МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНИЙ ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«УЖГОРОДСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ»

На правах рукопису

ГРАБАР МАРИНА ВАСИЛІВНА

УДК 332: 338.48.330

СИСТЕМНИЙ РОЗВИТОК ТУРИЗМУ ТА РЕКРЕАЦІЇ У РЕГІОНІ

Спеціальність: 08.00.05 – розвиток продуктивних сил і регіональна економіка

Дисертація
на здобуття наукового ступеня
кандидата економічних наук

Науковий керівник:
кандидат економічних наук, доцент
Пойда-Носик Ніна Никифорівна

Ужгород – 2015

ЗМІСТ стор.

ВСТУП……. 4
РОЗДІЛ 1. КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ СИСТЕМНОГО РОЗВИТКУ РЕГІОНУ…… 12
1.1. Новітні концепції системного розвитку регіону……... 12
1.2. Інституційні засади та інфраструктурне забезпечення системного розвитку регіону…… 35
1.3. Сучасні підходи до системного розвитку туризму та рекреації у регіоні……... 53
Висновки до розділу 1…… 67
РОЗДІЛ 2. ДОСЛІДЖЕННЯ СИСТЕМНОСТІ РОЗВИТКУ ТУРИЗМУ ТА РЕКРЕАЦІЇ У РЕГІОНІ (НА МАТЕРІАЛАХ ЗАКАРПАТСЬКОЇ ОБЛАСТІ)…….. 70
2.1. Практичні аспекти оцінки просторової асиметрії та рівня розвитку туризму та рекреації у регіонах України…….. 70
2.2. Діагностика проблем адаптації сфери туризму та рекреації до системного підходу в управлінні економічним розвитком регіону……... 104
2.3. Формування збалансованої системи показників системного розвитку туризму та рекреації у регіоні…… 126
Висновки до розділу 2……..... 137
РОЗДІЛ 3. НАПРЯМИ ПОКРАЩЕННЯ СИСТЕМНОГО РОЗВИТКУ СФЕРИ ТУРИЗМУ ТА РЕКРЕАЦІЇ У РЕГІОНІ…….. 140
3.1. Програмно-цільовий метод забезпечення ефективності системного розвитку туризму та рекреації у регіоні……... 140
3.2. Туристично-рекреаційна спеціалізація як основа системного розвитку туризму та рекреації у регіоні…… 153
3.3. Стимулювання системного розвитку туризму та рекреації у регіоні……..... 171
Висновки до розділу 3……..... 189

ВИСНОВКИ …… 193
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ……..… 197
ДОДАТКИ ……... 227

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Туризм та рекреація є незамінним атрибутом життя кожної людини та складовою частиною економіки, яка може стати потужним каталізатором функціонування супутніх галузей. Проте розпорошений механізм державного управління туризмом та рекреацією, відсутність сучасних концепцій, моделей та інструментарію управління, дефіцит бюджетного фінансування, низький рівень залучення приватного капіталу до масштабних туристично-рекреаційних проектів негативно впливають на стан галузі. Тому основною проблемою, що потребує вирішення є забезпечення системного розвитку туризму та рекреації. В Концепції державної цільової програми розвитку туризму та курортів на період до 2022 року наголошується на необхідності створення системних умов розвитку туристично-рекреаційної галузі задля її належного рівня розвитку та збалансування міжгалузевих зв'язків. Таким чином, доречним постає акцентування уваги на тенденціях і закономірностях сучасного механізму управління, що обумовлюється:

- використанням системного підходу в управлінні туризмом та рекреацією в регіоні, основою якого є теорія дестинацій, як концепт галузі;
- забезпечення системного розвитку туризму та рекреації за рахунок впровадження теоретико-методичних розробок.

Проблеми розвитку та управління туристично-рекреаційною сферою на загальнодержавному рівні досліджувалися такими вченими, як І. Писаревський, М. Мальська, А. Бойко, М. Фролова, Р. Мірошник, О. Володченко, Н. Максимюк, Т. Ткаченко; на регіональному рівні – І. Зазгарська, О. Музиченко-Козловська, М. Рутинський, О. Стецюк, К. Сочка.

Сучасні концепції та інструментарій управління туризмом розглянуті в наукових працях А. Алісултанової, В. Баранової, А. Барлукової, Д. Бікташевої, І. Димеденко, Т. Львової, О. Маслиган, А. Машковича,

Ю. Мельника, Г. Мигунова, Р. Бачо, Є. Павлова, Т. Пахомової, Н. Петрова, Л. Ситченко, А. Федоровича, І. Чмутової, О. Розметової, Н. Царевої.

Загальна специфіка регіонального управління висвітлена у працях Л. Горбача, О. Амосова, В. Мамонова, О. Безуглого, М. Дацишина, О. Ткача, В. Керецмана, В. Воротіни, Е. Коваленка, Е. Альохіна, М. Романюка, Л. Сімків, М. Васильєва, А. Гаврилова, А. Гранберга, З. Варналія, В. Воротіна, Я. Жаліла, М. Долішнього, А. Єпіфанова, І. Буднікевич, М. Мінченко, Б. Дадашева, В. Керецмана, Я. Коваля, І. Антоненка, О. Коротича, М. Лендєла, Р. Матвієнко, П. Студеняка, А. Малина, І. Вахович, М. Панасюка.

Проте, необхідно зазначити, що у науковій літературі, працях вітчизняних і зарубіжних науковців недостатньою мірою акцентується на необхідності комплексного системного розвитку туризму та рекреації, що зумовлює актуальність обраного напряму дослідження.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Сформовані в дисертаційній роботі положення є складовою частиною науково-дослідної роботи факультету туризму та міжнародних комунікацій ДВНЗ «Ужгородський національний університет» «Теоретичні і прикладні аспекти побудови механізмів стратегічного розвитку суб’єктів регіонального туризму на засадах державно-приватного партнерства», включеної до пріоритетного тематичного напряму «Фундаментальні дослідження з актуальних проблем суспільних та гуманітарних наук» (Постанова КМУ від 07.09.2011 р. №942) та наукової теми кафедри туризму і рекреації Мукачівського державного університету «Суспільно-економічні тенденції розвитку регіону (Закарпатська область)» (№ ДР 0111U002646).

Мета і завдання дослідження. Метою дослідження є наукове обґрунтування теоретико-методичних підходів і розробка практичних рекомендацій щодо системного розвитку туризму і рекреації у регіоні.

Досягнення поставленої мети зумовило необхідність вирішити у роботі такі завдання:

- дослідити новітні концепції системного розвитку регіону та охарактеризувати його інституційні засади та інфраструктурне забезпечення;
- виділити сучасні підходи до системного розвитку туризму та рекреації у регіоні;
- проаналізувати практичні аспекти оцінки просторової асиметрії та рівня розвитку туризму та рекреації у регіонах України;
- провести діагностику проблем адаптації сфери туризму та рекреації до системного підходу в управлінні економічним розвитком регіону;
- сформувати збалансовану систему показників системного розвитку туризму та рекреації у регіоні;
- обґрунтувати програмно-цільовий метод забезпечення ефективності системного розвитку туризму та рекреації у регіоні;
- дослідити туристично-рекреаційну спеціалізацію регіону та сформувати комплекс заходів стимулювання системного розвитку туризму та рекреації у регіоні.

Об'єктом дослідження є процеси формування і забезпечення системного розвитку туризму та рекреації на регіональному рівні.

Предметом дослідження є сукупність теоретико-методичних і організаційно-практичних засад системного розвитку туризму та рекреації з врахуванням потенційних можливостей розвитку туристично-рекреаційної сфери регіону.

Методи дослідження. Методологічною основою дисертаційного дослідження є: фундаментальні положення теорії систем, теорії потенціалів, теорії дестинацій, теорії кластеризації, концепції сталого розвитку; наукові публікації вітчизняних та зарубіжних вчених з питань системного підходу в управлінні; методичні основи оцінювання туризму та рекреації; законодавчі акти Верховної Ради України та постанови Кабінету Міністрів України, рішення і нормативні документи обласних державних адміністрацій України в сфері управління туризмом та рекреацією.

Для досягнення мети та вирішення поставлених завдань було використано загальні та спеціальні методи наукового дослідження: метод теоретичного узагальнення використовувався – при формулюванні теоретико-понятійного апарату дослідження; системного підходу – для побудови концептуальних основ дефініції «регіон» як системи; методи рейтингової оцінки та групування – для виявлення регіонів з подібними тенденціями розвитку туристично-рекреаційної галузі; метод динамічного аналізу – для оцінки рівня розвитку туризму та рекреації у регіоні; метод економіко-математичного моделювання – для прогнозування обсягу наданих туристично-рекреаційних послуг; методи розрахунку індексу сезонності – для оцінки сезонних коливань попиту в туризмі; метод критичного аналізу – для виділення проблем управління галуззю; метод експертних оцінок – для діагностики проблем адаптації сфери туризму та рекреації до системного підходу в управлінні розвитком регіону; метод порівняльного аналізу – для визначення ефективності бюджетних програм розвитку туризму і рекреації; метод кореляційно-регресійного аналізу – для визначення взаємозв'язків між показниками туристично-рекреаційних послуг; методи комплексного аналізу – для дослідження туристично-рекреаційної спеціалізації регіону.

Інформаційну основу дослідження сформували дані Державної служби статистики України, Головного управління статистики в Закарпатській області, дані мережі Internet, результати власних досліджень.

Наукова новизна одержаних результатів дослідження полягає в розробці й обґрунтуванні теоретичних і методичних положень та практичних рекомендацій щодо забезпечення ефективності системного розвитку туризму та рекреації у регіоні.

Удосконалено:

– комплекс заходів стимулювання системного розвитку туризму та рекреації, який, на відміну від існуючих, включає три блоки: фінансовий (процес залучення грошових ресурсів), інформаційно-маркетинговий (створення комфортного інформаційного простору),

організаційний (формування належних умов обслуговування та безпеки для туристів), що дозволить збільшити попит на турпослуги й, відповідно, туристичний потік та сприятиме зростанню прибутку туроператорів від продажів;

– понятійно-термінологічний апарат у сфері системології розвитку на галузевому рівні, зокрема, уточнено поняття «системного розвитку туризму та рекреації», під яким слід розуміти сукупну синергетичну взаємодію всіх складових компонентів туристично-рекреаційної системи, яка на основі взаємозв'язку її складових здатна забезпечити кращу ефективність свого функціонування;
– методичне забезпечення щодо розробки цільових програм розвитку туризму та рекреації, що, на відміну від існуючих, включає формування переліку неконтрольованих факторів впливу на результативні показники туристично-рекреаційної сфери та визначення відсотка коливання прогнозованих індикаторів.

Отримали подальший розвиток:

– методичний підхід до системного розвитку туризму та рекреації шляхом формування в межах дестинації інтегративних структур (кластерів) на основі механізму державно-приватного партнерства;
– оцінка просторової асиметрії розвитку туризму та рекреації у регіонах України, що дало змогу виділити п'ять груп областей з подібним станом туристично-рекреаційної галузі, а саме: регіони-лідери, регіони з активною та добре розвиненою галуззю, регіони з хорошими умовами розвитку галузі, регіони з незадовільним станом галузі, регіони-аутсайдери;
– обґрунтування видів туризму, які доцільно розвивати на рівні регіону шляхом ідентифікації туристичних ресурсів, визначення перспективних видів туризму та рекреації для дестинації і визначення спеціалізації районів.

Практичне значення одержаних результатів полягає в формуванні рекомендацій, спрямованих на забезпечення системного розвитку туризму та рекреації шляхом обґрунтування туристично-рекреаційної спеціалізації регіону, як основи системного розвитку та механізму стимулювання розвитку туристично-рекреаційної галузі.

Науково-методичні результати дослідження одержали практичну апробацію та знайшли впровадження у роботі наступних управлінь Закарпатської облдержадміністрації: департаменту житлово-комунального господарства, будівництва та інфраструктури при реалізації Програми розвитку туризму та курортів в Закарпатській області на 2011-2015 роки в частині оптимізації системи управління туризмом та забезпечення сталого розвитку туризму та курортів, а результати формування збалансованої системи показників будуть враховані у Програмі розвитку туризму та рекреації у Закарпатській області на 2016-2020 роки (довідка № 1771/01-09 від 23. 10. 2014 р.); департаменту агропромислового розвитку при реалізації Регіональної програми розвитку сільських територій Закарпатської області на період до 2020 року та напрямки до 2025 року в частині визначення територій, перспективних для розвитку сільського туризму в Закарпатті (довідка № 01.7/1011 від 04.11. 2014 р.); департаменту економічного розвитку та торгівлі при реалізації Програми економічного і соціального розвитку Закарпатської області на 2013 рік та основні напрями розвитку на 2014 і 2015 роки в частині оптимізації діагностики проблем економічного розвитку регіону та механізму стимулювання його економічного розвитку (довідка № 03.1/639 від 06.11. 2014 р.); управління зовнішньоекономічних зв’язків, інвестицій та транскордонного співробітництва при реалізації Програми формування позитивного міжнародного інвестиційного іміджу та залучення іноземних інвестицій у Закарпатську область на 2011-2015 роки в частині підвищення розвитку транскордонного співробітництва на основі механізму державного-приватного партнерства в туристично-рекреаційній галузі Закарпатської області (довідка № 04.1-06.326 від 07.11. 2014 р.).

Теоретичні положення та результати наукового дослідження використовуються в навчальному процесі Мукачівського державного університету при викладанні дисципліни «Спеціалізований туризм» для студентів напряму підготовки «Туризм», дисципліни «Управління сталим розвитком туризму» для студентів спеціальності «Туризмознавство» та при формуванні навчально-методичного комплексу дисципліни «Управління сталим розвитком туризму» (довідка № 3047 від 05.11.2014 р.).

Особистий внесок здобувача. Дисертаційне дослідження є самостійною науковою працею, в якій висвітлені одержані автором теоретичні положення, практичні розробки, наукові результати та пропозиції. З опублікованих у співавторстві наукових праць, в роботі використані лише ті напрацювання, що належать авторові.

Апробація результатів дисертаційного дослідження. Основні теоретичні та практичні результати дисертаційної роботи доповідались та обговорювались на: Міжнародній науково-практичній конференції «Аналіз сучасних економічних процесів та інформаційні технології» (м. Дніпропетровськ, 2011), IV Міжнародній науково-практичній конференції «Проблеми формування нової економіки XXI століття» (м. Київ, 2011), V Міжнародній науково-практичній конференції «Проблеми формування нової економіки XXI століття» (м. Київ, 2012), Міжнародній науково-практичній конференції «Інноваційний шлях розвитку суспільства: проблеми, досягнення та перспективи» (м. Кам'янець-Подільський, 2013), I Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні питання підвищення конкурентоспроможності держави, бізнесу та освіти в сучасних економічних умовах» (м. Полтава, 2013), VIII Всеукраїнській науково-практичній конференції «Економіко-географічна освіта і національна самосвідомість: актуальні проблеми їх формування» (м. Донецьк, 2013).

Публікації. Основні положення дисертаційного дослідження опубліковано у 18 наукових роботах, загальним обсягом 7,15 друк. арк., (особисто автору належить 6,15 друк. арк.), з яких, 10 статей у фахових

виданнях України, 2 статті у міжнародних фахових виданнях та 6 тез доповідей.

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел, що містить 282 найменування та 18 додатків (обсягом 29 стор.). Загальний зміст дисертації складає 255 сторінок, у тому числі 29 таблиць (обсягом 18 стор.), та 47 рисунків (обсягом 23 стор.). Обсяг основного тексту дисертації становить 196 сторінок.

РОЗДІЛ 1. КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ СИСТЕМНОГО РОЗВИТКУ РЕГІОНУ

1.1. Новітні концепції системного розвитку регіону

В умовах ринкової економіки та трансформації суспільних відносин внаслідок підписання та ратифікації угоди з ЄС значної ролі набуває концепція системного розвитку регіонів. Регіон, як складна соціально-економічна система, має унікальні ресурси та формує специфічні економічні процеси, що обумовлюють відповідний рівень життя, диференціацію та розвиток галузей економіки. Тому, вдосконалення системи управління регіоном потребує глибокого теоретичного осмислення. Особливої актуальності таке прагнення набуває у сфері туризму та рекреації, розвиток якої є пріоритетним для Закарпаття. Він здатний забезпечити ефективний розвиток депресивних територій, народного промислу та відтворення демографічних чинників трудового потенціалу області. Кризовий стан сфери туризму та рекреації підвищує значущість вдосконалення системи управління нею. Ефективна діяльність можлива лише при формуванні дієвого механізму управління регіоном.

А.О. Єпіфанов, М.В. Мінченко, Б.А. Дадашев у науковій праці «Управління регіоном» стверджують, що головною тенденцією стимулювання економічного зростання, зміни економічної кон’юктури в процесі реформування економічної системи є регіоналізація економіки України [74, с. 5].

Е.А. Єрохіна вважає, що «економіка з системних позицій вимагає не тільки системно-самоорганізаційного опису процесу розвитку, а й дослідження структури і властивостей регіональної економіки, оскільки сили розвитку лежать у глибинних її пластах» [76].

Виходячи з цього логіка дослідження першочергово ґрунтуватиметься на основах розвитку і функціонування та сутності самої дефініції регіон.

Узагальнення наукових праць [205, с. 28-32; 243, с.7-20; 77; 240, с. 43] дає змогу стверджувати, що основою розвитку і функціонування регіону є передумови, фактори, принципи, структура та критерії ефективного функціонування, які на основі синтезу формують нову категорію «базові умови розвитку регіону» (рис.1.1).

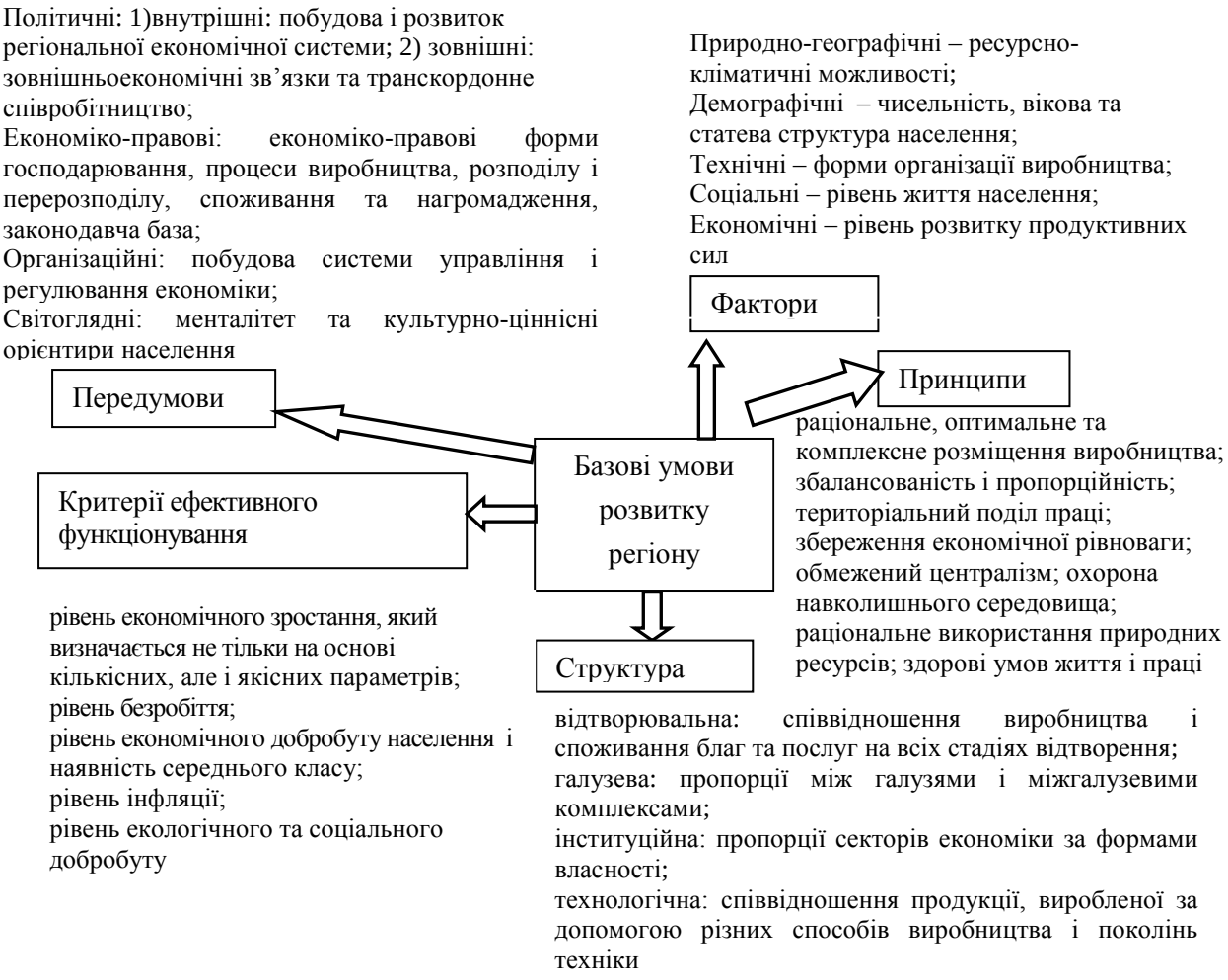

Рис. 1.1. Логічне узагальнення базових умов розвитку регіону*

Примітка: * – сформовано автором на основі [205, с.28-32; 243, с.7-20].

Загальний аналіз сутності категорії регіон у науковій літературі свідчить про відсутність єдиного підходу у трактуванні даного поняття. Так, можна виділити такі основні положення наявної категорії: адміністративно-територіальна одиниця; потенціал держави, що становить об'єкт управління; сукупність підсистем та взаємодій між ними, що формують цілісність; місце взаємодії різних інтересів та політичних відносин суб'єктів між якими немає

адміністративного підпорядкування; система елементів взаємозв'язки між якими впливають на тенденції розвитку (див. Додаток А). Таким чином, аналіз наукових і фундаментальних праць Г. Г. Пашкова [187], А. Г. Грандберга [49, с. 15-16], С.В. Мочерного [73, с. 164], В. Є. Воротіна, Я. А. Жаліла [58, с. 10], В. Ю. Керецмана [99, с. 20], Е. В. Альохіна [3, с. 22-23], О. Б. Ватченко [21, с. 48-53], Е. Х. Топалова [244, с.45-50], О. В. Поступної [193, с. 3-4], Ш. Сулаймоні [233], закону України «Про основи державної регіональної політики» дає змогу стверджувати про багатоваріантність трактування поняття регіон. Проте, сьогодні багато науковців розглядає регіон як систему, тому доцільно розглянути його з точки зору системного підходу в деяких логічних ракурсах через призму стану, властивостей, характеристики і структури (рис. 1.2).

Рис. 1.2. Логічні ракурси вивчення категорії регіон (розроблено автором)

Виходячи з наведених вище положень доцільно розглядати, що регіон – це система, що складається з багатьох елементів, яким притаманні причинно-наслідкові зв'язки розвитку, які формують потребу управлінських дій. Звідси

випливає, що концептуальною основою дефініції регіон можна вважати системність, що формує цілісність, єдність та взаємозв'язок всіх елементів системи та управління як закономірну необхідність ефективного функціонування системи.

Досліджуючи наукову літературу [123, 190, 209, 139, 114] можемо стверджувати, що системі (як безлічі складових елементів, які взаємодіють між собою і зовнішнім середовищем, і утворюють притаманну даній системі цілісність, якісну визначеність та спрямованість), притаманний розвиток. Адже, як стверджує І.Б. Родіонов «без розвитку немислимо існування системи» [209].

Поняття «розвиток системи» у науковій літературі трактується з таких точок зору:

1) властивостей: розвиток системи – це її здатність змінювати свої властивості (як цілого) при зміні властивостей складових її елементів або при появі в системі нових елементів, внаслідок зміни упорядкованих зовнішніх впливів (умов, середовища); здатність зберігати інваріант структури функціональних відносин і бути стійкою [190];
2) техніки: розвиток системи – це зміна в часі її параметрів (або їх сукупності), тобто якості, без зміни фізичного принципу дії [123];
3) системного аналізу: розвиток системи – необоротна, спрямована, закономірна зміна матерії і свідомості в результаті, якої виникає нова якість або стан об'єкта [209].

Г. П. Щедровицький, досліджуючи системно-структурну методологію, вводить поняття «системний рух» під яким розуміється розвиток і вдосконалення за рахунок впровадження системних уявлень, понять і методів аналізу [272]. Він розглядає всі утворення як елементи, функціональні компоненти і організованості одного цілісного утворення – системного руху. Проте, опрацювавши значну кількість джерел інформації (наукових статей, газет, журналів, інтернет-сайтів) можемо стверджувати, що вихідним

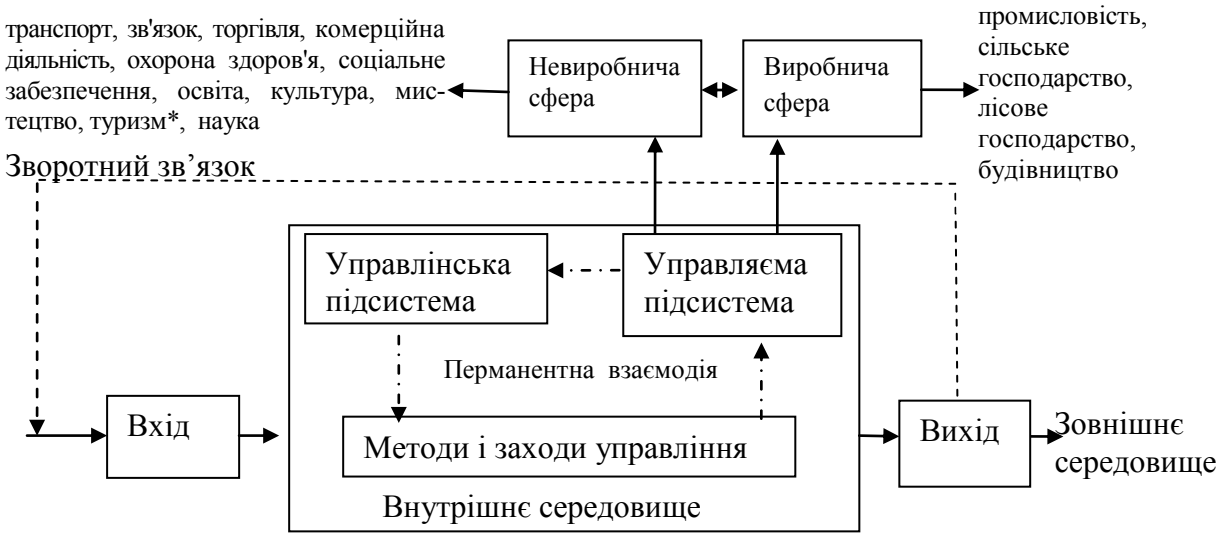
терміном доцільно вважати поняття системний розвиток, оскільки воно більш широке ніж – розвиток системи та розповсюдженіше за частотою вживання ніж системний рух: системний розвиток людини розглядає її як невід'ємну частину всього живого враховуючи взаємозв'язки і взаємовплив внутрішнього світу людини і зовнішнього світу [242]; системний розвиток енергетики – реалізація широкого спектру стратегічних інвестиційних проектів енергетичного комплексу [59]; системний розвиток агропромислового комплексу – це область економічних відносин, які безперервно забезпечують раціональну пропорційність між факторами аграрного виробництва і необхідними темпами його розвитку в умовах господарського ризику і мінливості зовнішніх умов функціонування з метою задоволення потреб населення у продуктах, які виготовляються із сільськогосподарської сировини [153, с. 270]; системний розвиток спорту – об'єднання зусиль органів державної влади, місцевого самоврядування, громадських та приватних організацій над системною розбудовою фізкультурно-масового і резервного спорту [111] і т.д. Таким чином, в контексті даного дослідження категорію системний розвиток доцільно вважати вихідним поняттям, найбільш широким в предметному плані, оскільки воно може позначити все, чому так чи інакше притаманний розвиток в межах системотворення.

Регіон як систему також можливо розглянути з точки зору її структурно-логічних складових: елементи (складова частина системи), зв'язки (сукупність залежностей властивостей одного елемента від властивостей інших елементів системи), взаємодія (сукупність взаємовідносин між властивостями елементів, коли вони набувають характеру взаємодії один з одним) [139, с. 9]. Поєднання вище зазначених компонентів формує структуру системи (рис. 1.3).

На основі наведеної схеми внутрішнє середовище регіону включає управляючу підсистему, що являють собою органи державної влади (обласна, районні та міські ради) та місцевого самоврядування, які здійснюють

безпосередній вплив на управляєму підсистему (сфери народногосподарського комплексу), керування розвитком здійснюється за допомогою методів і заходів управління. На основі взаємодії цих елементів відбувається перетворення (розвиток, еволюція) системи, до того ж цей процес має постійний, безперервний (перманентний) характер, що надає системі динамізму і забезпечує її розвиток та еволюцію [221].

Аналіз наукових праць Е.В. Альохіна [3], А.С. Малина, В.І. Мухіна [140], Е. Г. Коваленко [104], В. Є. Воротіна, Я. А. Жаліла [58] дав змогу виділити загальні та специфічні властивості регіону як системи. До специфічних властивостей регіону відносимо територіально-просторову локалізацію, демографічні процеси, єдину ресурсну базу, історичні умови розвитку, містобудівні процеси, спеціалізацію виробництва.

Властивості регіону як системи	
Загальні: цілісність; керованість; ієрархічність; синергетичність; динамічність, відкритість; адаптивність	Специфічні: територіально-просторова локалізація; демографічні процеси; єдина ресурсна база; історичні умови розвитку; містобудівні процеси; спеціалізація виробництва

Рис. 1.3. Концептуальна схема сутнісного наповнення регіону як системи (розроблено автором)

Примітка: * – мультиплікативний ефект.

Специфічні властивості регіону відображають його можливість і здатність до цілеспрямованого розвитку, що чітко простежується в еволюції концепцій регіонального розвитку. Тому регіон як базова дефініція являлася основою історичного генезису концепцій регіонального розвитку від теорій розміщення виробництва до новітніх концепцій в яких основну роль відіграють моделі розвитку господарських одиниць.

Проведений аналіз наукової літератури [263, с. 4-25; 49, с. 41-85; 32, 153-157; 232, с. 23-27; 27, с. 36-66], дав змогу згрупувати концепції регіонального розвитку за такими напрямками:

1. Теорії розміщення виробництва (сільськогосподарський штандорт І. Тюнена, раціональний штандорт промислового підприємства В. Лаунхардта, промисловий штандорт А. Вебера, теорія центральних місць В. Кристаллера, теорія просторової організації А. Льоша);
2. Теорії регіональної спеціалізації і міжрегіональної торгівлі (теорія абсолютних переваг А. Сміта, теорія порівняльних переваг Д. Рікардо, теорія Хекшера – Оліна Е. Хекшер і Б. Олін);
3. Нові теорії розміщення діяльності та просторової організації економіки (теорія дифузії інновацій Т. Хегерстанда, теорія регіонального життєвого циклу, теорія полюсів росту Ф. Перру, теорія формування територіально-виробничих комплексів М.К. Бандмана);
4. Новітні концепції регіонального розвитку (теорія потенціалів К.Ф. Гауса, теорія кластеризації А. Портера, теорія дестинації Н. Лейпера, концепція сталого розвитку Ґ. Дейлі).

На сучасному етапі господарювання найбільш економічно доцільними і ефективними є новітні концепції, що сприяють системному розвитку регіону.

Отже, регіон як еволюціонуюча цілісність потребує управлінських дій, що спрямовуватимуть її на подальший розвиток. З цієї точки зору управління регіоном слід розглядати як сукупність координаційних дій, що мають на меті покращити ефективність його функціонування. Саме системний розвиток, як новітня концепція управління, здатен забезпечити стійке

зростання регіональної економіки і, зокрема, сфери туризму та рекреації за рахунок формування адаптаційної системи управління, що враховує зовнішнє динамічне середовище. Тому дослідження у визначеній площині є пріоритетним.

Окремі особливості формування самої концепції системного розвитку у науковій літературі розглядаються через призму системного підходу. Так, загальну специфіку методології системного дослідження економічних систем розглянула Е.А. Єрохіна у фундаментальній праці «Теорія економічного розвитку: системно-синергетичний підхід», де розкрито розвиток економіки, її властивості, компоненти, суб'єкти господарювання з системних позицій. Регіональна економіка і її компоненти піддаються змінам – флуктуаціям, які до певної межі можна нейтралізувати, завдяки стійкості, але при перевищенні флуктуаційних параметрів системи настає момент стрибкоподібного переходу економіки в якісно інший стан, на нову траєкторію розвитку [76]. Автор обґрунтовує думку, про те що у момент настання точки біфуркації змінюється структура економіки, а потім і механізм її функціонування. Однак, основний акцент зроблено саме на концепції самоорганізації поліваріантності розвитку економіки.

Системний підхід розвитку туризму на регіональному рівні розглянуто у наукових працях В.В. Громова «Стратегічне управління розвитком туризму в регіоні на основі системного підходу» [51] та І. М. Писаревського «Туризм і місто: досвід, проблеми та перспективи» [246]. Так, В.В. Громов вважає, що системний підхід дозволяє прослідкувати циклічність проходження хвилі економічної активності туристичних витрат в економіку регіону, повніше оцінити корисність туризму. Стратегічне планування туризму на основі системного підходу – процес розробки реалізації та адаптації до змінних умов зовнішнього середовища планів розвитку туризму, що забезпечують його ефективне функціонування в довгостроковій перспективі на основі варіативного рішення галузевих проблем [51, с. 9]. В фундаментальній науковій праці «Туризм і місто: досвід, проблеми та

перспективи» окреслено системний розвиток туризму в місті шляхом створення системи збалансованих показників.

А. Е. Бойко у науковій праці «Системний підхід до розуміння туризму як виду економічної діяльності» обґрунтував необхідність дослідження туризму з точки зору системного підходу для створення конкурентоспроможного туристичного продукту [15, с. 81-84].

М.В. Фролова у науковій праці «Системний підхід до вивчення ринку туристських послуг» стверджує, що комплексний характер туристської діяльності обумовлює необхідність розгляду ринку туристських послуг в широкому контексті міжгалузевих, галузевих, міжгосподарських зв'язків. Системне дослідження туристської діяльності сприяє державному регулюванню туристської сфери, обгрунтовує ресурсне забезпечення та інвестиційну політику, оптимізацію джерел і способів її фінансування [257].

Системні підходи до активізації соціально-економічного розвитку регіонів України розглянув М. І. Долішній у фундаментальній праці «Регіональна політика на рубежі XX-XXI століть: нові пріоритети», де розкрито окремі види економічної діяльності та висвітлені існуючі у кожній галузі економіки тенденції. Однак, автор основну увагу приділяє дослідженню регіональних проблем агропромислового розвитку, розробці нових підходів до формування регіональної політики [66, с. 111-117].

Різні аспекти системного розвитку висвітлені рядом інших науковців, таких як В. Василенко, І. Сіменко, Р. Фатхутдінова, І. Янушевич, О. Пономаренко, Г. Кунца [238, с. 178]. Таким чином, особливості системного розвитку сфери туризму та рекреації потребують подальшого фундаментального вивчення.

Основою системного розвитку є системний підхід, що найкращим чином може бути охарактеризований через концепцію системного підходу до управління. Концепція системного підходу випливає із загальної теорії систем Л. фон Берталанфі, «індустріальної динаміки» Д. Форрестера, досліджень «адміністративних систем» Ч. Барнарда, досліджень з

теоретичних основ управління (кібернетичного напрямку) Н. Вінера [76]. Тлумачення сутності системного підходу виявляє відсутність консенсусу щодо його розуміння.

Так, системний підхід визначається у наукових працях «Методологія системного підходу та наукових досліджень» [121, с. 5] та «Моделі і методи прийняття рішень в аналізі та аудиті» [30] як: 1) один із головних напрямків методології наукового пізнання, мета і завдання якого полягають у дослідженнях певних об’єктів як складних систем; 2) інтеграція, синтез розгляду різних сторін явища або об’єкта; 3) методологічний інструмент прийняття управлінських рішень, який передбачає планомірне дослідження об'єктів пізнання як складних динамічних систем, що складаються з окремих елементів і мають численні внутрішні і зовнішні зв'язки.

Таким чином, у трактуванні поняття «системний підхід» можна виділити три напрямки:

1) це методологія наукового пізнання складних об’єктів;
2) це дієвий механізм формування конкурентних переваг на ринку та удосконалення механізму управління системою [30];
3) дослідження кожного об’єкту як системи, що складається з множини взаємопов’язаних елементів.

Отже, з нашої точки зору, системний підхід – це наукова методологія комплексного дослідження об’єктів, які формують цілісність на основі взаємозв’язків його структурно-функціональних елементів.

Якщо розглядати системний підхід як наукову методологію, що базується на концептуальних принципах, які відображають основні закономірності його застосування – то доцільно виділити основні принципи цього підходу [150, с. 610-613]: цілісність – система це сума властивостей її складових елементів і неможливість виведення з останніх властивостей цілого та залежність кожного елементу від його місця, функцій усередині цілого; структурність – опис системи через призму встановлення її структури; взаємозалежність структури і середовища – система формує і

виявляє свої властивості в процесі взаємодії із середовищем, виступаючи провідним активним компонентом взаємодії; ієрархічність – компоненти системи розглядаються як система, а сама система як компонент більш широкої, глобальної системи; множинність опису – принципова складність системи вимагає побудови різних моделей для її адекватного пізнання.

Якщо розглядати регіон як об’єкт системного розвитку – то необхідно виділити його загальну специфіку, що характеризується через: конкретні концепції системного розвитку, які дають змогу сформувати ефективну парадигму управління (управління за допомогою теорії потенціалів, кластеризації, теорії дестинацій, концепції сталого розвитку), концепти (базові поняття концепцій); інструментарій реалізації (сукупність засобів-інструментів досягнення певних цілей регіонального управління).

Серед концепцій системного розвитку можна виділити теорію потенціалів, що була розроблена К.Ф. Гаусом у теорії математичних рівнянь (у економіці почала застосовуватись на початку 90-х років ХХ ст.). У визначеній площині базовим концептом є категорія «потенціалу». Аналіз наукових джерел свідчить, що не існує єдиного уніфікованого підходу до тлумачення поняття потенціал. Так, можна виділити наступні тлумачення окресленої категорії [157, с. 302-304]:

1) інтегральне відображення поточних і майбутніх можливостей економічної системи щодо трансформування вхідних ресурсів за допомогою підприємницьких здібностей персоналу в економічні блага, максимально задовольняючи корпоративні та суспільні інтереси;

2) максимальні можливості об'єкта функціонування, з урахуванням чинників впливу, шляхом раціонального використання всіх видів ресурсів для досягнення потенціальних цілей.

Таким чином, можна виділити такі підходи у трактуванні поняття потенціал: сукупність можливостей економічної системи та її ресурсного забезпечення; засіб раціоналізації використання ресурсів для досягнення потенціальних цілей. На нашу думку, потенціал сфери туризму та рекреації –

це здатність кожного структурного елемента (підприємницьких здібностей персоналу, фінансових, організаційних та ін. ресурсів) сприяти досягненню конкретних цілей розвитку туризму та рекреації, потенційні поточні та майбутні можливості щодо її розвитку. Необхідно відзначити, що економічна категорія «потенціал» характеризується такими особливостями як можливість і здатність (що не являються структурними складовими системи управління).

Відповідно до системного підходу теорія потенціалів сфери туризму та рекреації складається із зовнішнього та внутрішнього середовища (рис.1.4).

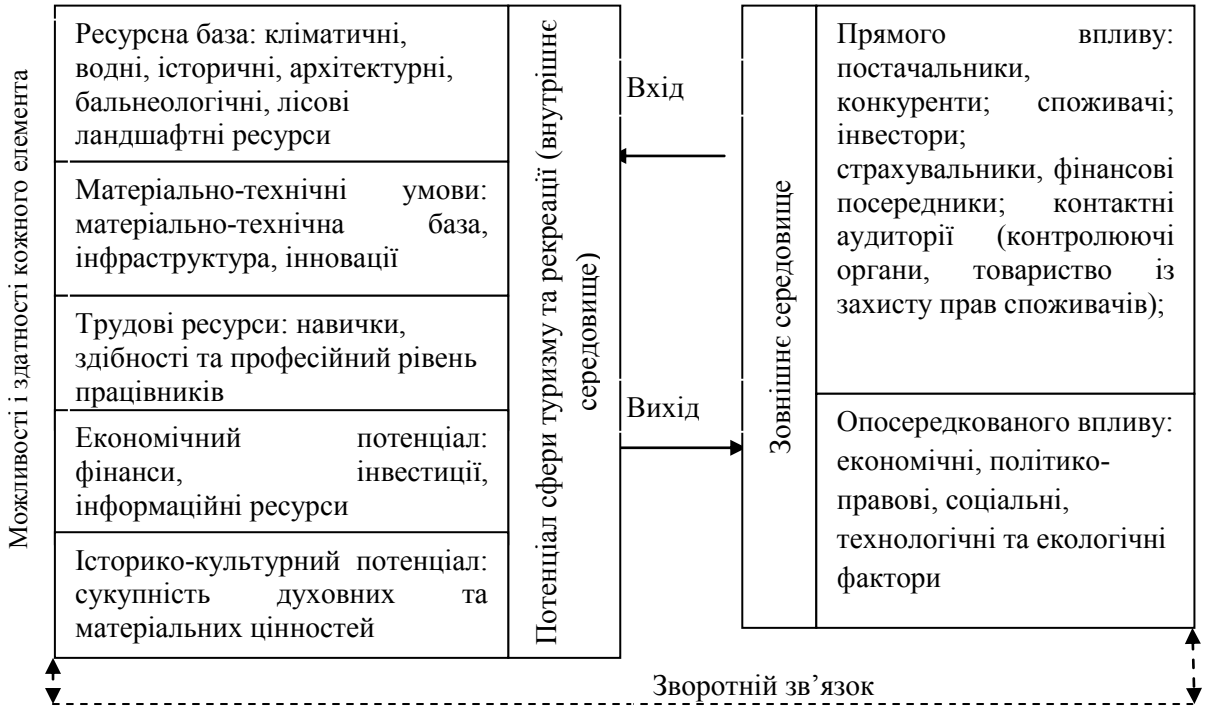

Рис. 1.4. Структурно-логічна схема теорії потенціалів сфери туризму та рекреації*

Примітка: * – розроблено автором на основі [113, с. 234-239; 141, с. 15-16; 117; 10, с.123-124; 16, с. 102-107; 22, с. 41-43].

Потенціал сфери туризму та рекреації (внутрішнє середовище) включає:

- ресурсну базу: кліматичні, водні, історичні, архітектурні, бальнеологічні, лісові, ландшафтні ресурси, які створюють суб'єктивні переваги території щодо процесу її функціонування та розвитку, порівняно з іншими;

- матеріально-технічні умови: матеріально-технічна база (готелі, мотелі, кемпінги, бази відпочинку, санаторії, оздоровниці, санаторії-профілакторії, ресторани, кафе, бари, їдальні), інфраструктура (транспортне сполучення, зв'язок, комунікації); інновації (використання новітніх технологій в обслуговуванні, розробка нових унікальних послуг);
- трудові ресурси: навички, здібності та професійний рівень працівників, які розробляють, продають туристичний продукт і безпосередньо займаються обслуговуванням туристів під час відпочинку. Людина є основним ресурсом туризму, адже вона є частиною послуги, і всі виробничі процеси залежать від неї [136, с. 188];
- економічний потенціал: фінанси, інвестиції, інформаційні ресурси;
- історико-культурний потенцал: сукупність духовних та матеріальних цінностей, створених та надбаних певним народом.

З точки зору системного підходу зазначені компоненти внутрішнього середовища теорії потенціалів сфери туризму та рекреації утворюють передумови системного розвитку. Даного твердження притримуються І.В. Смаль, О.В. Кифяк, Н.В. Фоменко, Ю.Є. Дащук [53, с. 196].

Якісно новою концепцією системного розвитку сфери рекреації та туризму є теорія кластеризації економіки, базовим концептом якої є категорія «кластер», сформована А. Портером. До сьогодні тривають дискусії навколо сутності поняття кластер. Так, можна виділити наступні її тлумачення [97, с. 237]: 1) група близьких, географічно взаємозалежних компаній, пов’язаних з ними організацій, що діють у певному виді бізнесу, характеризуються спільністю напрямків діяльності та взаємодоповнюють одна одну; 2) конкурентоспроможна організаційна форма територіально-ієрархічної моделі виробництва з різними рівнями локалізації, яка дає максимальний господарсько-соціальний ефект через мінімізацію видатків у порівняно подібних галузях; 3) мережа постачальників, виробників, споживачів,

елементів виробничої інфраструктури, дослідницьких інститутів, взаємозв'язаних в процесі створення додаткової вартості.

Отже, якщо за основу кластерних утворень брати географічну ознаку, то туристичний кластер – це географічно споріднені підприємства, організації установи, які мають безпосередній вплив на формування та надання туристичних послуг. Таким чином, структура кластеру наведена нами на рис. 1.5.

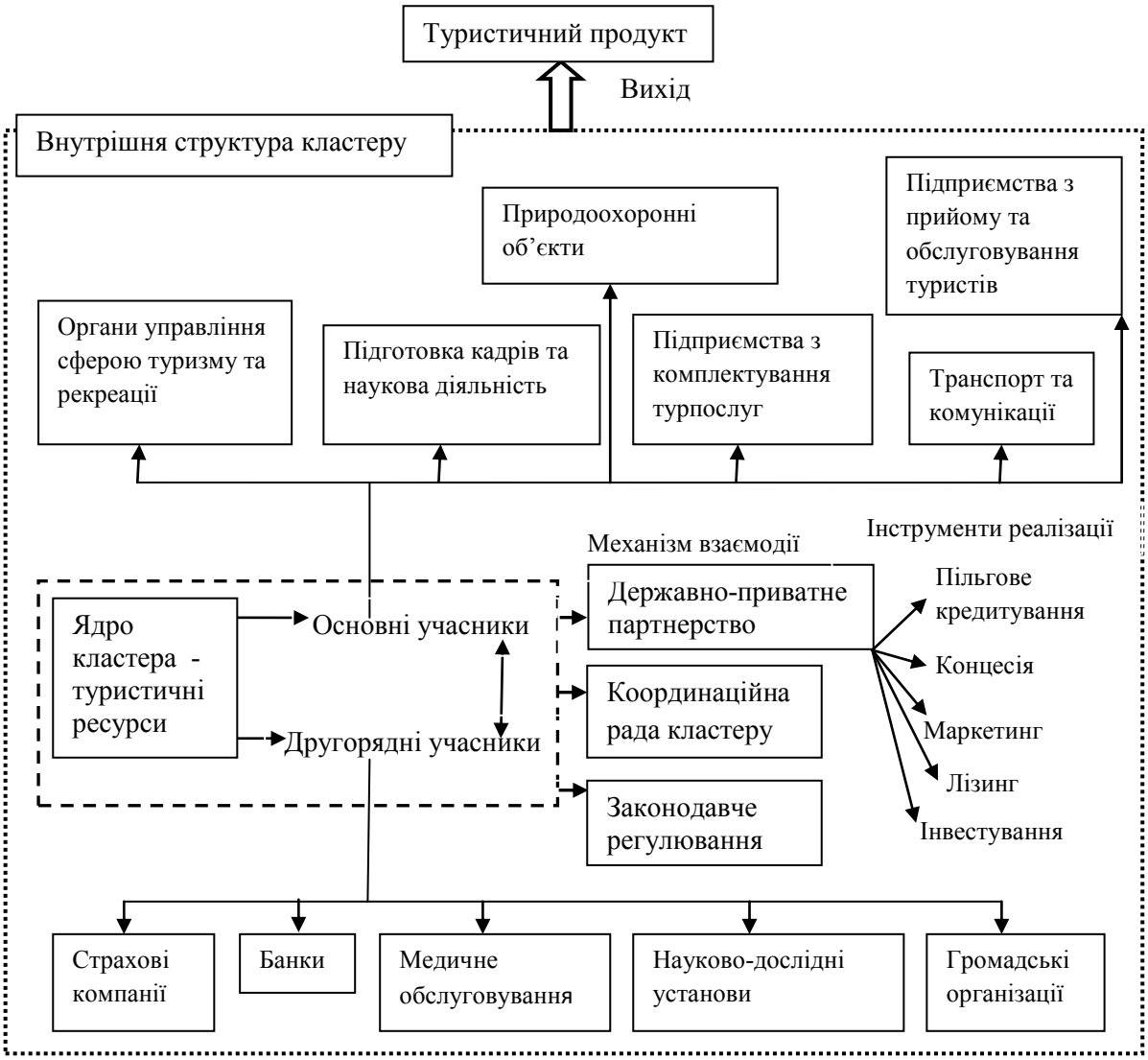

Рис. 1.5. Структура кластеру сфери туризму та рекреації*

Примітка: * – розроблено автором на основі [8; 252; 142, с. 222].

Ядром кластеру сфери туризму та рекреації являються туристичні ресурси, які безпосередньо впливають на інтенсивність туристичних потоків,

а їх видова специфіка та класифікація сприяє формуванню туристичного продукту та конкретних видів туризму. Тому, доцільно зауважити, що у сфері туризму та рекреації має місце процес формування тематичних кластерів.

Основні та другорядні учасники (поділ відбувається на основі врахування специфіки виробничої діяльності) кластеру здійснюють взаємодію на основі таких механізмів: державно-приватне партнерство, координаційна рада кластеру, законодавче регулювання.

Відповідно до наукових праць С. Грищенка, І.Л. Іванова, О.О. Зверєва механізм державно-приватного партнерства реалізується через такі інструменти [50, с. 37-39, 87-89; 34, с. 51-69]:

- пільгове кредитування – видача грошових коштів на умовах платності і терміновості, за зниженою (у порівнянні із загальноприйнятою в банківській практиці) процентною ставкою;
- концесія – це передача державою приватній особі прав та обов'язків на реалізацію певного виду діяльності або використання об'єктів державної і муніципальної власності (оформляється укладанням договору);
- лізинг – довгострокова оренда майна для підприємницьких цілей з правом викупу. Лізинг найбільш привабливий для інвесторів, оскільки передбачає користування певними податковими пільгами;
- інвестування – залучення вільних, високоліквідних активів в проект для отримання позитивної маржі, у вигляді прибутку. При цьому існують різні види інвестування: цільове інвестування, укладання довгострокових інвестиційних угод між державою і приватним інвестором. В процесі інвестування важлива підготовка якісних інвестиційних площадок, як комплексу робіт, що передують інвестуванню: по дослідженню та оцінці перспективності туристських ресурсів, за оцінкою потенційної вартості інвестиційного проекту; по

роботі з потенційними інвесторами та потенційними контрагентами інвесторів (щодо обопільного предметного співробітництва);

- маркетинг – управління створенням і реалізацією комплексу туристичних послуг, як єдиної системи, та забезпечення їх відповідно до потреб ринку.

Згідно наукових поглядів Ю. О. Ульянченко ефективним інструментарієм реалізації механізму взаємодії в кластері є формування координаційної ради, яка уособлює «інфраструктуру, що створює сприятливі параметри факторів діяльності кластеру, формує матеріальні і нематеріальні умови, що створюють конкурентні переваги у господарюючих суб'єктів у межах структури кластера» [252].

Теорія кластеризації характеризується ще несформованими базовими положеннями, відсутністю єдиного механізму формування та розвитку кластера. Крім того, в Україні відсутнє належне законодавче регулювання кластерних утворень та типові приклади їх функціонування у сфері туризму та рекреації.

Системний розвиток регіону може здійснюватися на основі теорії сталого розвитку (sustainable development) базові положення якої Ґ. Дейлі висвітлив в монографії «Поза зростанням: економічна теорія сталого розвитку», де тлумачить термін «сталий розвиток» як означення гармонійного, збалансованого, безконфліктного прогресу всієї земної цивілізації, груп країн (регіонів, субрегіонів) за науково обґрунтованими методами системного підходу [236].

Згідно з постановою Верховної ради України «Про концепцію сталого розвитку населених пунктів» сталий розвиток – це соціально, економічно і екологічно збалансований розвиток, спрямований на створення економічного потенціалу, повноцінного життєвого середовища для сучасного та наступних поколінь на основі раціонального використання ресурсів (природних, трудових, виробничих, науково-технічних, інтелектуальних) [192].

Теоретичні положення концепції розглядають її через призму взаємозв'язку економічної, соціальної та екологічної складової. Комісія ООН по збалансованому розвитку розробила систему індикаторів сталого розвитку – це відповідні показники і критерії, які виконують своєрідний контроль за досягненням цілей сталого розвитку; виділено такі підсистеми індикаторів: економічні, соціальні, екологічні, інституційні [6, с. 121-122] (рис. 1.6).

Рис. 1.6. Схема сутнісного наповнення концепції сталого розвитку

Примітка: * – розроблено автором на основі [236; 6, с. 121-122].

Аналіз літературних джерел [236; 192; 6, с.119-125; 212, с. 50-67, 153-188] дав змогу підтвердити положення Л.Н. Шутенко, В.І.Торкатюка, Н.П. Пан, С.В. Кравцової – «концепція сталого розвитку в Україні є лише теоретичною і не має практичного застосування» [230, с. 180]. Відсутні

конкретні приклади та інструменти реалізації, підґрунтям її подальшого розвитку є законодавча база.

Системний розвиток сфери туризму та рекреації в межах регіональної економіки може реалізуватися через застосування теорії дестинацій. Вперше термін дестинація був вжитий Н. Лейпером у середині 80-х р. (у перекладі з англ. дестинація – «місцезнаходження, місце призначення»). У науковій літературі виділяються наступні тлумачення поняття дестинація [184, с. 27]:

1) фізичний простір, у якому відвідувач проводить не менше однієї доби, має фізичні й адміністративні границі, що визначають форму її керування, імідж і репутацію, що впливають на її конкурентоспроможність на туристичному ринку;

2) соціально-географічне середовище, яке має фізичні та адміністративні межі, що є цільовою частиною подорожі, включає в себе культурні, історичні, регіонально-етнографічні цінності, сукупність сервісних послуг і характеризується системною взаємодією.

Е.А. Машкович досліджуючи специфіку застосування терміна дестинація в англійській мові відмічає, що він має «чітко виражений просторово-територіальний характер, тобто це певне місце у напрямку якого відбувається переміщення» [145, с. 91].

Згідно наукових підходів Н.В. Царевої [260, с. 11], Н.А. Морозова, Т.В. Львової [134, с. 6-7] туристичну дестинацію слід розглядати як географічну територію, що приваблива для певних сегментів споживачів. Крім того, Т.В. Львова стверджує, що дестинації об’єднують у собі туристичні кластери [134, с.7].

Таким чином, можемо стверджувати, що туристична дестинація – місце зі значним нагромадженням туристичних ресурсів, споживання яких здатне задовольнити оздоровчі, соціокультурні та побутові потреби туристів. Основою дестинації є туристичні ресурси, які являються базою для формування різноманітних туристично-рекреаційних послуг. Підприємства туризму та рекреації просувають свої послуги за допомогою засобів впливу

(ціни, реклама, імідж, PR), сприймаючи які споживач приймає рішення про купівлю пропонованих послуг і відповідно направляється до місця споживання туристично-рекреаційного продукту (дестинації). На основі виділеної сутності сформована структурно-логічна схема дестинації сфери рекреації та туризму (рис. 1.7).

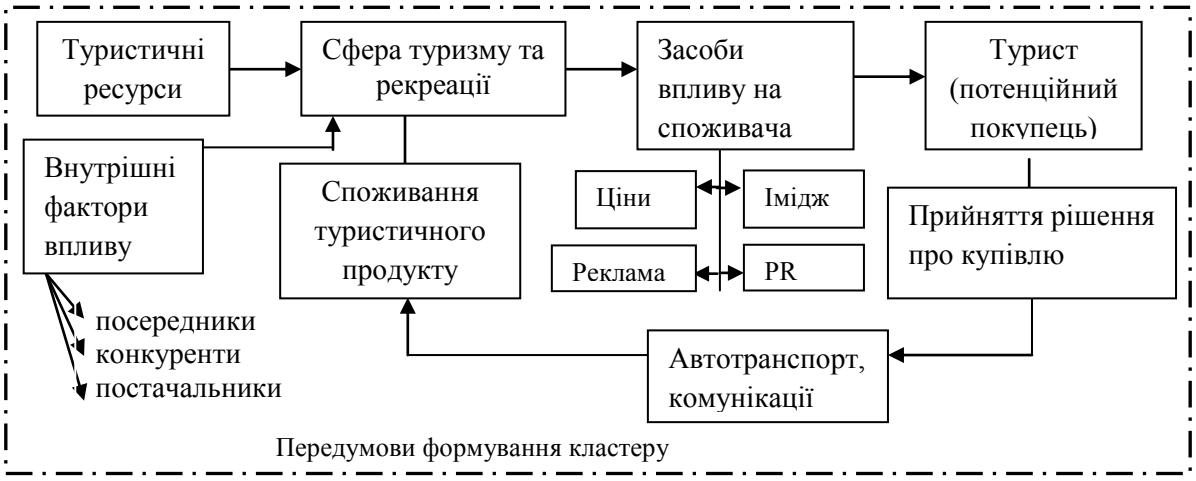

Рис. 1.7. Структурно-логічна схема дестинації сфери туризму та рекреації

Примітка: * – розроблено автором на основі [241, с. 66; 134, с.7].

PR - паблік рілейшинз.

Проте, якщо розглядати туристичну дестинацію з організаційно-функціональної та управлінської точки зору, то між підприємствами відсутній механізм взаємодії, інструментарій реалізації, нема єдиної стратегії розвитку. Таким чином, виходячи із сутності поняття маємо можливість стверджувати, що дестинація є константою сфери туризму та рекреації, в межах якої можуть формуватися інтегративні структури (кластери), що забезпечують системний розвиток. Побудова кластерів в дестинації передбачає наявність тісних взаємозв'язків на основі партнерських відносин по-перше між самими підприємствами туризму та рекреації для забезпечення комплексності обслуговування й просування регіонального туристичного продукту, по-друге впровадження механізму державно-приватного партнерства, що дає змогу залучати державні органи влади та приватний капітал до реалізації туристично-рекреаційних проектів. Ефективність

застосування держано-приватного партнерства як методу побудови кластерів підтверджується закордонним досвідом:

- туристичний кластер Долини Напа (США): державна підтримка передбачала маркетинг, підготовку та перепідготовку кадрів, удосконалення транспортної інфраструктури, спрощення порядку ліцензування виноробної та готельної діяльності;
- туристичний кластер Канкун (Мексика): сформований завдяки ініціативі державної організації з розвитку туризму, яка придбала землю та побудувала базову інфраструктуру, провела маркетингову кампанію; продала куплені земельні ділянки та побудовані готелі мексиканським та іноземним фірмам-забудовникам, а отримані кошти – реінвестувала в інфраструктуру;
- туристичний кластер Кейлич (ПАР): на національному рівні було створено Керуючу групу, яка співпрацювала з міжнародним консорціумом, що виконував консалтингові роботи за рахунок державного фінансування.

Концепція дестинацій найкращим чином здатна реалізувати системний розвиток сфери туризму та рекреації, адже її теоретико-методологічні положення розроблялися різними науковцями саме в туристичній галузі.

Таким чином, категорію системного розвитку туризму та рекреації, покладену у площину системного підходу, доцільно узагальнити у межах сукупної синергетичної взаємодії всіх складових компонентів туристично-рекреаційної системи, яка на основі взаємозв’язку її складових здатна забезпечити кращу ефективність свого функціонування.

При цьому, туристично-рекреаційна система в контексті даного дослідження являє собою територіально локалізовані економічні суб’єкти господарювання, які надають туристично-рекреаційні послуги на основі використання спільних туристичних ресурсів. Складові компоненти даної сфери діяльності включають підприємства зі створення турпродукту та обслуговування його споживання (туроператори, турагенти, екскурсоводи,

гіди-перекладачі), підприємства харчування (ресторани, кафе, бари, закусочні, їдальні), підприємства розміщення (готелі, мотелі, зелені садиби, молодіжні бази, гірські притулки), санаторно-курортний комплекс (санаторії, санаторії-профілакторії, бази відпочинку, пансіонати з лікування, курортні поліклініки, дитячі оздоровчо-санаторні позаміські заклади), розважально-культурно-пізнавальний комплекс (дискоклуби, більярд-клуби, боулінг-клуби, кінотеатри, дегустаційні зали, театри, ярмарки, музеї, бібліотеки) та комплекс народного промислу (вироби з лози та вовни, гончарство, різьбярство, ткацтво, вишивання, декоративний розпис, ковальство) (рис. 1.8).

Рис. 1.8. Структура сфери туризму та рекреації (розроблено автором)

Окреслена структура сфери туризму та рекреації є приблизною, оскільки деякі підприємства можуть бути віднесені до інших суміжних комплексів.

Існує значна кількість моделей, за допомогою яких можлива реалізація концепцій системного розвитку, а саме: 1) Збалансована система показників (далі ЗСП) (Balanced Scorecard); 2) Квантове вимірювання досягнень **(**Quantum Performance Measurent**)**; 3) Бортове табло (Tableau de bord), 4) Ернест-Янг **(**Ernst & Young**)**; 5) Піраміда ефективності (Performance Pyramid). Однак, аналіз наукових джерел свідчить про різні тлумачення сутності даних моделей: «спосіб переведення стратегії у конкретні показники», «засіб формування інфраструктури відповідальності», «система показників вимірювання ефективності». Проте, з нашої точки зору, це саме інструментарій, адже концептуальні положення наведених визначень зводяться до застосування різних наборів інструментів. Так, характеристика сучасних інструментаріїв системного розвитку наведена у табл. 1.1.

Таблиця 1.1

Характеристика сучасних інструментаріїв системного розвитку (розроблено автором на основі [33, с.72-75])

Інструментарій	Основні концептуальні положення	Застосування	Розробники
1	2	3	4
ЗСП	Основні положення: 1) групуються за 4-ма напрямками: фінанси, клієнти, внутрішні процеси, навчання і розвиток; 2) оцінка діяльності за допомогою фінансових та не фінансових показників; 3) досконала методологічна база (формування інформаційного словника, що чітко визначає загальний стан); 4) наявність у показників причинно-наслідкових зв'язків, що відображено в стратегічних цілях організації; 5) обмежений набір показників (не більше 25 показників)	Підприємства різних форм власності та галузевої спрямованості	Д. Нортон і Р. Каплан (1992 р.)
Квантове вимірювання досягнень	Основні положення: 1) групуються за 9 напрямками: комунікація, нагорода, навчання, бечмаркетинг, цілі, критичні процеси, вихідні індикатори, ключові види діяльності, індикатори процесів; 2) оцінка діяльності здійснюється на трьох рівнях: організація, процеси, робітники; 3) вимірниками виробничої діяльності є якість товару або послуги, період часу, що витрачається, витрати, що відображають ступінь економічної якості.	Практичного застосування не знайшла	консалтингова фірма «Артур Андерсен» (1993р.)
Бортове табло	Основні положення: 1) оцінка діяльності за допомогою фінансових та не фінансових показників; 2) сукупність показників групуються на цільові і функціональні; 3) основна увага приділяється виробничому та фінансовому	Практичного застосування не знайшла	французькі інженери

Продовження табл. 1.1

1	2	3	4
	аспектам; 4) відсутність чітких рекомендацій щодо кількості показників та жорсткої структури моделі		
Ернест-Янг	Основні положення: 1) аналіз складових елементів стратегії розвитку, на основі яких встановлюються нижні межі ефективності діяльності; 2) кожен рівень організації має свій критичний фактор успіху і розроблені показники	Консалтингові і промислові підприємства	консалтингова фірма Ернст-Янг
Піраміда ефективності	Основні положення: 1) оцінка діяльності за допомогою фінансових та не фінансових показників; 2) складається з 9 блоків: ринок, фінанси, задоволення клієнтів, інновації і навчання, виробництво, якість, час доставки, виробничий цикл, втрати (брак); 3) надання кожному рівню ієрархії свого блоку відповідальності; 4) формування двосторонньої комунікації між різними підрозділами	Виробничі підприємства	Р. Лінч, К.Кросс, і МакНейр (1990 р.)

Найкращим чином системний розвиток сфери туризму та рекреації може забезпечити ЗСП, яка знайшла застосування в різних галузях народного господарства, що зумовлено, досконалою методологічною базою, доведеною ефективністю функціонування та її значною адаптивністю.

Дослідження новітніх концепцій системного розвитку регіону надало змогу сформувати наступні положення:

1) категорію системний розвиток доцільно вважати вихідним поняттям, найбільш широким в предметному плані (ніж розвиток системи та системний рух), оскільки воно може позначити все, чому так чи інакше притаманний розвиток в межах системотворення.
2) під поняттям системний розвиток туризму та рекреації розуміється сукупна синергетична взаємодія всіх складових компонентів туристично-рекреаційної системи, що на основі взаємозв’язку її складових здатна забезпечити кращу ефективність свого функціонування. При цьому, формування окресленої категорії системного розвитку здійснювалося через призму системного підходу.
3) загальна специфіка полягає у системному розвитку регіону, що може бути реалізована через системну парадигму управління – теорія

дестинації (що найкращим чином пристосована до особливостей галузі) та ЗСП (який є найбільш адаптивним інструментарієм у формуванні комплексної системи показників). При цьому, базовим концептом є термін дестинація.

1.2. Інституційні засади та інфраструктурне забезпечення системного розвитку регіону

Вагоме значення у подальшому дослідженні концептуальних засад системного розвитку регіону має визначення та опис його інституційного середовища. Інституційні основи регіону дають змогу подолати обмеженість ряду передумов, що характерні для економічних процесів (аксіоми повної раціональності, абсолютної інформованості, досконалої конкуренції, встановлення рівноваги лише завдяки ціновому механізму) [234, с. 222].

Структурною одиницею інституціоналізму є категорія інститут. Незважаючи на розповсюдженість і вживаність даного поняття нема однозначності його трактування [234, с. 224]:

- Т. Веблен характеризує інститути як «комплекс звичайних способів мислення і загальноприйнятної поведінки, це узагальнення офіційних та неформальних правил гри, способів ведення справ та управління трансакціями»;
- Д. Норт характеризує інститути як «створювані людьми рамки поведінки, що структурують політичні, економічні та соціальні взаємодії»;
- Д.С. Львов зміст терміну обмежує рамками фактично діючої рефлексивної норми [93, с. 37].

Проте, найбільш об’єктивним є визначення Л.І. Федулової, яка розглядає поняття інститут як фундаментальну одиницю інституціональної структури [234, с. 224].

Таким чином, інститут – сукупність стереотипів поведінки людини у суспільстві, що формують структурно-функціональну одиницю інституційного середовища.

На думку, Д. Нортона інститут є базовим чинником економічного зростання регіону, оскільки «ефективна організація економіки – ключ до економічного зростання. Її наслідком є створення такої організаційної структури, що стимулюватиме індивідуальні економічні зусилля» [213, с. 600]. Викладені вище положення зумовлюють потребу у побудові структурної схеми впливу інститутів на економічне зростання регіону (рис. 1.9).

Твердження про вплив інститутів на економічне зростання підтверджується працями Дж. Скаллі, Л. Таміліна, Д. Норта [259, с. 164-168], О. Яременка, Б. Йонсона, О. Кендюхова [231, с. 71].

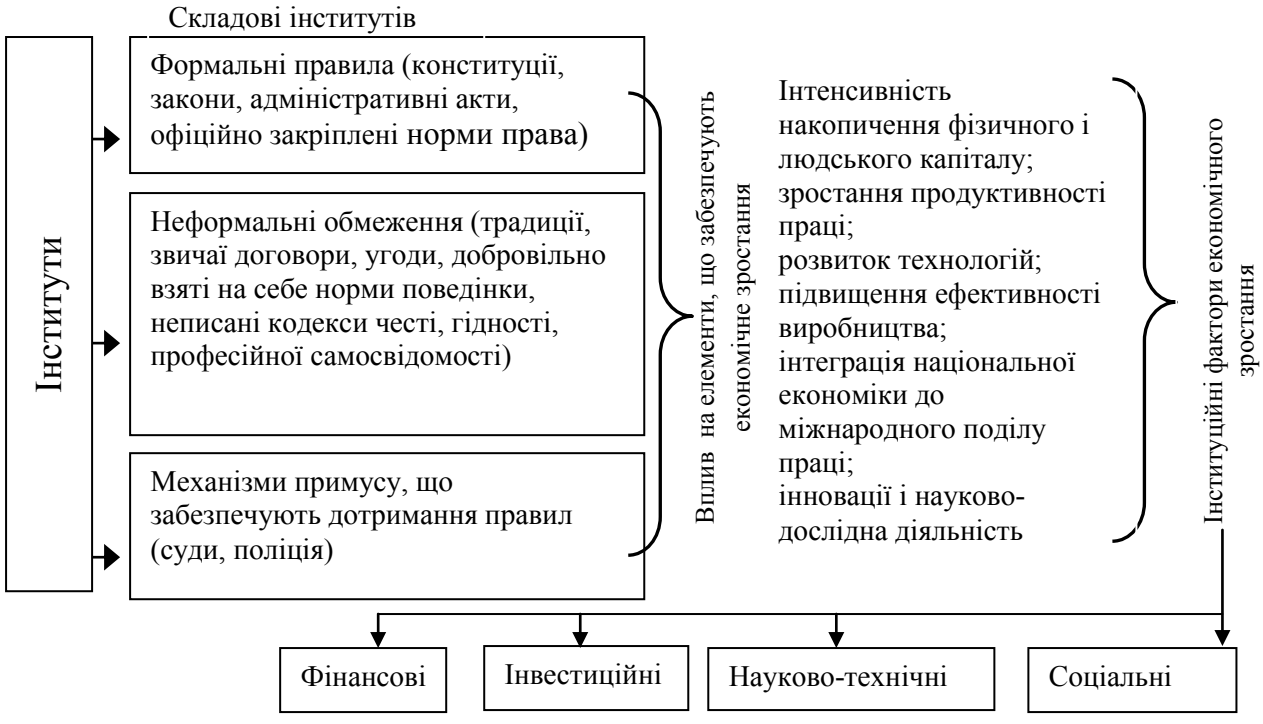

Рис. 1.9. Схема впливу інститутів на економічне зростання регіону*

Примітка: * – розроблено автором на основі [93, с. 267; 259, с. 164].

С. Кузнець стверджує, що «економічне зростання засноване на розвитку техніки і технології, і на необхідних змінах в інституціональній структурі й ідеології [231, с. 71].

Подальше дослідження інституційних засад системного розвитку регіональної економіки зумовлює потребу дослідження сутності поняття інституційне середовище. У науковій літературі під поняттям інституційне середовище розуміється [108, с. 93-94]:

- характеристики зовнішнього середовища, які є значущими для економічної діяльності, сукупність цінностей, формальних і неформальних норм, що впливають на співвідношення стимулів у діяльності і обумовлюють досягнення мінімальної згоди між людьми;
- сукупність основоположних політичних, соціальних і базових правових норм, що регулюють економічну і політичну діяльність (регулюють вибори, визначають права власності і контрактні права);
- правила гри, що визначають контекст, в якому відбувається економічна діяльність.

Надані дефініції дозволяють стверджувати, що інституційне середовище являється сукупністю структурно-функціональних інститутів, що на основі взаємозв'язку формують умови та правила гри.

Аналіз наукової літератури свідчить про відсутність єдиного підходу у виділенні структурних складових інституційного середовища:

- політичні та економічні правила, неформальні (традиційні) норми [108, с. 94];
- правові, економічні, зовнішньоекономічні, соціокультурні, політичні [68, с. 213];
- фундаментальні політичні, соціальні, юридичні правила, в рамках яких здійснюються процеси виробництва та обміну; правила, що регулюють стосунки у публічній сфері; правила, що регулюють стосунки у приватному секторі; правила поведінки агентів на контрактній основі; негласні правила поведінки економічних агентів [234, с. 223];
- формальні правила, неформальні обмеження, механізми примусу [92, с. 267] .

Узагальнюючи наведені судження можемо стверджувати, що інституційне середовище регіону складається з макросередовища і мікросередовища. Макросередовище регіону включає такі інститути:

- політичні – сукупність взаємовідносин із органами влади;
- економічні – процеси, що забезпечують товарно-грошовий обіг та перерозподіл благ;
- юридичні – множина нормативно-правових актів, що в сукупності регулюють всі сфери життєдіяльності людини;
- соціальні – сукупність правил щоденної взаємодії у соціумі.

Мікросередовище регіону включає наступні інститути:

- інститут ринку – механізм взаємодії економічних інтересів, що породжує конкуренцію та стимулює економічне зростання;
- норми поведінки та етнокультура населення – специфіка у взаємовідносинах між людьми, що передана генетично та надбана історично;
- неформальні інститути – це наслідки впливу та взаємодії культури, релігії та ментальності.

Виділення структурних складових інституційного середовища зумовлює потребу в побудові концептуальної схеми інституційного середовища регіону (рис. 1.10).

Повною мірою сутність інституційного середовища розкривається на основі виконуваних ним функцій [108, с. 96]: 1) регулюючій – забезпечення сталого функціонування економіки через розробку нормативно-правової бази, що регламентує діяльність підприємств, встановлення вимог і обмежень щодо їх діяльності, надання рекомендацій; 2) контролюючій – проведення перевірок з метою дотримання вимог чинного законодавства, запобігання виникненню кризових ситуацій в їх роботі; 3) регламентуючій – формування структури і ієрархії управління, делегування повноважень певним категоріям працівників і визначення орієнтирів їх діяльності; 4) інформаційній – надання доступу до інформації щодо діяльності економічного сектора; 5) захисній –

забезпечення безпеки економічної діяльності та захист інтересів інвесторів; 6) стимулюючій – стимулювання ефективної взаємодії економіки з іншими секторами народногосподарського комплексу.

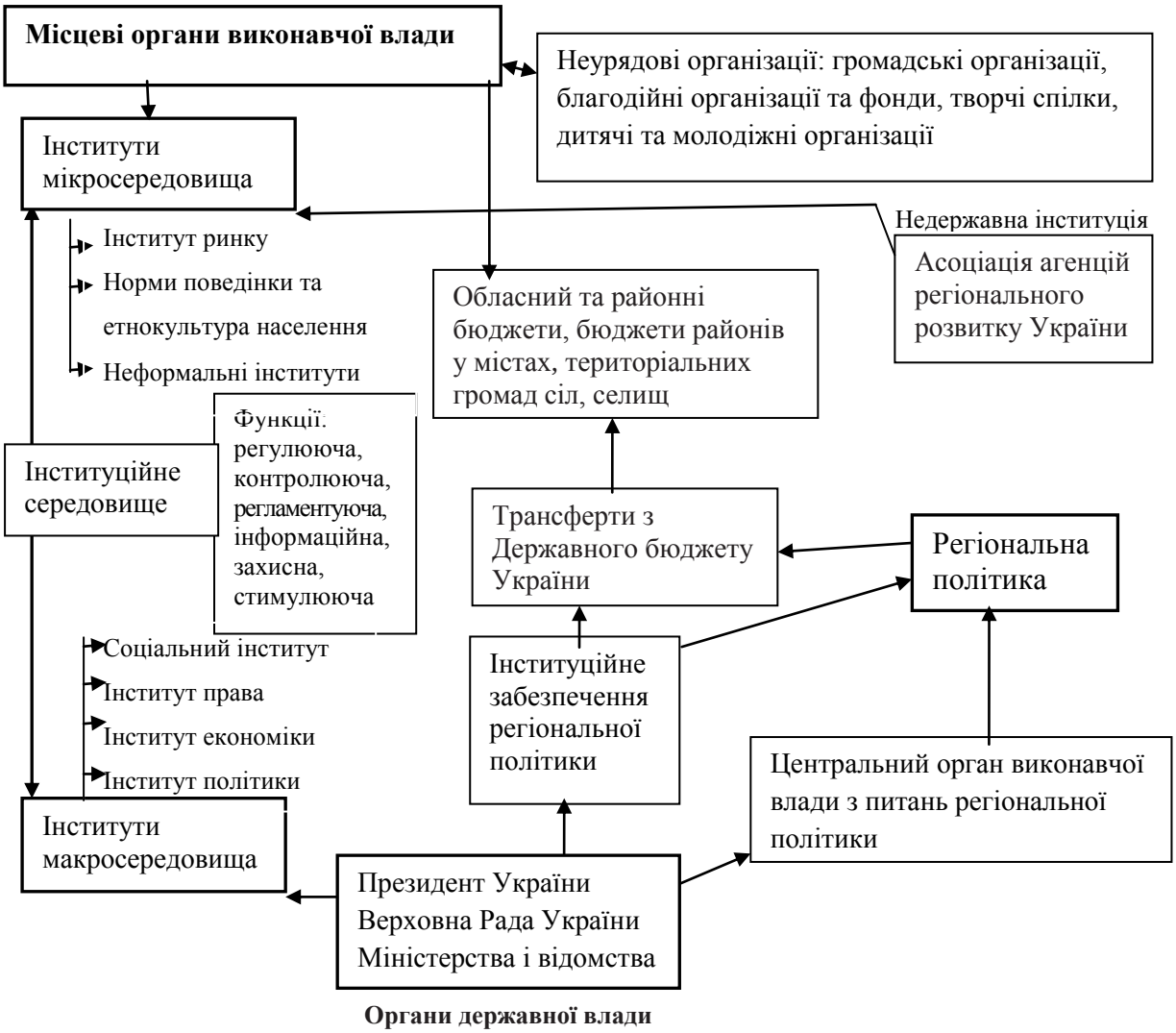

Рис. 1.10. Концептуальна схема інституційного середовища регіону (розроблено автором)

Основні повноваження щодо управління соціально-економічним розвитком регіонів розподілені між районними і обласними радами та місцевими державними адміністраціями, як місцевими органами виконавчої влади [235, с. 5]. Відповідно до Закону України «Про місцеві державні адміністрації» в коло їх компетенції входить: розроблення проектів програм соціально-економічного розвитку і подання їх на затвердження відповідній раді; забезпечення їх виконання, забезпечення ефективного використання

природних, трудових і фінансових ресурсів; складання необхідних для управління соціально-економічним розвитком відповідної області балансів трудових, матеріально-фінансових та інших ресурсів, подання обласній раді висновків щодо доцільності розміщення на відповідній території нових підприємств незалежно від форм власності; внесення за погодженням з відповідними органами місцевого самоврядування пропозицій про створення спеціальних економічних зон; розроблення та внесення пропозицій до проектів державних програм соціального й економічного розвитку України, а також довгострокових прогнозів і проектів індикативних планів розвитку відповідних галузей народного господарства, їхнього фінансово-економічного забезпечення [53, с. 53].

Провідною інституціональною формою системного розвитку регіону є регіональна політика. Як свідчать сучасні наукові дослідження [116; 57, с. 25-28, 277] сутність даної дефініції можна згрупувати за такими напрямками:

- діяльність з управління економічним, соціальним і політичним розвитком країни в регіональному аспекті;
- систематизований вплив на регіони центрального уряду;
- система цілей і дій, що спрямовані на реалізацію інтересів держави щодо регіонів та внутрішніх інтересів самих регіонів.

Таким чином, регіональна політика – дії державних органів влади, що спрямовані на ефективне функціонування регіонів на основі побудови стійкого інституційного середовища.

Інституційні засади системного розвитку регіону передбачають забезпечення місцевих бюджетів, що сприяє їх фінансовій самодостатності та спроможності до ресурсного забезпечення розвитку відповідних територій. Згідно статті 97 Бюджетного кодексу України у Державному бюджеті можуть передбачатися такі трансферти місцевим бюджетам [17]:

1) дотація вирівнювання бюджету міста Києва, обласним бюджетам, районним бюджетам та бюджетам міст обласного значення, іншим

бюджетам місцевого самоврядування, для яких у державному бюджеті визначаються міжбюджетні трансферти;

2) додаткова дотація на вирівнювання фінансової забезпеченості місцевих бюджетів;

3) субвенції на здійснення державних програм соціального захисту;

4) додаткова дотація на компенсацію втрат доходів місцевих бюджетів, що не враховуються при визначенні обсягу міжбюджетних трансфертів, внаслідок надання пільг, встановлених державою;

5) субвенція на виконання інвестиційних програм (проектів);

6) інші додаткові дотації та субвенції.

Рекомендованими кроками щодо зміцнення інституційної спроможності неурядових організацій, зокрема щодо їх взаємодії з органами влади є [218, с. 13]:

1) формування друкованого довідника та Веб-порталу про діяльність громадських організацій кожного з регіонів;

2) паралельно – вдосконалення каналів та змісту подачі інформації владою через Веб-сайт, друковані ЗМІ (пріоритетний інтерес представляють проекти рішень, програмних документів);

3) стимулювання – просвітницьке, організаційне сприяння – формування неурядових організацій у сільській місцевості;

4) впровадження навчальних програм для неурядових організацій та представників органів влади щодо розвитку соціального партнерства, а також техніки представлення інтересів та їх лобіювання, залучення громадськості до процесу стратегічного планування.

Загалом інституційне середовище регіону формується під впливом таких органів державної влади [132, с.126]: 1) Верховна Рада України – приймає закони, які системно впливають на розвиток регіонів: «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики», «Про стимулювання розвитку регіонів», «Про державні цільові програми», «Про державне прогнозування та

розроблення програм економічного та соціального розвитку України», «Про планування і забудову територій», «Про Генеральну схему планування території України»; 2) Комітет з питань будівництва, містобудування і житлово-комунального господарства та регіональної політики, Комітет з питань державного будівництва та місцевого самоврядування, Комітет з питань економічної політики – обговорення профільних законодавчих ініціатив; 3) Президент України – ухвалення нормативних актів: «Про Концепцію державної регіональної політики»; 4) Адміністрація президента: Головне управління з регіональної, кадрової політики та з питань тимчасово окупованої території, Головне управління з питань економічної політики, Головне управління з питань конституційної реформи, Управління забезпечення взаємодії Президента України з Верховною Радою України та місцевими радами – допомагають Президенту у розробці законопроектів у сфері регіонального розвитку, надання інформації про стан та тенденції розвитку регіонів; 5) Кабінет Міністрів України – володіє законодавчою ініціативою у сфері регіональної політики (розпорядження «Про заходи щодо реалізації Концепції державної регіональної політики»), здійснює нормотворчу діяльність і забезпечує реалізацію регіональної політики через підпорядковані йому органи (Міністерство регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства, Міністерство економічного розвитку і торгівлі України).

Змістовий аналіз наукових праць М. Дацишина, В. Керецмана [52, с. 19-24] В. Є. Лучика [132, с.124-127], З. С. Варналія [57, с. 67-77], акцентує увагу на важливості центрального органу виконавчої влади з питань регіональної політики, що забезпечує належну координацію та ефективність дій. Проведений аналіз М. Дацишиним та В. Керецманом регіональної політики західних країн підтверджує ефективність створення спеціалізованих міністерств, покликаних здійснювати регіональну політику [52, с. 21].

Міністерство регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства (Мінрегіон) забезпечує формування та

реалізацію державної регіональної політики щодо: територіальної організації влади, адміністративно-територіального устрою, розвитку місцевого самоврядування; розробляє і здійснює заходи, спрямовані на розбудову інфраструктури регіонів, розвиток міжрегіонального економічного співробітництва; сприяє комплексному соціально-економічному розвитку регіонів; розробляє державну стратегію регіонального розвитку, щорічні плани заходів щодо її реалізації, здійснює методологічне керівництво та координацію діяльності з підготовки регіональних стратегій розвитку [174].

Наразі Мінрегіон розробляє нормативно-правові акти щодо реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні. Серед досягнень даного напрямку роботи затвердження плану заходів щодо реалізації Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні та прийняття законів України «Про співробітництво територіальних громад», «Про добровільне об'єднання територіальних громад», «Про засади державної регіональної політики», «Про ратифікацію Додаткового Протоколу до Європейської хартії місцевого самоврядування про право участі у справах органу місцевого самоврядування», постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2020 року». Концепція реформи місцевого самоврядування ґрунтується на наступних положеннях [174]:

- трьохрівнева система адміністративно-територіального устрою (регіони, райони, громади);
- утворення виконавчих органів районними та обласними радами (органами місцевого самоврядування громади є: голова громади – сільський, селищний, міський голова; рада громади – сільська, селищна, міська рада; виконавчі органи ради. Органами місцевого самоврядування є районна рада, обласна рада та їх виконавчі органи);
- матеріальною і фінансовою основою місцевого самоврядування є рухоме і нерухоме майно, доходи місцевих бюджетів, в тому числі

місцеві податки і збори, частина загальнодержавних податків, земля, природні ресурси, що є у власності сільських, селищних, міських громад, а також об'єкти, що є у власності районних і обласних рад;

- розмежування повноважень: по-перше між органами місцевого самоврядування різних рівнів, по-друге між органами місцевого самоврядування та виконавчою владою;
- підзвітність органів місцевого самоврядування перед виборцями й державою.

Суттєвий вплив на системний розвиток інституційного середовища має Асоціація агенцій регіонального розвитку України, яка включає 43 агенції регіонального розвитку. Організація функціонує на основі таких концептуальних засад (рис.1.11).

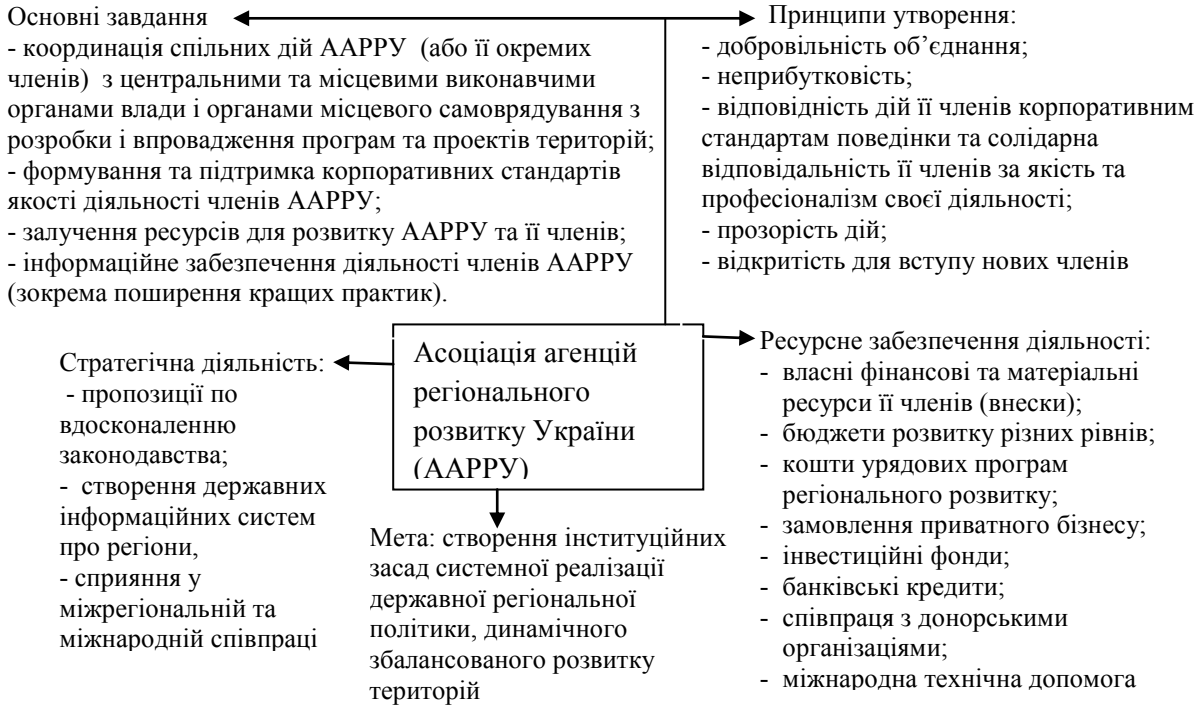

Рис.1.11. Концептуальні засади функціонування ААРРУ*

Примітка:* – розроблено автором на основі [168].

Змістовий аналіз наукових джерел виявляє їх теоретичну недосконаліть та суперечливий характер у трактуванні основних характеристик інституційного середовища. Зазначена ситуація повною мірою

проявляється при систематизації наявних на сьогодні характеристик інституційного середовища.

Н.В. Василенко [19], А.Б. Шаралдаєва [267] до основних характеристик інституційного середовища відносять: щільність – наявність достатньої кількості інститутів, взаємозв'язки між ними, здатність до сумісного реагування та адаптація до змін; ієрархічна структура – одні інститути являються більш значущими, тоді як інші їх доповнюють.

А.Е. Шаститко [268, с. 202-204] виділяє наступні характеристики інституційного середовища: багаторівневість – державний, регіональний і муніципальний рівень; двоїстість – наявність двох типів правил формальних і неформальних; інституціональна дихотомія – невідповідність в динаміці, змісті і механізмах двох типів правил; фрагментарність – відсутність блокування небажаного типу поведінки, що проявляється в ігноруванні наявних інституційних правил.

Більш глибоке розуміння процесів формування інституціонального середовища потребує висвітлення його ключового елементу – інституційної матриці [234, с. 224]. У науковій літературі під поняттям інституційна матриця розуміється:

- комплекс взаємопов'язаних правил і неформальних обмежень, сукупність яких визначає економічну діяльність, а також специфіку економічних і політичних інститутів кожного окремого суспільства та визначає напрямок їх подальшого розвитку [234, с. 224];
- первинна модель базових інститутів, тобто пов'язаних між собою економічних, політичних та ідеологічних інститутів, що знаходяться у взаємно однозначній відповідності [102, с. 52];
- атрактори, до яких стягуються траєкторії трансформацій реально існуючих спільнот в силу проблемності їх функціонування в далеких від атракторів областях [261, с. 145].

Таким чином можемо виділити такі напрямки трактування сутності поняття інституційна матриця: 1) сукупність правил і неформальних обмежень; 2) модель базових інститутів; 3) атрактори.

Наведені вище дефініції дозволяють стверджувати, що інституційна матриця – сукупність інститутів, що формують правила взаємодії всіх сфер життєдіяльності соціуму. Відповідно до наукових тверджень С.Г. Кірдіної існує два типи інституційних матриць: X (або східна) і Y (або західна), що відрізняються комплексами базових інститутів в основі яких лежить «триєдинство» політики, економіки та ідеології [102, с. 56-57]. Проте, на відміну від С.Г. Кірдіної, І.Г. Філіппова [256, с. 255-266] розглядає інституційну матрицю як взаємодію інститутів влади, управління, власності і праці, де надає інституту праці системо утворюючий характер. Крім того, науковець стверджує про існування «гібридних» матриць – XY. На основі наведених положень доцільно більш детально розглянути базові типи інституційних матриць (рис. 1.12).

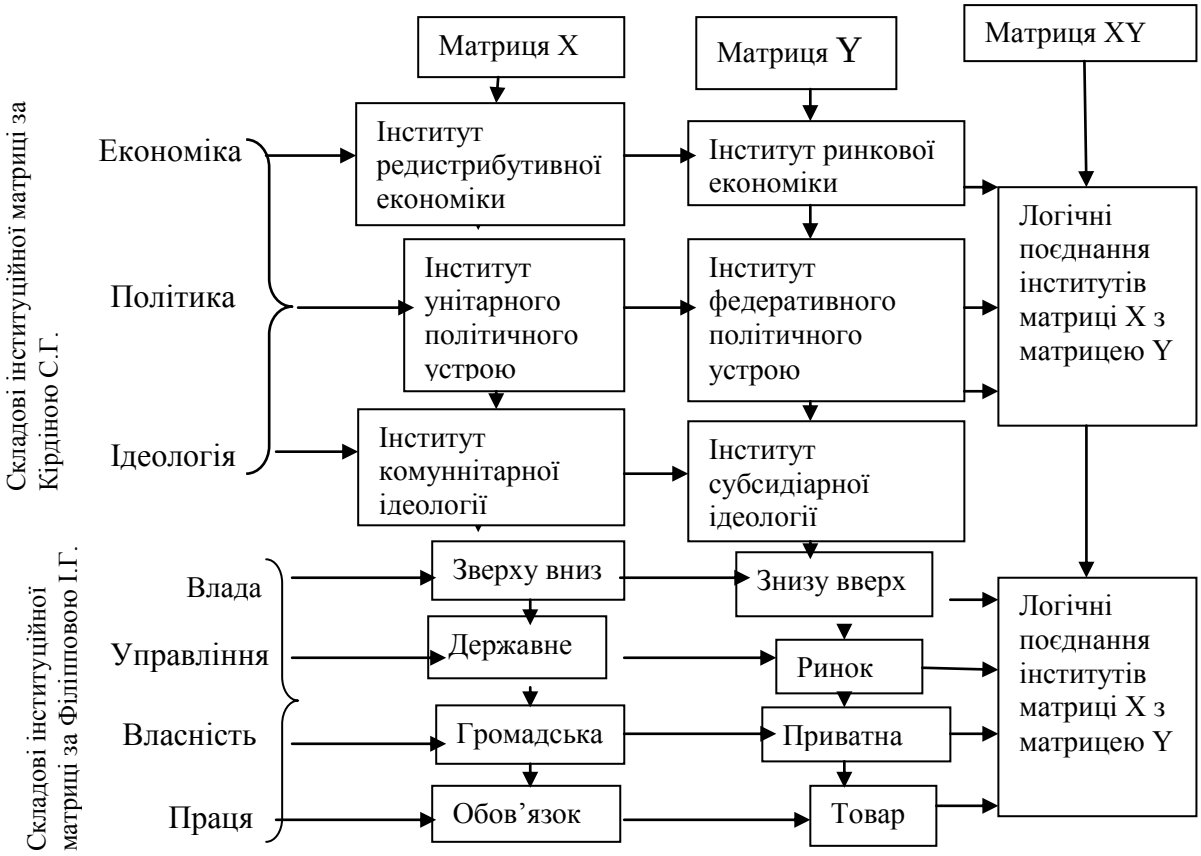

Рис.1.12. Узагальнена схема базових типів інституційних матриць*

Примітка:* – розроблено автором на основі [102, с. 52-57; 256, с. 255-266].

Наукові праці О.Е. Бессонової, С.Г. Кірдіної, І.Г.Філіппової, присвячені дослідженню інституційних матриць, дали можливість виділити їх особливості [124, с. 95; 256, с. 257]:

- симетричність – інститутам ринкової економіки в західних інституційних матрицях відповідають інститути редистрибутивної економіки в східних матрицях;
- комплементарність – передбачає однозначну взаємовідповідність політичних, економічних і ідеологічних інститутів в кожній матриці, що підходять один до одного «як ключ до замка»;
- домінантність – в конкретному суспільстві базові інститути домінують над альтернативними, що мають допоміжний характер;
- інтеграція – взаємопов'язане функціонування економічної і соціальної систем суспільства;
- інваріантність – історична стійкість по відношенню як до зовнішнього впливу, так і до дій внутрішніх соціальних сил.

Дослідження наукових праць С.Г. Кірдіної [102], А.Н. Асаула [7], С.В. Цирель [261], А.Н. Дегтярьова, С.В. Дегтярьової [54] дає змогу обґрунтувати положення про те, що основою інституційної матриці є «деякі феномени, що закріплюють в пам'яті народу правильний образ» – базові інститути. Дане положення зумовлює потребу в побудові інституційної матриці регіону (рис. 1.13).

Крім, «триєдинства» політики, ідеології та економіки, (що формують базові та комплементарні інститути) інституційна матриця включає матеріально-технологічне середовище – громадська інфраструктура і галузі, які забезпечують життєдіяльність населення [102, с.61]. Систематизація наукової літератури дозволила виділити такі аксіоми та обмеження в схематичному зображенні інституційної матриці регіону: об'єктивістська спрямованість, цілісність суспільства, наявність базових інститутів, функціональна необхідність, адекватність, вплив статичних показників, часові параметри.

Рис.1.13. Схематичне зображення інституційної матриці регіону*

Примітка:* – розроблено автором на основі [102, с. 45-74; 92, с. 268].

Змістовий аналіз наукових праць [7, 19, 102, 124, 261, 268, 256] присвячених концептуальним аспектам інституційних матриць дає змогу висунути положення: інституційна матриця – категорія системного розвитку. В такому випадку інституційна матриця забезпечує системний розвиток регіону при відповідності таким критеріям: демократичність, досягнення бажаних результатів, володіння достатньою силою впливу, простота для розуміння, використання системи соціально-психологічних мотивацій, здатність до адаптації.

Інтегральний результат діяльності всіх складників інституційного механізму розвитку регіональної економіки має забезпечувати моніторинг ситуацій та проблем, і на його основі – розроблення, впровадження та контроль за виконанням заходів, спрямованих на забезпечення системного розвитку регіону [52, с. 20].

Інфраструктурне забезпечення пов’язане зі станом продуктивних сил, територіальним поділом праці, ефективністю функціонування сфери матеріального виробництва регіону і залежить від темпів модернізації, та поруч з тим саме виступає постачальником економічного зростання та залежить від специфіки галузей регіону [223, с. 2].

Американські вчені Дж. Штейн, К. Аммер, К. Конрад розглядають інфраструктру як суспільний капітал економіки країни, що забезпечує стійкий розвиток всіх галузей, а У. Айзард трактує її як «системоутворюючий фактор економіки» – сукупність матеріально-технічних систем [159, с. 13]. В. Д. Базилевич, І.В. Сорока, А.А. Чухно розглядаючи інфраструктуру з точки зору системного підходу трактували її як єдину цілісну систему на регіональному або загальногосподарському рівні [2, с. 17].

Інфраструктурне забезпечення регіону – це організаційно-економічний процес обслуговування територіально-господарських підсистем та їх адаптація до зміни ринкової конюктури, що зазпезпечує вільне внутрішньорегіональне та міжрегіональне переміщення товарних, сирових, трудових, фінансових, інвестиційних та інформаційних ресурсів [2, с. 26]. До територіально-господарських підсистем регіону доцільно відносити:

- транспортну підсистему (автошляхи та залізничні колії, аеропорти, порти, транспортні підприємства);
- промислову підсистему (добувна, легка, хімічна і нафтохімічна, виробництво харчових продуктів, напоїв та тютюнових виробів, оброблення деревини, машинобудування);
- підсистему зв’язку та інформатизації (послуги пошти, телефонного міського та мобільного зв’язку, прийом та передача телевізійних програм, радіо, мережа Інтернет);
- екологічну підсистему (природні ресурси, об’єкти природно-заповідного фонду, озеленення населених пунктів, викиди промислових підприємств та автотранспорту, забруднення поверхневих вод, стан очисних споруд та каналізації, звалища побутових відходів);

- туристично-рекреаційну підсистему (туристичні підприємства, санаторно-курортні та оздоровчі заклади, готелі та інші засоби розміщення, підприємства харчування);
- житлово-комунальне господарство (експлуатація житла, благоустрій територій, теплопостачання, водозабезпечення та водовідведення);
- освітню підсистему (дошкільні заклади, загальноосвітні навчальні заклади, професійно-технічні та вищі навчальні заклади);
- медичну підсистему (лікарні, лікувально-профілактичні заклади, лікарські амбулаторії, поліклініки, фельдшерсько-акушерські пункти, пологові будинки);
- підсистему соціального забезпечення (будинки-інтернати для людей похилого віку, інвалідів, дітей, дитячі будинки сімейного типу);
- підсистему культури (театри, музеї, бібліотеки, філармонії, кінозали, музичні, художні школи та школи мистецтв, об’єкти культурно-історичної спадщини, фестивалі, ярмарки);
- підсистему фінансових послуг (банки, аудиторські фірми, товарні біржі, валютні біржі, страхові компанії, бізнес центри);
- підсистему оптово-роздрібненої торгівлі (магазини, кіоски, ринки).

Туризм та рекреація з одної сторони є складовою частиною інфраструктурного забезпечення регіону, а з іншої – використовує загальне інфраструктурне забезпечення задля належного обслуговування туристів. Використання інфраструктурного забезпечення в туризмі та рекреації відбувається за наступною послідовністю (рис. 1. 14). Потенційний покупець маючи на меті певний вид туризму (лікувально-оздоровчий, культурно-пізнавальний, спортивний, екологічний, подієвий) заключає договір на туристичне обслуговування з туристичними підприємствами або купує санаторно-курортну путівку. Можливий також варіант отримання застрахованими особами та членами їх сімей санаторно-курортного лікування за рахунок коштів Фонду соціального страхування з тимчасової втрати працездатності. Наступним кроком в обох варіантах є використання

транспортної підсистеми, що забезпечує переміщення туристів у дестинацію задля отримання туристично-рекреаційних послуг. В залежності від пакету туристично-рекреаційних послуг туристи відвідують атрактивні об'єкти екологічної підсистеми або підсистеми культури, що може супроводжуватися придбанням різних сувенірів, виробів народного промислу (підсистема оптово-роздрібної торгівлі) та користуванням мобільного зв'язку або інтернету для того щоб поділитися враженнями з друзями, родичами (підсистема зв'язку та інформатизації). Після отримання пакету придбаних послуг турист направляється у звичне середовище перебування.

Рис. 1.14. Типовий алгоритм використання інфраструктурного забезпечення в туризмі та рекреації*

Примітка:* – розроблено автором.

Процес обслуговування туристів передбачає залучення багатьох компонентів інфраструктурного забезпечення регіону, що використовується й місцевим населенням. Таким чином, згідно Є.Б. Алаєва, Н.Н. Баранського,

Н.І. Перемешиної виникає принцип інфрасистемності – всі підсистеми інфраструктури регіону функціонують «тяжіючи» один до одного в так званих «коридорах інфраструктури», де накладаються один на одного (системні інфраефекти конвергації) [159, с. 33].

С.І. Яковлєва виділяє наступні функції інфраструктурного забезпечення розвитку регіону [2, с. 21-22]: розміщення: інфраструктура – це фактор розміщення нових об'єктів або трансформація старих (реконструкція, демонтаж); диференціювання: функціональні, галузеві та територіальні відмінності інфраструктурного забезпечення є причиною виникнення, посилення, згладжування та одночасно способом регулювання диференціації регіонів за різними характеристиками; комунікаційна – створення умов для розвитку об'єктів у взаємодії один з одним; інтегруюча – створення територіальних систем за рахунок побудови внутрішніх та зовнішніх зв'язків; процесуальна – передумова багатьох територіально-структурних процесів у регіональному розвитку; морфологічна – фактор формоутворення, що викликає зміну конфігурації території і об'єктів. Крім зазначених функцій О.О. Ворова виділяє ще інноваційно-стимулюючу, що на думку автора обумовлюється наявністю ретроспективних (пов'язані з минулими технологічними етапами і відображають інертність матеріальних компонентів) та проспективних (є інноваційною передумовою для розвитку нових видів діяльності) елементів інфраструктури [26, с. 11].

В.Ф. Архіпова та А.С. Левізов інфраструктурне забезпечення туризму та рекреації у регіоні розглядають через сукупність таких функції [216, с. 64]: забезпечуюча – створення необхідних умов для організації обслуговування туристів; інтеграційна – організація та підтримка зв'язків між підприємствами галузі; регулююча – створення нових робочих місць вплив на споживчий попит, розвиток суміжних галузей, сприяння податкових надходжень до бюджетів всіх рівнів.

Таким чином, розвиток регіону, як системи, в значній мірі залежить від інституційного середовища та інфраструктурного забезпечення, перше з яких

формує напрямки економічних перетворень, а друге – забезпечує результативне функціонування системи.

Результати дослідження інституційних засад та інфраструктурного забезпечення системного розвитку регіону дозволяють стверджувати:

- інститут як базова категорія інституціоналізму впливає на економічне зростання регіональної економіки;
- систематизація складових інституційного середовища дозволяє стверджувати про наявність мікро- та макросередовища, що виконують такі функцій: регулювання, контролю, регламентування, інформаційна, захисна, стимулююча;
- інституційна матриця являється категорією системного розвитку;
- туризм та рекреація є складовою частиною інфраструктурного забезпечення регіону, та використовує загальне інфраструктурне забезпечення задля належного обслуговування туристів.

1.3.Сучасні підходи до системного розвитку туризму та рекреації у регіоні

Туризм та рекреація стали ознакою сучасного стилю життя, важливим елементом розвитку економіки, впливовим чинником інтеграційних процесів [135, с. 8]. Роль туризму та рекреації як каталізатора розвитку економічних процесів набирає дедалі більших обертів: світовий внесок туризму у ВВП у 2014 р. становив 7580,9 млрд. дол. (9,8%), зайнятість 277 млн. робочих місць (9,4%). Дані положення зумовлюють потребу в комплексному розгляді системного розвитку туризму та рекреації у регіоні, що доцільно розпочати з визначення їх сутності.

Сутність дефініцій туризм та рекреація розглядаються в працях багатьох науковців (див. Додаток Б). Загалом різні аспекти трактування поняття туризм можна згрупувати за наступними напрямками.

Підхід 1 – В. Хунцігер і К. Крапф [135, с. 11], П.Бернекер [71, с. 25], Міжнародна асоціація наукових експертів в області туризму [241, с. 25], О.О. Любіцева [133, с. 5], А.С. Кусков, В.Л. Голубєва, Т.Н. Одінцова [120, с. 271] розглядають туризм як сукупність взаємовідносин внаслідок подорожування.

Підхід 2 – Закон України «Про туризм» [88, с. 11], Н.Ф. Реймерс, О.О. Бейдик [100, с.10], статистична комісія ООН 1993р. [71, с. 20], Гаазька декларація по туризму 1989 р., конференція ВТО зі статистики подорожей та туризму 1991 р. [135, с. 11], рекомендаційний законодавчий акт «Про основні принципи співробітництва держав-учасниць СНД в галузі туризму» 1994 р. [120, с. 268] трактує туризм як тимчасове переміщення (подорож) людей з різною метою.

Підхід 3 – В.Ф. Кифяк [100, с. 10], ООН 1954 р., Всесвітня конференція по туризму (Мадрид 1981 р.), Манільська декларація по світовому туризму 1980р. [71, с. 20] розглядають туризм як форму відпочинку.

Підхід 4 – В. Азар [71, с. 21], Н. Лейпер [241, с. 25] М. Кабушкін [94, с. 12] стверджують, що туризм – це економічна система (або галузь економіки).

Змістовий аналіз наукової літератури дав змогу виділити такі напрямки трактування сутності поняття рекреація.

Підхід 1 – Н.В. Фоменко [255, с. 5], Т.Д. Крисанова, Л.Ю. Горшкова, Н.В. Пічугін, Л.А. Тархова, О.В. Ушакова, Ю.В. Швецова [120, с. 17], Т.В. Ніколаєнко [163, с. 37], Н.Ф. Реймерс, І.І. Дедю [120, с. 17], В.А. Квартальнов [98, с. 40], В.Ф. Кифяк [100, с. 43], М. Нудельман [115] розглядають рекреацію як процес відновлення сил людини.

Підхід 2 – Ю. Хромов, Н. Кравченко [115] трактують рекреацію як форму дозвілля.

Чітке розмежування дефініцій туризм і рекреація зумовлює потребу в побудові концептуальної схеми їх сутнісного наповнення (рис 1.15).

Поняття туризм та рекреація не однорідні, оскільки характеризуються суттєвими відмінностями. Так, наприклад рекреацією може бути читання

книги, перегляд кінофільму (вдома або в кінотеатрі), відвідання зоопарку, риболовля, збирання грибів, тобто можемо стверджувати, що такі прояви рекреації не потребують цілеспрямованої організації ззовні. В цьому випадку сам рекреант обирає зручний для нього спосіб проведення дозвілля. Проте, рекреація також може проявлятись у вигляді відпочинку в санаторно-курортних закладах. Отже, активна рекреація, яка передбачає подорожі за межі місця проживання трансформується в поняття туризм, оскільки відповідає його базовим характеристикам. Крім того, як стверджують А.С. Кусков, В.Л. Голубєва, Т.Н. Одінцова всі види туризму, які спрямовані на відновлення, одужання, релаксацію, паломництво, екотуризм є зоною перетину понять туризм та рекреація [120, с. 38].

Рис. 1.15. Схема сутнісного наповнення дефініцій туризм та рекреація*

Примітка: * – розроблено автором на основі [120, с. 49, 270-272; 94, с. 10-11].

Подальший розгляд сучасних підходів до системного розвитку туризму та рекреації потребує опису механізмів його системного управління. Стабілізація та подальший розвиток туристичної сфери значною мірою залежать від наявності ефективного механізму управління в ринкових економічних умовах [241, с. 283]. Наведене положення зумовлює потребу в аналізі існуючих визначень поняття механізм управління [9, с. 123]:

- сукупність компонентів системи управління (принципів, функцій, методів, ресурсів) призначених для доставки органу управління інформації про об’єкт управління і здійснення впливу на об’єкт управління з метою забезпечення функціонування, і (або) розвитку системи;
- сукупність взаємодіючих елементів, об’єднаних певною ціллю, що є інструментарієм і переводить об’єкт з одного стану в інший шляхом впливу на його складові елементи;
- сукупність інвестиційних ресурсів, методів, засобів, інструментів і важелів впливу на процеси в економіці, що застосовуються органами державної влади для досягнення розвитку народногосподарського комплексу.

З наведених дефініцій випливає наступне положення: механізм управління передбачає системну взаємодію складових, що впливають на об’єкт управління з певною метою та застосовується органами державної влади для економічного розвитку. Дане положення підтверджується Р.Г. Маннаповою і Л.Г. Ахтарієвою, що стверджують «механізм управління не існує без системних компонентів і в той же час без механізму управління немає системи управління, оскільки остання об’єктивно являється не статичною, а високодинамічним об’єктом зі змінними характеристиками» [9, с. 121].

Г. Атаманчук, Л. Юзькова та Т. Ткаченко стверджують, що механізм управління формується здебільшого інституціями на макрорівні та поглиблюється і конкретизується в регіонах відомчими та місцевими

органами виконавчої влади, а також на первинному рівні підприємством [241, с. 284-285].

Таким чином, дослідження сучасних підходів системного розвитку туризму та рекреації у регіоні доцільно розглядати в контексті трирівневої ієрархічної взаємодії: 1) державного механізму управління, 2) регіонального 3) первинного рівня – підприємство.

Логіка виділення даних рівнів підтверджується науковими працями А.Д. Чудновського та М.А. Жукової [266, с. 62-63], Н.І. Кабушкіна [94, с. 87-89], Т.І. Ткаченка [241, с. 284-288].

Як видно з рис. 1.16 органи управління здійснюють вплив на об’єкт управління за допомогою методів (економічні, організаційно-розпорядчі, соціально-психологічні), засобів (економічні, правові), та інструментів управління (стратегічне планування, маркетинг, технології, програми).

Рис. 1.16. Схематичне зображення механізму управління сферою туризму та рекреації*

Примітка: * – розроблено автором на основі [241, с. 286-288; 266, с. 62-63; 217, с. 68-72].

А.Д. Чудновський та М.А. Жукова [266, с. 65] до важливих економічних засобів відносять пільгове кредитування, оподаткування, страхування; до правових – ліцензування і сертифікацію туристичних організацій.

Згідно із розділу IV «Організація туристичної діяльності» Закону України «Про туризм» ліцензування туристичної діяльності здійснюється «з метою створення рівних можливостей суб'єктам туристичної діяльності на ринку туристичних послуг та забезпечення захисту прав і законних інтересів громадян, захисту навколишнього природного середовища, підвищення рівня туристичного обслуговування»; стандартизація – «захисту інтересів споживачів і держави з питань безпеки туризму, підвищення якості товарів, робіт, послуг»; сертифікація – «запобігання реалізації товарів, робіт, послуг небезпечних для життя, здоров'я людей, майна і довкілля» [88].

С.І. Селецький зазначає, що «системне дослідження туристичної галузі та комплексна розробка організаційних і методологічних основ сучасної багаторівневої системи державного регулювання в галузі туризму сприяє соціально-економічному розвитку» [217, с. 10], крім того, на нашу думку, створюють передумови формування нових підходів до системного розвитку галузі.

Правові засоби механізму управління сферою туризму та рекреації охоплюють близь 200 нормативних актів спеціального і загального законодавства. Основоположним законодавчим актом, що всебічно регламентує туристичну діяльність в Україні є Закон України «Про туризм», нова редакція якого вступила в дію з 1 січня 2005 р. [217, с. 21].

С.І. Селецький у науковій праці «Правове регулювання туризму в Україні» стверджує, що норми нового закону «Про туризм» сприяють монополізації ринку [217, с. 21-23].

Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо обмеження державного регулювання господарської діяльності» [85] скасував ліцензування турагентської діяльності, що

автоматично інтегрувало значні ризики для туроператорів і туристів. Це пов'язано з тим, що ліцензія була доказом того, що на ринку діє суб'єкт, що має спеціальну освіту, досвід, імідж і відповідає організаційним вимогам, які дають впевненість у якості його послуг. Тому вищі державні органи рекомендують туроператорам при укладанні договорів з турагентами перевіряти наявність у них банківської гарантії (у сумі еквівалентній двом тисячам євро), а також кадрів і приміщення для обслуговування туристів.

Л. Й. Серетна стверджує, що «відміна ліцензії дала зелене світло для тіньового туризму, зробила туристичний ринок неконтрольованим через збільшення кількості некваліфікованих турагентів, що робить споживачів беззахисними перед шахраями» [29].

Отже, правові засоби механізму управління сферою туризму та рекреації значною мірою недосконалі. Це створює передумови до монополізації, що в окресленій площині притаманне для міжнародних туристичних ринків, де активно відбуваються процеси злиття та поглинання туристичних підприємств, що обумовлено прагненням економіки до системного розвитку.

Процеси злиття і поглинання в сфері туризму та рекреації дуже активно відбуваються закордоном так, наприклад [266, с. 26-27; 149, с. 213-214]:

- у Великобританії лідером великомасштабних операцій є корпоративне об'єднання «Airtours», що поглинула датську компанію «Spies Tjtaeborg», одну з найбільших італійських круїзних компаній «Costa Crociere», бельгійські компанії – «Sun International», «Air Belgium», німецьку компанію – «FTI»; британський туроператор «First Choice» з метою покращення роботи власної агентської мережі поглинув такі фірми туроператори: «Tours» в Туреччині, «Nazar» в Німеччині, «Marmara/Etapes Nouvelles» у Франції, «Taurus» в Австрії і Швейцарії, «Bosphorus» в Бельгії;
- в Швейцарії велику активність проявляє корпорація «Kuoni», що має мережу дочірніх фірм майже по всій Європі;

- найбільші туроператори Італії «Alpitour» та «Francorosso» заключили договір про злиття в єдину тургрупу, крім того значним пакетом їх акцій володіє холдинг «IFIL» – головний інституціональний акціонер концерна «FIAT»;
- німецький концерн «Preussag» володіє провідною туристичною групою Європи «TUI», що складається з цілого ряду німецьких і закордонних турфірм: австрійсько-швейцарської «ITV», бельгійської «VTB-VAB Reisen», готельних ланцюгів «Iberotel», «Grecotel», «Dorfhotels», «Club Robinson», «Riv» і компанії «Hapag-Lloyd», що об'єднує мережу турагенств, круїзну і авіакомпанію;
- інша німецька компанія «C&N Touristic» – головний конкурент «TUI» сформувалася після злиття чартерної авіакомпанії «Condor» і групи «Neckermann Reisen»; в її власності знаходяться французька фірма «Havas Voyages» і англійська компанія «Thomas Cook».

Таким чином, злиття та поглинання з точки зору державного регулювання повинно передбачати врахування декількох напрямів [234, с. 243-244]: 1) відповідність злиття і поглинання економічній політиці та загальній стратегії реорганізації в рамках відповідних секторів та галузей; 2) підтримка активного функціонування конкурентних механізмів в економіці; 3) забезпечення прозорості операцій на ринку корпоративного контролю; 4) захист прав акціонерів; 5) регулювання соціальних конфліктів, що породжені злиттями та поглинаннями.

О.С. Новикова та Л.І. Федулова вважають, що основною причиною злиття і поглинання є прагнення одержати та підсилити синергетичний ефект, який полягає в тому що в результаті взаємодоповнюючих дій активів двох або декількох господарських суб'єктів можна отримати сукупний результат сума якого перевищить суму результатів окремих дій цих компаній [234, с. 235].

Дослідження, проведені університетами і фірмами по управлінському консультуванню США, характеризують глобальні процеси злиття і

поглинання – вірним засобом завоювання іноземних ринків і підвищення конкурентоспроможності [266, с. 25].

Процеси монополізації відбуваються і в сфері туризму та рекреації України. Г.І. Михайліченко стверджує, що питома вага кількості обслугованих туристів, які подорожували за пакетними турами міжнародних консолідаторів в структурі імпорту туристичних послуг складає біля 95%, що вказує на абсолютну монополізацію українського ринку та зосередження фінансових потоків в закордонних компаніях, які в своїй структурі мають рецептивних та ініціативних туроператорів, тобто одночасно є і направляючими і приймаючими компаніями в країнах-імпортерах і країнах відвідування [155].

Тенденції монополізації українського туристичного ринку в основному здійснюються закордонними компаніями. Зокрема, на туристичному ринку функціонують такі туроператори, що належать закордонним підприємствам: «TUI Ukraine», «TEZ TOUR», «ANEX TOUR», «Mouzenidis Travel», «Pegas Touristik», «Вімед», «PAN UKRAINE», «CORAL TRAVEL», «NEWS Travel» (табл. 1.2).

Таблиця 1.2

Українські туроператори, що належать закордонним компаніям (розроблено на основі [169; 214, с.4-5])

№	Туроператор міжнародних туристичних компаній	Основні напрями діяльності	Кількість офісів в Україні та співпраця з турагенствами
1	2	3	4
1	«TUI Ukraine» входить до складу провідної туристичної компанії Європи «TUI»; працює на ринку України з 1997 р. В 2013 р. відбулося злиття «TURTESS» з «TUI Ukraine»	Єгипет, Туреччина, Болгарія, Хорватія, Кіпр, Греція, Чорногорія, Іспанія, Франція, Австрія, ОАЕ, Туніс, Таїланд, Індія, Шрі-Ланка, Словаччина, Італія (близько 90% маршрутів ринку)	розвиває дві франчайзингові мережі турагенств «TUI-турагентства» (150 офісів) і «Галопом по Європам»; активно співпрацює з більш ніж 4 000 туристичними агентствами України
2	«TEZ TOUR» – міжнародна туристична компанія, що функціонує в Україні з 1994 р.	Австрія, Андорра, Болгарія, Бразилія, Єгипет, Іспанія, Італія, Греція, Куба, Мальдіви, Мексика, ОАЕ, Таїланд, Туреччина, Шрі-Ланка, країни колишнього СРСР	23 агенції, загалом «TEZ TOUR» планує відкрити в Україні 104 агенції у містах з населенням від 250 тисяч жителів

Продовж. табл. 1.2

1	2	3	4
3	«ANEX TOUR» – міжнародний туроператор, що функціонує в Україні з 2005 р.	Туреччина, Єгипет, Таїланд, Іспанія, Хорватія, ОАЕ	6 офісів, крім того тури компанії можна придбати в будь-якому туристичному агентстві, що заключило договір з компанією
4	«Pegas Touristik» російський туроператор, працює в Україні з 2005 р.	Туреччина, Єгипет, Туніс, Греція, Індія, Таїланд, Індонезія, Китай, Андорра, Домінікана, Кіпр, Іспанія, Куба, Кенія, ОАЕ, В'єтнам, Мексика	5 офісів; фірма реалізує свої тури по всій Україні на основі підписання договору на посередницьку діяльність з реалізації турпродукту
5	«Вімед» входить до складу «АКК Global Group Trave»l	В'єтнам, Китай, Таїланд та інші напрямки цього регіону	співпраця на основі агентського договору
6	«PAN UKRAINE » – турецьке підприємство, що функціонує в Україні з 1994 р.	лідер по Південно-Східній Азії (Таїланд, Індонезія, Малайзія, Сінгапур, Індія, Шрі-Ланка)	6 офісів та понад 2000 агентів являються партнерами
7	«CORAL TRAVEL» належить міжнародній структурі «OTI HOLDING»	Туреччина, Єгипет, Таїланд, ОАЕ, Греція, Австрія, Андорра, Індонезія, В'єтнам, Ізраїль, Індія, Йорданія, Іспанія, Камбоджа, Китай, Куба, Маврикій, Мальдіви, Марокко, Мексика, Сейшели, Сінгапур, Танзанія, Туніс	6 офісів через які реалізує групові і індивідуальні тури на базі власних чартерних програм і регулярних рейсів
8	«NEWS Travel» належить великому європейському холдингу «NUTG NEW UNITED TRAVEL»	Кіпр, Туніс, Греція, ОАЕ, Чорногорія, Хорватія, Таїланд, Чехія, Болгарія, Індія (Гоа), Шрі-Ланка, Йорданія, Фінляндія, Австрія, Ізраїль, Мальдіви, Єгипет, Україна	головний офіс компанії розташований у Києві, а філії працюють в м. Донецьку та в м. Харкові. Співпрацює з багатьма турагенствами на основі підписання агентських договорів
9	«Mouzenidis Travel» входить в холдинг, «Mouzenidis Group» що працює на туристичному ринку з 1995 р.	Греція і Східна Європа	9 офісів та співпрацює на основі агентського договору з багатьма турагенствами

Як бачимо з наведеної таблиці 1.2 провідні українські туроператори належать закордонним компаніям («TUI Ukraine» – «TUI», «Вімед» – «АКК Global Group Travel», «CORAL TRAVEL» – «OTI HOLDING», «NEWS Travel» – європейському холдингу «NUTG NEW UNITED TRAVEL», «Mouzenidis Travel» входить в холдинг «Mouzenidis Group», «Pegas Touristik»

– один з найбільших російських туроператорів) або являються міжнародними туроператорами («TEZ TOUR», «ANEX TOUR»).

Проведене дослідження показало, що зазначені вище туристичні компанії реалізують свій турпродукт через:

1) франчайзингові мережі турагенств («TUI-турагентства», «Галопом по Європам», «Туртесс Партнер»);
2) відкриття власних офісів;
3) співпраця з турагенствами на основі підписання агентського договору або договору на посередницьку діяльність з реалізації турпродукту.

Українські туроператори, що належать закордонним компаніям, сприяють монополізації туристичного ринку адже саме вони являються основними виробниками турпродукту (90 %), який реалізується по всій території України.

Що ж до ситуації в регіоні, то на Закарпатті у 2014 р. функціонувало 16 туроператорів та 56 турагентів. Найбільше туроператорів в Ужгороді – 13 одиниць, в Мукачеві – 2, та 1 – в Свалявському районі (див. Додаток В). Туроператори Закарпаття не володіють і не утримують власних мереж тургенств. «Содіс-Карпати» та «Про Карпати» є вузько направленими внутрішніми туроператорами, які спеціалізуються на відпочинку та оздоровленні в Закарпатті. «КАРПАТ-ТУР», «Бусоль Вояж», «Синдбад путешественник», «SAFAR», «Лара-тур», «ЧП КАРПАТ – ТУР», «ТАНОЛ», «Мома-турс», «Пеликан Тревел Групп», «Камелія-Тур», «Сакура тревел», «Marco Polo tour» пропонують послуги внутрішнього та міжнародного туризму. Дослідження туроператорів регіону виявило, що фірми, які надають послуги з виїзного туризму, в основному співпрацюють з провідними туроператорами туристичного ринку України:

– українські туроператори, що належать закордонним компаніям: «NEWS Travel», «Mouzenidis Travel», «TEZ TOUR», «TURTESS», «Coral travel», «Pegas Touristik»;

- вітчизняні туристичні компанії: «АККОРД-тур», «Екстрім Поінт», «Гал-Круїз», «Travel Professional Group».

Значну частку ринку санаторно-курортних послуг в Україні займають приватні акціонерні товариства (далі ПрАТ) «Укрпрофоздоровниця» та ПрАТ «Укрпрофтур», в яких щороку оздоровлюються майже 500 тис. громадян і обслуговуються більше 1 млн. туристів і екскурсантів [199]. Діяльність системи профспілкового туризму в основному зорієнтована на надання соціально спрямованого санаторно-курортного продукту, тому більшість споживачів є працівниками підприємств, організацій, установ, значна частина яких отримує путівки від Фондів соціального страхування. Крім, надання послуг по оздоровленню та відпочинку, товариства організовують транспортні подорожі по Україні та за її межі, займаються екскурсійним обслуговуванням, надають транспортні послуги і послуги підприємств громадського харчування.

У власності даних товариств безпосередньо або через корпоративні права знаходяться [178]:

- ПрАТ «Укрпрофоздоровниця» – 81 санаторно-курортний заклад, 66 туристичних комплексів, 4 навчально-спортивні бази;
- ПрАТ «Укрпрофтур» – 9 дочірніх підприємств та 17 обласних акціонерних товариств, яким підпорядковано 60 туристичних господарств (готелі, туристсько-оздоровчі комплекси, пансіонати, туристичні бази і кемпінги) загальною місткістю понад 13 тис. ліжко-місць, 56 бюро подорожей та екскурсій, інші підрозділи, необхідні для забезпечення оздоровлення та активного відпочинку всіх верств населення.

Реалізація санаторно-курортних послуг ПрАТ «Укрпрофоздоровниці» та «Укрпрофтуру» відбувається через: 1) виконання державного соціального замовлення (путівки закуповуються за бюджетні кошти); 2) комерційна діяльність, що передбачає співробітництво з: турагентами, туроператорами, корпоративними клієнтами, кінцевими споживачами.

Фінансово-господарська діяльність системи профспілкового туризму характеризується позитивними показниками (табл. 1.3). Так, «Укрпрофтур» та «Укрпрофоздоровниця» у 2014 р. отримали 53 646 тис. грн. чистого прибутку. Довгострокові фінансові інвестиції становлять 845558 грн., що свідчить про вкладання коштів у придбання основних засобів задля одержання доступу на нові сегменти ринку, створення інтегрованих корпоративних структур, диверсифікації діяльності тощо. Власний і статутний капітал складають 1142643 грн., 1020745 грн. відповідно.

Таблиця 1.3.

Основні показники фінансово-господарської діяльності профспілкового туризму в Україні за 2014 рік (тис. грн.) (розроблено на основі [178])

Найменування показника	«Укрпрофтур»			«Укрпрофоздоровниця»			Разом
1	2	3	4	5	6	7	8
	2014	2013	$\Delta^1(\pm)$	2014	2013	$\Delta(\pm)$	
Усього активів	252725	254551	-1826	950894	916455	34439	1203619
Основні засоби	209642	210325	-683	17015	18 147	-1132	226657
Довгострокові фінансові інвестиції	17482	16720	762	828076	805098	22978	845558
Запаси	3290	3658	-368	665	449	216	3955
Сумарна дебіторська заборгованість	11298	12223	-925	96967	82835	14132	108265
Грошові кош-ти та їх еквіваленти	4972	3429	1543	586	2999	-2413	5558
Власний капітал	221016	223208	-2192	921627	885887	35740	1142643
Статутний капітал	212281	212281	-	808 464	808 464	-	1020745
Довгострокові зобов’язання	3281	4306	-1025	-	-	-	-
Поточні зобов’язання	28428	27414	1014	28526	30305	-1779	56954
Чистий прибуток	767	3634	-2867	52879	50752	2127	53646

Примітка: 1 – відхилення.

Матеріально-технічна база ПрАТ «Укрпрофоздоровниці» та «Укрпрофтуру» на території Закарпаття нараховує наступні об’єкти:

- санаторії: «Верховина», «Карпати», «Квітка полонини», «Поляна», «Синяк», «Сонячне Закарпаття», «Шаян»;
- туристично-оздоровчі комплекси: «Латориця», «Світанок», «Нарцис», «Форель», «Карпати», «Пікуй», «Плай», «Полонина», «Тиса», «Синевірське озеро».

Номерний фонд перерахованих вище закладів нараховує 1779 номерів, з них санаторії – 1353 номери, туристично-оздоровчі комплекси – 426 номерів. Загальна місткість 3381 ліжко-місце (2401 та 980 відповідно) (табл. 1.4). Частка санаторіїв «Укрпрофоздоровниці» в області становить 38,89%, їх ліжко-місць 51,18%; а комплекси «Укрпрофтуру» – 43,48%, їх ліжко-місця 84,41% відповідно. Необхідно зазначити, що ПрАТ «Укрпрофоздоровниця» та «Укрпрофтур» володіють досить значною часткою туристично-рекреаційних закладів області, що дає можливість обслуговувати значні туристичні потоки.

Таблиця 1.4.

Матеріально-технічна база ПрАТ «Укрпрофоздоровниці» та «Укрпрофтуру» в Закарпатті за 2014 р. (розроблено на основі [178; 80, с. 43])

Показники	Санаторії Укрпроф-оздоровниці	Туристично-оздоровчі комплекси Укрпроф-туру	Санато-рії в області	Комплек-си в області	Частка санаторіїв Укрпроф-оздоров-ниці	Частка комплек-сів Укрпроф-туру
Кількість закладів(од)	7	10	18	23	38,89	43,48
Кількість ліжко-місць	2401	980	4691	1161	51,18	84,41
Разом закладів (од)	17		41		41,46	
Разом ліжко-місць	3381		5852		57,78	

В контексті даного дослідження сферу туризму та рекреації доцільно розглядати як територіально локалізовані економічні суб’єкти господарювання, які надають туристично-рекреаційні послуги на основі

використання спільних туристичних ресурсів. Механізм управління туризмом та рекреацією передбачає ієрархічну взаємодію державного та регіонального механізму управління, а також безпосередньо управління самим підприємством. Сучасні підходи до системного розвитку туризму та рекреації проявляють тенденції монополізації, яка проявляється як на загальнодержавному, так і регіональному рівні, що обумовлено прагненням економіки до системного розвитку.

Висновки до розділу 1

1. Результати дослідження сутності категорії регіон свідчать про багатоваріантність підходів у трактуванні даного поняття серед яких можна виділити такі основні: адміністративно-територіальна одиниця; потенціал держави, що становить об'єкт управління; сукупність підсистем та взаємодій між ними, що формують цілісність; місце взаємодії різних інтересів та політичних відносин суб'єктів між якими немає адміністративного підпорядкування; система елементів взаємозв'язки між якими впливають на тенденції розвитку.
2. Аналіз наукових і фундаментальних праць дає змогу стверджувати, що концептуальною основою дефініції регіон можна вважати системність (формує цілісність, єдність та взаємозв'язок всіх елементів системи) та управління (як закономірну необхідність ефективного функціонування системи). Встановлено, що поєднання структурно-логічних складових регіону як системи (елементи, зв'язки, взаємодія) формує її структуру.
3. Встановлено, що категорію системного розвитку туризму та рекреації, покладену у площину системного підходу, доцільно узагальнити у межах сукупної синергетичної взаємодії всіх складових компонентів туристично-рекреаційної системи, що на основі взаємозв'язку її складових здатна забезпечити кращу ефективність свого функціонування.

4. Виявлено, що загальна специфіка регіону, як об’єкта системного розвитку проявляється через: концепції системного розвитку (управління за допомогою теорії потенціалів, кластеризації, теорії дестинацій, концепції сталого розвитку), концепти (базові поняття концепцій), інструментарій реалізації (ЗСП, Квантове вимірювання досягнень, Бортове табло, Ернест-Янг, Піраміда ефективності).
5. Логіка дослідження інституційних засад системного розвитку регіону першочергово будувалася на визначенні сутності понять інститут та інституційне середовище. Узагальнюючи положення наведені в науковій літературі можемо зробити висновок, що інституційне середовище регіону складається з макросередовища (інститути політики, економіки, права та соціальний) і мікросередовища (інститут ринку регіону, норми поведінки та етнокультура населення, неформальні інститути). Виділення структурних складових інституційного середовища дало можливість сформувати концептуальну схему інституційного середовища регіону.
6. Ключовим елементом інституціонального середовища є інституційна матриця – сукупність інститутів, що формують правила взаємодії всіх сфер життєдіяльності соціуму. На основі дослідження наукової літератури побудовано схематичне зображення інституційної матриці регіону, що включає базові та комплементарні інститути та формується під впливом аксіом та обмежень.
7. Наявні трактування дефініцій туризм та рекреація згруповані за наступними підходами: сукупність взаємовідносин внаслідок подорожування, тимчасове переміщення (подорож) людей з різною метою, форма відпочинку, економічна система (або галузь економіки); процес відновлення сил людини, форма дозвілля. Встановлено, що активна рекреація є зоною перетину понять туризм та рекреація.
8. Дослідження сучасних підходів системного розвитку туризму та рекреації у регіоні розглядалося в контексті трирівневої ієрархічної

взаємодії державного механізму управління, регіонального механізму управління та первинного рівня – підприємства.

9. Виявлено, що сучасному туристичному ринку притаманні процеси злиття та поглинання, що в свою чергу призводять до монополізації. Український туристичний ринок зазнає монополізаційних впливів через активність закордонних інтеграційних утворень, адже провідні туристичні оператори України являються їх власністю. Дані туристичні підприємства формують потужну збутову мережу, що сприяє охопленню більшої частки ринку, розвитку виїзного туризму та відтоку грошових коштів закордон. Санаторно-курортне обслуговування представлене системою профспілкового туризму («Укрпрофтур» та «Укрпрофоздоровниця») у володінні якого знаходиться потужна матеріально-технічна база.

Результати дослідження концептуальних засад системного розвитку регіону викладені у таких публікаціях автора [35; 36; 37; 44].

РОЗДІЛ 2. ДОСЛІДЖЕННЯ СИСТЕМНОСТІ РОЗВИТКУ ТУРИЗМУ ТА РЕКРЕАЦІЇ У РЕГІОНІ (НА МАТЕРІАЛАХ ЗАКАРПАТСЬКОЇ ОБЛАСТІ)

2.1. Практичні аспекти оцінки просторової асиметрії та рівня розвитку туризму та рекреації у регіонах України

Туризм та рекреація являються складовою частиною народногосподарського комплексу регіону та є вагомим джерелом поповнення як місцевого, так і державного бюджетів. Роль туризму як фактора оптимізації господарської структури та економічного росту й каталізатора розвитку продуктивних сил економіки з кожним роком дедалі зростає [211, с. 87].

На основі аналізу наукових праць [200, с. 64; 70, с. 18, 60; 216, с. 5, 68; 165, с. 8], сукупність переваг розвитку сфери туризму та рекреації для регіону можна згрупувати за двома напрямками:

1) економічні: менша капіталоємність та швидший термін окупності капіталу в порівнянні з іншими галузями економіки, високий рівень рентабельності, збільшення грошового потоку, в т.ч. надходження іноземної валюти, залучення капіталу, в т.ч. іноземного, сприяння подоланню територіальної диспропорції в рівні економічного розвитку, вплив на міжнародні зв'язки, стабілізація відносин між країнами та регіонами, сприяння диверсифікованості економіки, на основі розвитку галузей, що обслуговують сферу туризму: будівництво, торгівля, сільське господарство, виробництво товарів народного споживання, зв'язок;

2) соціальні: покращення матеріального добробуту населення, створення нових робочих місць та розвиток підприємництва, реформування структури відпочинку, яка може бути використана як туристами, так і місцевим населенням, підвищення освітнього рівня людей, розвиток місцевої інфраструктури, виступає ефективним засобом охорони навколишнього середовища та історико-культурної спадщини, що є матеріальною основою

ресурсного потенціалу туризму, створення сприятливого туристичного іміджу регіону, сумісність практично з усіма сферами, галузями і видами діяльності людини.

Таким чином, наявні переваги розвитку сфери туризму та рекреації у регіоні на основі інтегрованого використання потенціалу (історико-культурна спадщина, туристичні ресурси, сприятливе економіко-географічне розташування, сприятлива екологічна ситуація, традиції та звичаї) і факторів виробництва різних галузей сприяють при порівняно невеликих капіталовкладеннях розвитку економіки території, створенню необхідних умов росту доходів населення, що в свою чергу покращить його матеріальний добробут.

Аналіз наукових праць Т.А. Городні, А.Ф. Щербака [31, с. 7], І.В. Свиди [216, с. 9-11], І.Т. Балабанова, А.І. Балабанова [72, с. 20], Г.А. Яковлєва [274, с. 20], Ю.В. Савельєва, А.І. Шишкіна, В.В. Громова, О.В. Толстогузова, В.В. Козирєва [251, с. 13-15] дозволяє стверджувати, що розвиток туризму та рекреації формує позитивний вплив на суміжні галузі народногосподарського комплексу, адже стимулює додатковий попит на товари і послуги та сприяє розширенню їх виробництва. Виходячи із вищезазначеного подальше дослідження системного розвитку туризму та рекреації у регіоні потребує розгляду практичних аспектів оцінки рівня розвитку даної сфери діяльності.

Важливе значення для розвитку показників туризму та рекреації має Міжнародна конференція зі статистики подорожей та туризму (Оттава, 1991 р.), яка сприяла формуванню системи туристичної інформації. Сформована на конференції концепція статистики міжнародного туризму базується на таких основних показниках: кількість прибуттів, тривалість перебування туриста, витрати туристів пов’язані з подорожжю, доходи від туризму [160, с. 37].

З метою формування методичної основи для збору і обробки статистичних даних по туризму у всіх країнах Всесвітня туристська

організація (ЮНВТО) в тісній співпраці зі Статистичним відділом Організації Об'єднаних Націй, Міжнародною організацією праці та іншими членами Міжорганізаційної координаційної групи зі статистики туризму розробили у 2008 році міжнародні рекомендації по статистиці туризму. Відповідно до рекомендацій базовими показниками статистики туризму є [146, с. 21-83]:

- в'їзні, виїзні та внутрішні відвідувачі;
- характеристики туристичних поїздок (основна мета, тип «туристського продукту», тривалість поїздки або відвідування, місце початку і місце призначення поїздки, види транспорту, види розміщення);
- туристичні витрати (комплексні поїздки, пакети послуг на відпочинок і комплексні тури, розміщення, харчування та напої, місцевий транспорт, міжнародний транспорт, рекреаційні, культурні та спортивні заходи, відвідування магазинів, інше);
- продукти і види діяльності у сфері туризму;
- окремі галузі туризму (розміщення відвідувачів, діяльність у сфері громадського харчування, пасажирські перевезення, діяльність бюро подорожей та інших служб бронювання);
- зайнятість населення.

У Методиці розрахунку обсягів туристичної діяльності, затвердженої Державним комітетом статистики України виділяють наступні показники статистики туризму: кількість іноземних (в'їзних) відвідувачів, кількість іноземних (в'їзних) туристів, кількість внутрішніх туристів, кількість екскурсантів, кількість зарубіжних (виїзних) туристів, кількість зарубіжних (виїзних) відвідувачів, кількість суб'єктів галузі туризму, зайнятість у туризмі, обсяг туристського споживання, обсяг послуг, наданих підприємствами сфери туризму, туристські витрати [160, с. 34-35].

Т.А. Городня, А.Ф. Щербак у науковій праці «Економіка туризму: теорія і практика» [31, с. 31-36] та Л.П. Дядечко у науковій праці «Економіка туристичного бізнесу» [70, с. 41-44], зазначають, що базовим

показником рівня розвитку туризму є туристичний потік (постійне прибуття туристів у країну або виїзд туристів за кордон за певний період часу) та інтенсивність туристичних потоків: нетто- і брутто-інтенсивність туристичних потоків.

О.О. Колесник до основних туристичних показників відносить показники ефективності туристичної діяльності, показники зайнятості в туристичній діяльності, показники економічної ролі туризму, показники обсягів та напрямів туристичних потоків, показники оцінки стану туристичних ресурсів [107, с. 242].

І.Т. Балабанов, А.І. Балабанов [72, с. 57-60], П.Р. Пуцентейло [200, с. 86], Л.А. Нохріна, С.А. Александрова, Л.В. Щербина [165, с. 7], Г.А. Яковлєв [274, с. 115-117], В.А. Квартальнов [98] систематизують показники рівня розвитку туризму та рекреації за такими напрямками:

- обсяг туристського потоку: загальна кількість туристів, у тому числі організованих й самодіяльних; кількість туроднів (ночівель, ліжко-днів); середня тривалість (час) перебування туристів у регіоні;

- стан і розвиток матеріально-технічної бази: ліжковий фонд будинків відпочинку, пансіонатів, турбаз, готелів, санаторіїв, баз відпочинку; кількість місць у торгівельних залах підприємств харчування для туристів; кількість місць у театрах, відведених для туристів;

- показники фінансово-економічної діяльності: обсяг реалізації туристських послуг або виторг від реалізації послуг туризму, показники використання робочої сили, собівартість послуг туризму, прибуток;

- показники розвитку міжнародного туризму: кількість туристів, що відвідали закордонні країни (визначається по числу перетинання державного кордону); кількість туроднів відносно іноземних туристів; сумарні грошові витрати, зроблені туристами за час закордонних поїздок.

Логіка дослідження практичних аспектів оцінки розвитку туризму та рекреації буде здійснюватися за даними напрямками на основі статистичних даних.

А. Лев, М. Хол, М. Вільямс звертають увагу на те, що «туристичний рух має глибокі наслідки для розвитку інфраструктури, транспорту, розробки нових туристичних продуктів, комерційної життєздатності сфери туризму, а також управління соціальними, екологічними та культурними результатами туризму» [182, с. 39].

Туристичні потоки України розглядаються в розрізі наступних напрямків: загальна кількість туристів обслуговуваних суб'єктами туристичної діяльності України, іноземні туристи, туристи громадяни України, що виїжджали за кордон, внутрішні туристи, кількість екскурсантів.

У 2014 р. кількість туристів обслуговуваних суб'єктами туристичної діяльності України становила 2425089 осіб, що на 1029227 осіб менше ніж у 2013 р., а порівняно з базовим 2000 р. абсолютний приріст становить 411091 особа (рис. 2.1). Проведення Євро-2012 стимулювало іноземців приїжджати в Україну, проте просування вітчизняних туристичних послуг на міжнародному рівні зазнало невдачі через воєнні дії. Свідченням цього є критично низький рівень показника іноземних туристів у 2014 р. – 17070 осіб, що на 360801 особу менше порівняно з базовим. Зменшення туристів громадян України, що виїжджали за кордон, на жаль, не спонукало зростання внутрішніх туристів кількість яких зменшилася у 2014 р. у 2,2 рази. Загалом у 2014 р. спостерігається найменша кількість внутрішніх туристів та іноземних туристів протягом досліджуваного періоду. Лише кількість екскурсантів у 2014 р. зросла порівняно з попереднім на 516778 осіб, що обумовлене зростанням популярності екскурсійних турів.

Крім туристичних потоків, важливими показниками розвитку міжнародного туризму є експорт та імпорт туристичних послуг. Відповідно до листа Міністерства економіки України «Про визначення понять «експорт» та «імпорт» туристичних послуг» надання туристичних послуг вітчизняними суб'єктами підприємницької діяльності іноземним туристам в Україні є експортом, а надання туристичних послуг іноземними суб'єктами підприємницької діяльності громадянам України за кордоном – імпортом [126].

Рис. 2.1. Туристичні потоки України за 2000-2014 рр., осіб*

Примітка: * – сформовано автором на основі [228, с. 482; 170].

М.П. Мальська, Н.В. Антонюк, Н.М. Ганич [135, с. 379-380], І.Т. Балабанова, А.І. Балабанова [72, с. 17], В.А. Квартальнов [98] вважають, що туристичний експорт – це вивезення з країни туристських вражень (комплекс позитивних емоцій і душевного стану туриста, що виникає або досягнутий ним у результаті споживання турпродукту), яке супроводжується одночасним ввезенням туристом грошей у цю країну, туристичний імпорт – це ввезення в країну туристських вражень, яке супроводжується одночасним вивезенням туристом грошей з цієї країни.

Динаміка експорту-імпорту туристичних послуг в Україні неоднозначна (рис. 2.2): протягом 2005-2010 рр. переважав експорт туристичних послуг (2005 р. – 207,0 млн. дол. США; 2008 р. – 492,9 млн. дол. США; 2009 р. – 299,2 млн. дол. США; 2010 р. – 381,1 млн. дол. США). Його частка коливалася від 51 % до 57%; з 2011 р. по 2014 р. імпорт переважає експорт (2011 р. – 462,4 млн. дол. США; 2012 р. 572,1 млн. дол. США; 2013 р. – 695,5 млн. дол. США; 2014 р. – 652,2 млн. дол. США). Найбільше зростання експорту туристичних послуг спостерігається у 2013 р. (на 123362,6 тис. дол. США), що об’єктивно зумовлено значним зростанням туристів громадян України, що виїжджали за кордон (на 562728 осіб).

Рис. 2.2. Експорт та імпорт туристичних послуг України, за 2005-2014 рр., млн. дол. США*

Примітка: * – сформовано автором на основі [170].

В структурі міжнародних туристичних потоків України за період 2004-2014 рр. превалює від'ємне сальдо туристичного балансу, показник якого за даний проміжок часу зріс на 2062716 осіб (або у 377 разів). У 2013 р. сальдо найбільш негативне (-2287079 осіб), що пояснюється домінуванням виїзних туристів над в'їзними (рис. 2.3).

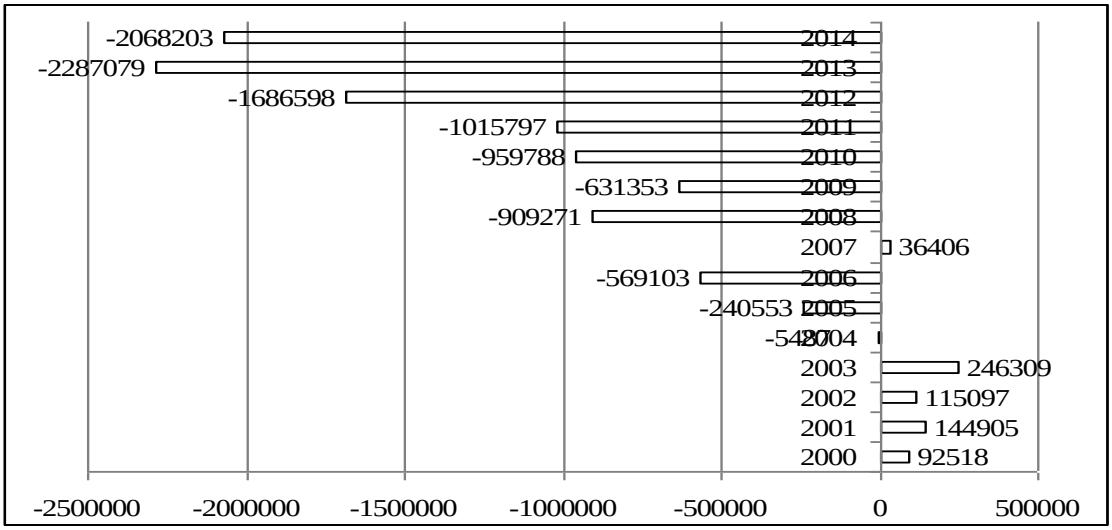

Рис. 2.3. Сальдо туристичного балансу України за 2000-2014 рр., осіб*

Примітка: * – сформовано автором на основі [228, с. 482; 170].

Вагома роль в оцінці рівня розвитку туристично-рекреаційної сфери належить стану матеріально-технічної бази. Кількість санаторно-курортних та оздоровчих закладів (далі СКОЗ) протягом досліджуваного періоду постійно зменшувалася (табл. 2.1).

Таблиця 2.1

Динаміка СКОЗ України за 2000-2014 рр., од.*

Роки	Санаторії та пансіонати з лікуванням	$АП_л$ [1],одиниць	Санаторії-профілакторії	$АП_л$ [1],одиниць	Будинки і пансіонати відпочинку	$АП_л$ [1],одиниць	Бази та інші заклади відпочинку	$АП_л$ [1],одиниць	Дитячі заклади оздоровлення та відпочинку	$АП_л$ [1],одиниць
2000	549	-	377	-	266		2010	-	7615	-
2001	555	6	357	-20	273	7	2015	5	8578	963
2002	544	-11	334	-23	290	17	1982	-33	10890	2312
2003	536	-8	325	-9	292	2	2005	23	14961	4071
2004	531	-5	311	-14	302	10	2033	28	19443	4482
2005	524	-7	291	-20	321	19	2016	-17	18366	-1077
2006	520	-4	277	-14	301	-20	1976	-40	18238	-128
2007	523	3	269	-8	302	1	1934	-42	18363	125
2008	518	-5	262	-7	302	0	1916	-18	18672	309
2009	513	-5	252	-10	296	-6	1907	-9	17379	-1293
2010	510	-3	234	-18	290	-6	1920	13	17342	-37
2011	508	-2	224	-10	280	-10	1947	27	17703	361
2012	484	-24	185	-39	286	6	1925	-22	17744	41
2013	477	-7	165	-20	271	-15	1916	-9	18549	805
2014	320	-157	118	-47	90	-181	1400	-516	13977	-4572

Примітка: * – розраховано автором на основі [228, с. 476; 170].

1– Абсолютний приріст (ланцюговий).

Розрахувавши абсолютний ланцюговий приріст ми отримали від'ємні значення показників: санаторії та пансіонати з лікуванням у 2014 р. зменшилися на 157 одиниць порівняно з 2013 р., а порівняно з базовим 2000 р. на 229 одиниць. Зміна кількості санаторіїв-профілакторіїв коливалася від -7 одиниць у 2008 до -47 одиниць у 2014 р. Протягом 2001-2005 рр. кількість будинків і пансіонатів відпочинку зростала в межах від 2 до 19 одиниць. Проте у 2014 р. так само як і в попередніх випадках отримано від'ємне значення показника (-181 одиниць). Позитивна динаміка приросту баз та

інших закладів відпочинку спостерігалася у 2001 р. – 5 одиниць, 2003 – 23 одиниці, 2004 р. – 28 одиниць, 2010 р. – 13 одиниць, 2011 р. – 27 одиниць. У 2014 р. бази та інші заклади відпочинку зменшилися на 516 одиниць порівняно з попереднім. Закриття значної кількості СКОЗ пов'язано з недостатнім фінансування, занедбаністю, відсутністю сучасного устаткування для лікування, численними випадками незаконного відчуження закладів з державної власності через брак контролю за майном. Основними причинами з яких деякі заклади не працювали протягом 2014 року є перебування на капітальному ремонті – 130 одиниць, відсутність коштів на експлуатацію – 272 заклади, відсутність дозволу СЕС на експлуатацію закладу – 39 одиниць. Крім того, значне зменшення всіх показників у 2014 р. зумовлено тим, що в статистичному спостереженні не враховано заклади на території АРК та частини зони проведення антитерористичної операції. Дитячі заклади оздоровлення та відпочинку демонструють постійне зростання за винятком 2005-2006 рр., 2009-2010рр. та 2014 р.

Так як кількість санаторно-курортних та оздоровчих закладів зменшується, то закономірною є тенденція зменшення їх місткості (рис 2.4).

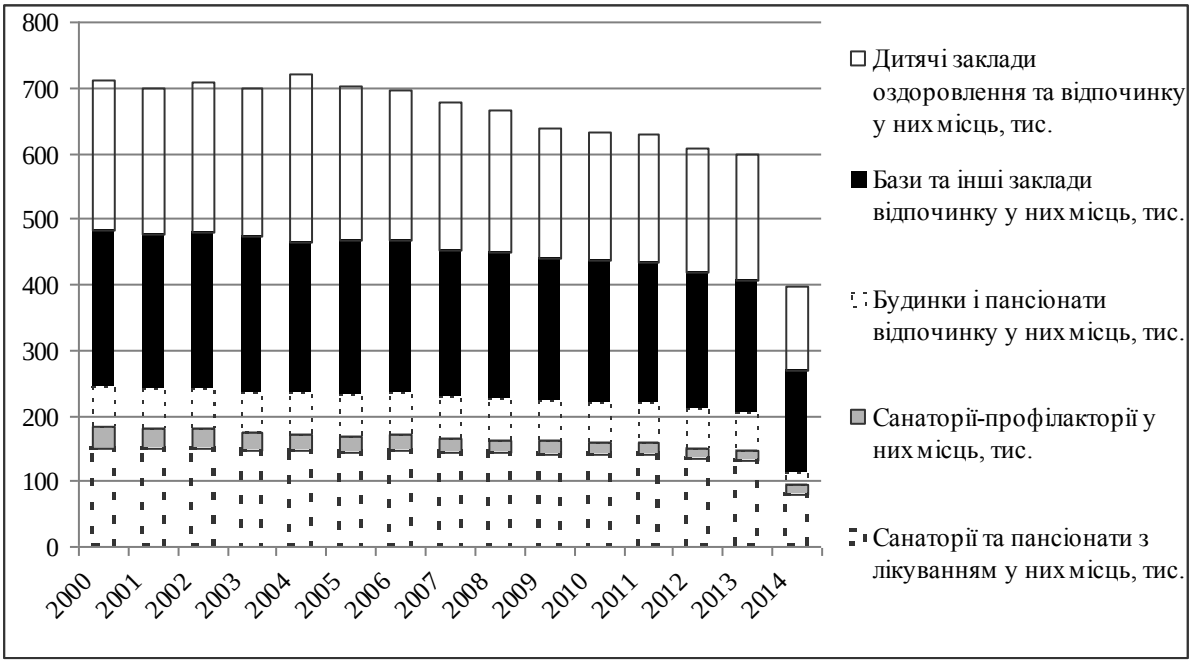

Рис. 2.4. Місткість СКОЗ України за 2000-2014 рр., місць*

Примітка: * – сформовано автором на основі [228, с. 476; 170].

У 2014 р. порівняно з 2013р. відбулось наступне скорочення місць: санаторії та пансіонати з лікуванням – 53 тис. місць, будинків і пансіонатів відпочинку – 40 тис. місць, баз та інших закладів відпочинку – 45 тис. місць, дитячі заклади оздоровлення та відпочинку – 65 тис. місць. Лише місткість санаторіїв-профілакторіїв збільшилася на 2 тис. ліжко-місць.

Динаміка основних показників діяльності СКОЗ досить хаотична (табл. 2.2). Найбільша кількість розміщених осіб спостерігалася у 2010 р. – 2987,0 тис. осіб. Це в свою чергу стимулювало отриманню максимальних значень інших показників – кількість проведених ліжко-днів (38243500 ліжко-дні), дохід від наданих послуг (7123,2 млн. грн.), коефіцієнт використання місткості (0,45). У наступні роки (2011-2014 рр.) кількість розміщених осіб, то зменшувалася, то збільшувалася. Загалом розрахунок середньорічного абсолютного приросту показав, що даний показник в середньому за рік зменшується на 459,1 тис. осіб. Аналогічна ситуація спостерігається і в кількості проведених ліжко-днів та доході від наданих послуг, де скорочення складає 5944661,7 ліжко-днів та 1316,4 млн. грн. в середньому в рік. Скорочення кількості розміщених осіб відбувається внаслідок: подорожчання путівок СКОЗ на фоні скорочення купівельної спроможності населення та інфляції гривні. Індекс споживчих настроїв в Україні протягом 2014 року зменшився на 19,9 пункти порівняно з минулим роком – до 52,6, що пов'язане з тенденцією до поступового уповільнення темпів зростання показників внутрішнього попиту, зокрема, доходів громадян і обсягів роздрібного товарообороту [180].

Таблиця 2.2

Основні показники діяльності СКОЗ України за 2010-2014 рр.*

Роки	Кількість розміще-них осіб, тис.	Загальна вартість перебування всіх розміщених протя-гом року, млн.грн.	Кількість проведених ліжко-днів	Дохід від наданих послуг, млн.грн.	Коефіцієнт використан-ня місткості
1	2	3	4	5	6
2010	2987,0	4715705,1	38243500	7123,2	0,45
2011	2770,1	6983785,3	35468252	6870,0	0,17

Продовження табл. 2.2

1	2	3	4	5	6
2012	2903,5	7629123,0	36152042	6821,0	0,44
2013	2835,3	8090078,4	36170516	6172,4	0,43
2014	1609,7	4334,4	20409515	3174,1	0,35
Зміна у 2014 до 2010	-1377,3	-4711370,7	-17833985,0	-3949,1	-0,1
Зміна у 2014 до 2013	-1225,6	-8085744,0	-15761001,0	-2998,3	-0,1
САП[1]	-459,1	-1570456,9	-5944661,7	-1316,4	0,0

Примітка: * – розраховано автором на основі [215, с. 37, 65; 106, с.19, 20, 50-55; 247, с. 54-59; 248, с. 54-59; 170].

1 – Середньорічний абсолютний приріст.

Невід'ємними структурними складовими сьогоднішнього туризму є готелі та ресторани, адже всі туристи під час подорожі потребують харчування та розміщення. У 2014 р. в Україні функціонувало 2644 готелі та аналогічні засоби розміщення, що на 939 закладів менше порівняно з попереднім та на 1224 одиниці більше порівняно з 2007 р. З табл. 2.3 бачимо, що стрімке зростання кількості готелів та аналогічних засобів розміщення спостерігалося у 2011 р., що пов'язано з врахуванням до загальної кількості закладів юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців. Також ріст закладів розміщення стимулювало проведення Євро-2012. Кількість розміщених у 2014 р. зменшилася порівняно з базовим на 746 тис. осіб. Темп приросту кількості підприємств ресторанного господарства (далі РГ) у 2014 р. був від'ємний і становив -33,7% порівняно з базовим; їх місткість скоротилася на -27,5% відповідно. Загалом за досліджуваний період (2007-2014 р.) спостерігається систематичне зменшення підприємств РГ, що обумовлено скороченням сукупних витрат на харчування поза домом на 3,2% з кількістю осіб у сім'ї 5 і більше і 1,3%, де 2 особи. Інфляційні процеси супроводжуються зростанням цін на продукти харчування, що в свою чергу призводить до підвищення цін в закладах харчування та скороченню відвідувачів.

Таблиця 2.3

Динаміка засобів розміщення та підприємств РГ України за 2007-2014 рр.*

Показники	Роки								$АП_{(б)}$[1]	$ТП_{(б)}$[2], %
	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014		
Готелі та аналогічні засоби розміщування, всього	1420	1595	1684	1731	3162	3144	3583	2644	1224	86,2
у них місць, тис.	135,2	162,1	174,4	186,6	154,2	162,8	179,1	135,5	0,3	0,2
Кількість розміщених, тис	4560,2	4590,1	3622,1	4047,8	4656,8	4983,9	5467,8	3814	-746	-16,4
Підприємства РГ всього, тис.	26,1	24,9	24,0	23,4	22,9	21,6	20,6	17,3	-8,8	-33,7
у них місць, тис.	1674	1636	1620	1595	1571	1521	1472	1213	-461	-27,5

Примітка: * – розраховано автором на основі [228, с.283, 285, 474, 475; 229, с.294, 296, 499,501; 170]

1– Абсолютний приріст (базовий).

2 – Темп приросту (базовий).

Логічна послідовність показників туристично-рекреаційної сфери потребує висвітлення обсягу реалізованих послуг (табл. 2.4). В структурному відношенні обсяги наданих послуг діяльності готелів та ресторанів переважають послуги з організації подорожувань (від 53,8 до 83,6% протягом досліджуваного періоду). У 2014 р. обсяг реалізованих туристичних послуг зріс порівняно з базовим на 2533,6 млн. грн., а готелів та ресторанів – на 16208,5 млн. грн. Зміна показника у 2014 р. до 2013 р. демонструє зменшення обсягів послуг з організації подорожувань на 469,6 млн. грн., що пов’язано зі збільшення кількості неорганізованих туристів (не звертаються за послугами до туристичних організацій); що ж до готелів та ресторанів, то їх обсяги зросли на 2026,1 млн. грн., що пов’язано зі зростанням попиту на послуги розміщення.

Таблиця 2.4

Обсяги реалізованих послуг сфери туризму України за 2005-2014 рр., млн. грн.*

Роки	Обсяг реалізованих послуг, млн. грн.				Податок на додану вартість, млн. грн.		Проміжне споживання, млн. грн.	
	ПОП[1]	Ч[2],%	ДГР[3]	Ч[2],%	ПОП[1]	ДГР[3]	ПОП[1]	ДГР[3]
2005	963,9	37,1	1633,3	62,9	-	-	-	-
2006	1219,0	35,7	2199,0	64,3	-	-	-	-
2007	1645,4	36,0	2925,2	64,0	-	-	-	-
2008	2105,9	39,9	3176,8	60,1	-	-	-	-
2009	2930,1	46,2	3407,5	53,8	287,5	498,0	1342,4	1956,6
2010	3179,9	42,8	4248,3	57,2	333,6	631,4	1466,2	2302,8
2011	3687,2	42,2	5043,7	57,8	352,6	750,0	1771,8	2708,9
2012	3540,3	38,7	5600,6	61,3	258,8	816,8	1591,0	3031,2
2013	3967,1	39,1	6191,6	60,9	396,2	874,1	2128,1	3653,0
2014	3497,5	16,4	17841,8	83,6	231,7	1723,1	1865,8	8558,3
Зміна у 2014 до 2005	2533,6	-20,7	16208,5	20,7	-55,8	1225,1	523,4	6601,7
Зміна у 2014 до 2013	-469,6	-22,7	11650,2	22,7	-164,5[5]	849,0	-262,3	4905,3
САП[4]	316,7	-2,6	2026,1	2,6	-7,0	153,1	65,4	825,2

Примітка: * – розраховано автором на основі [63, с. 22, 23, 26, 27; 64, с.22, 23, 26, 27; 228, с. 299].
1 – Послуги з організації подорожувань.
2 – Частка.
3 – Діяльність готелів та ресторанів.
4 – Середньорічний абсолютний приріст.
5 – зміна у 2014 до 2009.

Середньорічний абсолютний приріст проміжного споживання складає в готелях та ресторанах 825,2 млн. грн., а у туризмі 65,4 млн. грн., що обумовлюється зростанням цін на комплектувальні послуги туристичних пакетів. Витрати суб'єктів туристичної діяльності на послуги сторонніх організацій, що використовуються при виробництві туристичного продукту у 2014 р. зросли у 1,3 рази або на 9492829,7 тис. грн. У розрізі статей витрат турпакету найбільш суттєво подорожчало розміщення і проживання у 1,5 рази або на 1011592,8 тис. грн. та візове обслуговування – у 1,6 разів або на 11735 тис. грн.

Всесвітня рада з подорожей та туризму (AWTT) вже понад 20 років досліджує вплив туризму на ВВП. Відповідно до їх методики ключовими показниками оцінки внеску туризму у ВВП є [282, с. 1, 2, 15]:

- прямий внесок туризму у ВВП – «внутрішні» витрати резидентів і нерезидентів країни під час подорожі в туристичних агентствах, готелях, ресторанах, авіакомпаніях і ін.;
- загальний внесок туризму у ВВП – включає прямий внесок туризму у ВВП, непрямі та індуковані впливи (внутрішні поставки, капітальні інвестиції, державні витрати на туризм, імпорт товарів);
- капітальні інвестиції – капіталовкладення в усі туристичні активи (нове житло для туристів, пасажирський транспорт, обладнання, а також ресторани і розважальні заклади);
- загальна зайнятість – число робочих місць, що генерується безпосередньо в секторі туризму, плюс непрямий і індуковані вклади (робочі місця в суміжних галузях).

Згідно з AWTT прямий внесок туризму у ВВП України у 2014 р. склав 28,4 млрд. грн. (1,9% від загального обсягу ВВП); загальний внесок туризму у ВВП склав 106,7 млрд. грн. (7,1% ВВП); інвестиції – 3 млрд. грн. або 2,2% від загального обсягу інвестицій; загальна зайнятість склала 6,4% від загальної зайнятості (1270000 робочих місць) [282, с. 1]. З табл. 2.5 видно, що найбільші значення капітальних інвестицій та загального внеску у ВВП спостерігались у 2008 р. (10,9 та 117,5 млрд. грн. відповідно). У 2009 р. відбувалось суттєве зменшення показників: прямий внесок у ВВП скоротився на 2,6 млрд. грн., загальний внесок туризму у ВВП – на 11,5 млрд. грн., капітальні інвестиції – на 4 млрд. грн. Уповільнення темпів приросту пов’язано з глобальною фінансово-економічною кризою (2008-2009 рр.) наслідками якої було зниження ВВП у 2009 році на 15,1% порівняно з попереднім роком. За прогнозами AWTT у 2015 р. інвестиції, прямий та загальний внесок туризму у ВВП скоротяться на 9%, 1% та 2,2% відповідно.

У загальносвітовому рейтингу AWTT Україна посідає наступні місця за показниками: прямий внесок туризму у ВВП – 71; загальний внесок туризму у ВВП – 64; капітальні інвестиції – 88; загальна зайнятість – 32. За першими трьома показниками лідером є США – 450,1 млрд. дол., 1415,8 млрд. дол. та 145,7 млрд. дол.; а за загальною зайнятістю Китай – 64,412 млн. робочих місць.

Таблиця 2.5

Внесок туризму у ВВП України за 2008-2014 рр., млрд. грн.*

Роки	Прямий внесок туризму у ВВП, млрд. грн.	Абсолютний приріст (ланцюговий)	Загальний внесок туризму у ВВП, млрд. грн.	Абсолютний приріст (ланцюговий)	Капітальні інвестиції в туризм, млрд. грн.	Абсолютний приріст (ланцюговий)
2008	30,1	-	117,5	-	10,9	-
2009	27,5	-2,6	106	-11,5	6,9	-4
2010	26,5	-1	100,6	-5,4	5,4	-1,5
2011	29,2	2,7	108,6	8	6,1	0,7
2012	30,1	0,9	111,1	2,5	5,6	-0,5
2013	30,8	0,7	114,2	3,1	5,5	-0,1
2014	28,4	-2,4	106,7	-7,5	3	-2,5
САП[1]	-0,34	-	-2,16	-	-1,58	-

Примітка: * – розраховано автором на основі [282, с.12].

Оцінкою туристичної індустрії займається також Світовий економічний форум. Методика дослідження ґрунтується на визначенні індексу конкурентоспроможності туризму (ІКТ), який складається з трьох субіндексів: 1) нормативна база, 2) бізнес середовище і інфраструктура, 3) людські, культурні і природні ресурси [278, с. 28-29].

За рейтингом ІКТ у 2013 р. Україна посідає 76 місце у світі (140 країн) та 37 – у Європі (42 країни) (табл. 2.6). Незмінним лідером ІКТ є Швейцарія. Порівняно з 2007 р. рейтинг України покращився на дві позиції. Найкращі позиції демонструє нормативна база, яка піднялась на 16 позицій вгору з 76 місця у 2007 р. на 60 місце у 2013 р. Рейтинг людських, культурних та природних ресурсів опустився на 99 місце, що пояснюється неналежним захистом біологічного розмаїття, погіршенням стану природного

середовища, зменшення кількості історико-культурних пам'яток, відсутністю спеціалізованих науково-дослідних центрів туризму.

У збірнику ІКТ-2014 Україна відсутня, що обумовлено труднощами в об'єктивній оцінці субіндексів всієї території через окупацію Криму та проведення антитерористичної операції.

Таблиця 2.6

ІКТ України в світі у 2007-2013 рр.,*

Субіндекси	Рейтинг України (місце)				Відхилення (2013 до 2007), ±
	2007	2009	2011	2013	
Нормативна база	76	62	64	60	-16
Бізнес середовище і інфраструктура	73	72	76	71	-2
Людські, культурні і природні ресурси	89	103	118	99	+10
ІКТ	78	77	85	76	-2

Примітка: * – розраховано автором на основі [278, с.15, 16; 279, с.12, 15; 280, с. 11, 15; 281, с.17].

Територія України не рівномірно забезпечена туристичними ресурсами, туристичною інфраструктурою, тобто просторово асиметрична. Кожен регіон вносить свій вклад у формування та розвиток туристично-рекреаційної галузі. Тому визначимо рейтинг областей України у сфері туризму та рекреації згідно статистичних даних по наступних показників, що відображають стан розвитку галузі: кількість реалізованих туроператорами туристичних путівок, кількість туроднів за реалізованими туроператорами туристичними путівками, дохід від наданих послуг СКОЗ, дохід від надання додаткових послуг СКОЗ, загальна вартість перебування у СКОЗ. Вибір даних показників пояснюється тим, що:

- туристична путівка – це бланк суворої звітності, що являє собою факт укладення договору на туристичне обслуговування і його оплату [88], а тому кількість реалізованих туристичних путівок свідчить про попит та ефективність функціонування туроператорів. В свою чергу чим більша

кількість туроднів, тим більша вартість путівки та дохід туристичних фірм;

- оскільки СКОЗ в значній мірі забезпечують завантаженість номерного фонду за рахунок державного фінансування оздоровчих заходів для населення, то тут вагому роль відіграє загальна вартість перебування, а також аналіз доходу від надання основних та додаткових послуг.

Визначивши загальний рейтинг областей України за наведеними вище показниками явним лідером виявилась Львівська область – 1 місце, а найнижчий рейтинг у Чернігівської області – 23 місце (див. Додаток Д). Задля виділення регіонів з подібними рейтингами проведемо групування, що передбачає визначення кількості груп і величини інтервалів.

Кількість груп визначається за формулою американського вченого Стерджесса [67, с. 20]:

$$n = 1 + 3{,}322 \lg N, \qquad (2.1.)$$

де n – кількість груп;

N – кількість одиниць усієї сукупності.

Розмір інтервалу визначаємо за формулою [67, с. 20]:

$$i = \frac{X_{\max} - X_{\min}}{n}, \qquad (2.2.)$$

де $X_{\max}, X_{\min}$ – найбільше та найменше значення варіативної ознаки.

$$i = \frac{24 - 1}{5} = 4{,}6$$

На основі встановлених меж інтервалів рейтингу виділено наступні групи областей (табл. 2.7):

- інтервал від 1 – 5,6 охоплює три області Львівську, Одеську та Закарпатську – це лідери сфери туризму та рекреації України з найвищими значеннями всіх показників: кількість реалізованих туроператорами туристичних путівок коливається в межах від 3027 до 52947 одиниць, кількість туроднів за реалізованими туроператорами туристичними путівками – від 30797 до 900932 туроднів, дохід від наданих послуг СКОЗ – від 352688,6 до 1105418,1 тис. грн., дохід від

надання додаткових послуг СКОЗ – від 18327,5 до 35248,1 тис. грн., загальна вартість перебування у СКОЗ – від 385831,0 до 1402221,9 тис. грн.;

- інтервал від 5,6 – 10,2 включає чотири області Івано-Франківську, Запорізьку, Дніпропетровську та Вінницьку. Це регіони з активною та добре розвиненою сферою туризму та рекреації. Кількість реалізованих туроператорами туристичних путівок у 1,2 разів (65141 одиниця) поступається значенню групи лідерів, а наступні показники у 3,6 (295707 туроднів), 2 (993424,2 тис. грн.), 3 (26651,2 тис. грн.) та 1,9 рази (1301839,9 тис. грн.) відповідно у наведеній вище послідовності;
- інтервал від 10,2 – 14,8 охоплює Миколаївську, Донецьку, Херсонську, Харківську, Волинську, Полтавську, Хмельницьку області. Дана група характеризується хорошими умовами розвитку туристично-рекреаційної галузі. Так , наприклад, Волинська область за першими двома показника займала 9-те та 8-ме місця серед регіонів, проте за показниками СКОЗ – 15, та 16-ті місця відповідно.
- інтервал рейтингу від 14,8 – 19,4 включає Київську, Тернопільську, Рівненську, Черкаську, Чернівецьку, Сумську області – це група з незадовільним станом галузі;
- інтервал від 19,4 – 24,0 – це група аутсайдерів з найгіршими показниками (Чернігівська, Кіровоградська, Луганська, Житомирська області).

Таблиця 2.7

Групування областей України за рейтингом реалізації туристично-рекреаційних послуг (2014 р.)*

Кількість груп	Межі інтервалів рейтингу	Кількість областей	Назви областей
1	2	3	4
1	1 – 5,6	3	Львівська, Одеська, Закарпатська
2	5,6 – 10,2	4	Вінницька, Івано-Франківська, Запорізька, Дніпропетровська

Продовження табл. 2.7

1	2	3	4
3	10,2 – 14,8	7	Миколаївська, Донецька, Волинська, Полтавська, Херсонська, Харківська, Хмельницька
4	14,8 – 19,4	6	Київська, Рівненська, Тернопільська, Сумська, Черкаська, Чернівецька
5	19,4 – 24,0	4	Луганська, Кіровоградська, Чернігівська, Житомирська,

Примітка: * – розраховано автором.

Розглянемо більш детально розвиток сфери туризму та рекреації у Закарпатській області, що є одним з лідерів галузі.

М.Й. Рутинський, О.В. Стецюк [211, с. 77], І.В. Свида [216, с. 293], М.А. Лендєл, П.Ю. Студеняк [125, с. 118-121] зазначають, що Закарпаття на основі потужного природно-рекреаційного, культурно-історичного потенціалу і соціально-економічних передумов має можливість розвивати практично всі напрями туризму і рекреації.

Досить інформативним показником є обсяг туристичних потоків, що наочно характеризує відвідуваність певної території та, опосередковано, стан розвитку її туристичної інфраструктури (рис. 2.5). Для аналізу тенденцій зміни кількості туристів було розраховано темпи приросту (див. Додаток Е).

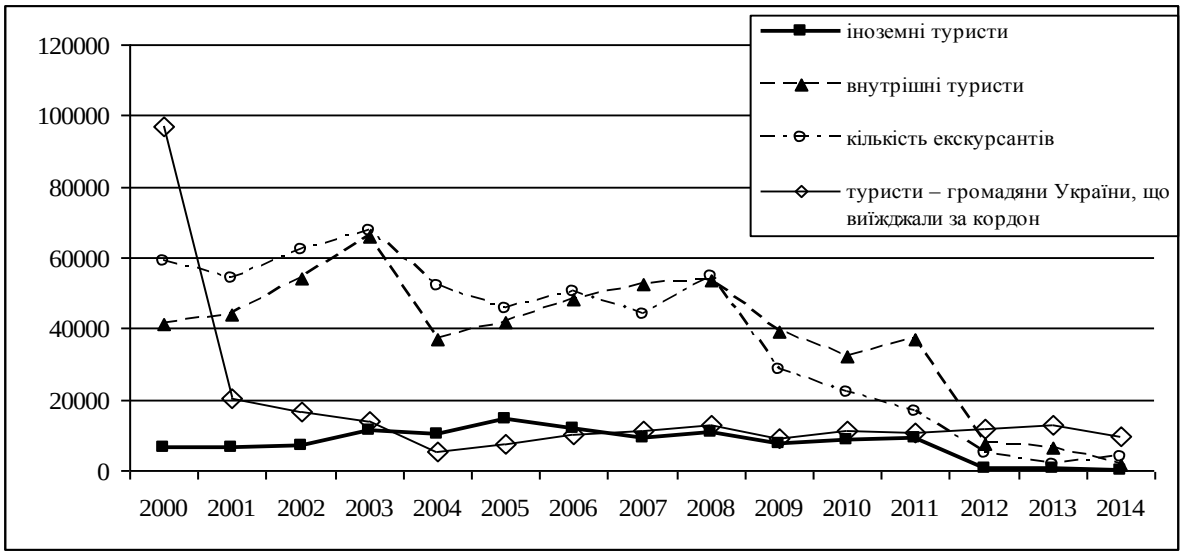

Рис. 2.5. Туристичні потоки Закарпаття за 2000-2014 рр., осіб*

Примітка: * – сформовано автором на основі [80, с. 12].

Так, найбільша кількість туристів за період з 2000-2014 рр. спостерігалася в 2000 р. (144775 осіб), найменша у 2014 р. (11625 осіб). Незначний приріст спостерігався лише у: 2002 р. (8,6%); 2003 р. (17,9%); 2005 р. (21,4%); 2006 р. (9,6%); 2007 р. (4,3%); 2008 р. (5,5%); 2011 р. (9,5%). Однак, у цілому наявна негативна тенденція у структурі туристичних потоків (у т.ч. іноземних та внутрішніх). Найбільша кількість екскурсантів протягом досліджуваного періоду спостерігалася у 2003 р. (67566 осіб), найменша у 2013 р. (1776 осіб). Від'ємні темпи змін кількості екскурсантів спостерігалися у: 2001 р. (-8,5%); 2004 р. (-22,8%); 2005 р. (-12,4%); 2007 р. (-12,2%); 2009 р. (-48,0%); 2010 р. (-22,3%); 2011 р. (- 71,8%); 2012 р. (-70,6%) 2013 р. (-63,7%). Таке суттєве скорочення індикаторів туристичних потоків пояснюється зміною форми державного спостереження: 2000-2011 рр. – 1-тур «Звіт про діяльність туристичних організацій», з 2012 р. – 1-туризм «Звіт про туристичну діяльність». Також змінилась й установа, що веде облік даних (2000-2011 дані Головного управління з питань європейської інтеграції, зовнішньоекономічних зв'язків та туризму ОДА, починаючи з 2012 року дані Головного управління статистики [80, с. 12]). Потік іноземних туристів відображає стан розвитку міжнародного туризму. Як видно з додатку В кількість іноземних туристів зростала у 2001р. (2%), 2002 р. (2,5%), 2003 р. (69%), 2005 р. (45,6%), 2008 р. (19,5%), 2010 р. (8,6%), 2011 р. (8,0%). Найбільше скорочення темпу приросту кількості іноземних туристів спостерігалося у 2014 р. (-98,8%). У 2014 р. кількість громадян України, що виїжджали за кордон з туристичною метою та кількість внутрішніх туристів зменшилась на 24,3% та 71,9% відповідно.

Імпорт туристично-рекреаційних послуг Закарпаття у 2014 р. переважає над експортом туристично-рекреаційних послуг у 4,02 рази (3497 тис. дол. США). Імпорт туристичних послуг у 2014 р. зменшився порівняно з 2013 р. на 290,9 тис. дол. США і становить 4654,3 тис. дол. США, а порівняно з базовим 2005 р. зріс на 3891,4 тис. дол. США (рис. 2.6). Тенденція експорту та імпорту зумовлена туристичними потоками, адже

кількість громадян України, що виїжджали за кордон перевищує кількість іноземних туристів.

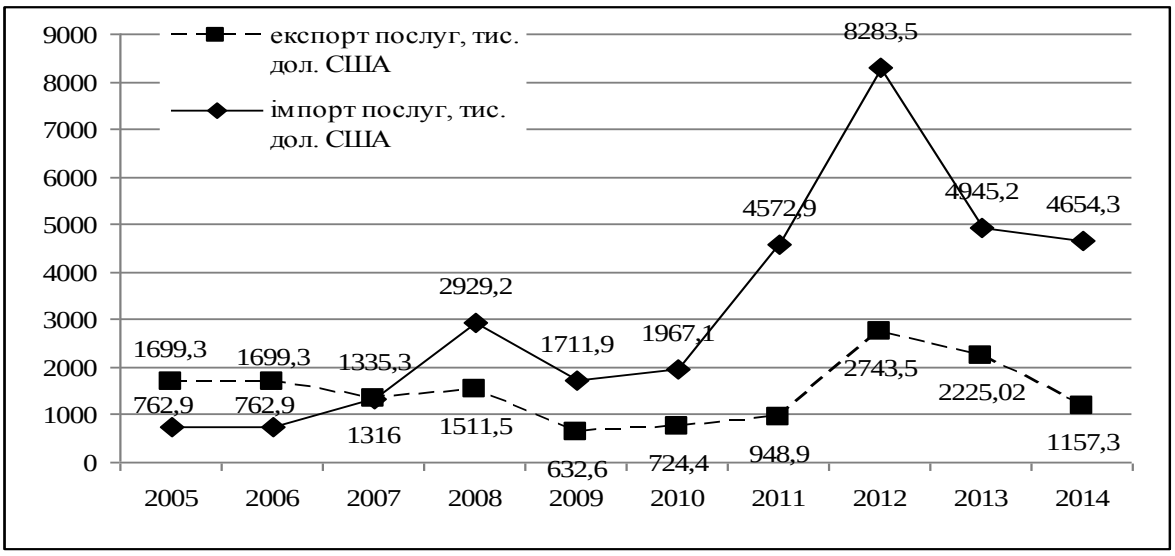

Рис.2.6. Динаміка експорту та імпорту послуг сфери туризму та рекреації регіону за 2005-2014 рр., тис. дол. США*

Примітка: * – сформовано автором на основі [80, с. 36; 81, с. 33; 82, с. 31].

Іншим показником активності туристичного потоку є кількість туроднів і середня тривалість (час) перебування туристів у регіоні (рис. 2.7). Тривалість перебування характеризує туристичні подорожі кількісно та якісно.

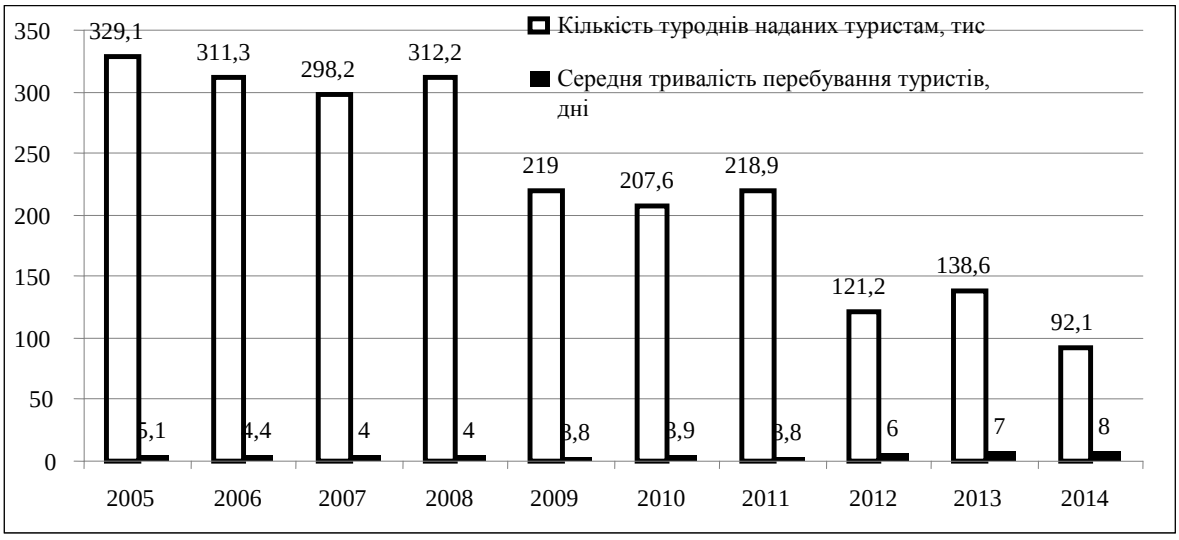

Рис. 2.7. Динаміка кількості туроднів та середньої тривалості перебування туристів у Закарпатті за 2005-2014 рр.*

Примітка: * – сформовано автором на основі [80, с. 15; 84, с. 15].

У 2014 р. спостерігається найменша кількість наданих туроднів – 92,1 тис. туроднів, що на 46,5 тис. туроднів менше порівняно з 2013 р., а порівняно з базовим 2005 р. зменшення становило 237 тис. туроднів. Зменшення кількості туроднів об'єктивно зумовлене зменшенням кількості туристів обслуговуваних суб'єктами туристичної діяльності, адже зазначені показники прямопропорційно впливають один на одного. На кожного туриста в середньому припадало по 8 туроднів. Тривалість перебування туристів у регіоні в 2014 р. зросла на 1 турoдень порівняно з попереднім, а порівняно з базовим – на 1,9 турoдня. Найменша тривалість перебування туристів була у 2009 р. та 2011 р. по 3,8 турoдні.

Матеріально-технічна база являється основою розвитку сфери туризму та рекреації, так як вона створює всі необхідні умови для обслуговування туристів повним комплексом послуг (розміщення, харчування, перевезення, лікування, екскурсії) та є важливим засобом підвищення туристичної привабливості території [274, с. 116]. Тому проаналізуємо потужність матеріально-технічної бази Закарпаття (рис. 2.8).

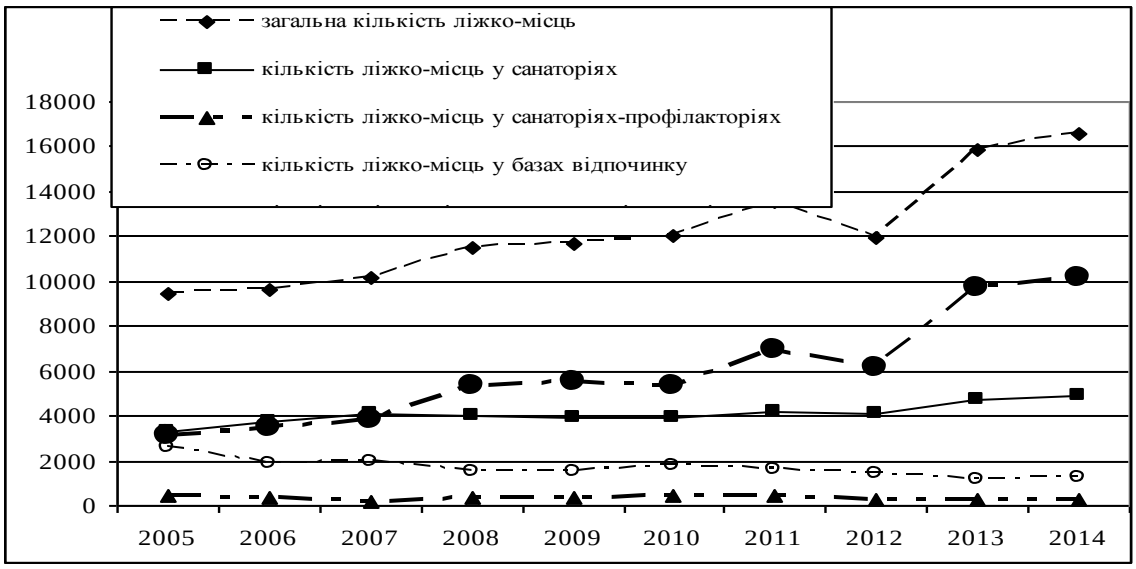

Рис. 2.8. Динаміка кількості ліжко-місць за 2005-2014 рр., од.*

Примітка:* – сформовано автором на основі [80, с. 39, 41].

Потужність матеріально-технічної бази Закарпаття за досліджуваний період характеризується постійним зростанням: 2006 р. на 212 місць (9620

місць); 2007 р. на 553 місць (10173 місць); 2008 р. на 1312 місць (114854 місць); 2009 р. на 147 місць (11632 місць); 2010 р. на 362 місць (11994 місць); 2011 р. на 1535 місць (13529 місць); 2013 р. на 3945 місць (15850 місць); 2014 р. на 739 місць (16589 місць). Найбільший темп приросту був у 2013 р. – 33,1% (див. Додаток Ж). Середньорічний темп приросту складає 0,1%. Готелі та інші місця для короткотермінового проживання характеризуються найкращою динамікою показників ліжкового фонду регіону, що свідчить про зростаючий попит на їх послуги (0,2%). Стан матеріально-технічної бази СКОЗ неоднозначний, оскільки спостерігається як зменшення, так і збільшення кількості ліжко-місць. Середньорічні темпи приросту наступні: санаторії 0,1%, санаторії-профілакторії -0,1%, бази відпочинку -0,1%.

Місткість об'єктів РГ постійно зменшується, що є характерною тенденцією для всієї України. Темпи змін кількості посадкових місць за досліджуваний період наступні: 2006 р. (-4,6%), 2007 р. (-7,9%), 2008 р. (-14,5%), 2009 р. (-2,7%), 2010 р. (-1,9%), 2011 р. (-7,8%), 2012 р. (-18,4%), 2013 р. (-19,7%) (рис. 2.9). Скорочення кількості, а відповідно й місткості РГ пояснюється зменшенням товарообороту, який у 2013 р. зменшився у порівнянних цінах на 9,5% і склав 93,8 млн.грн порівняно з 2012 р. [80, с. 80].

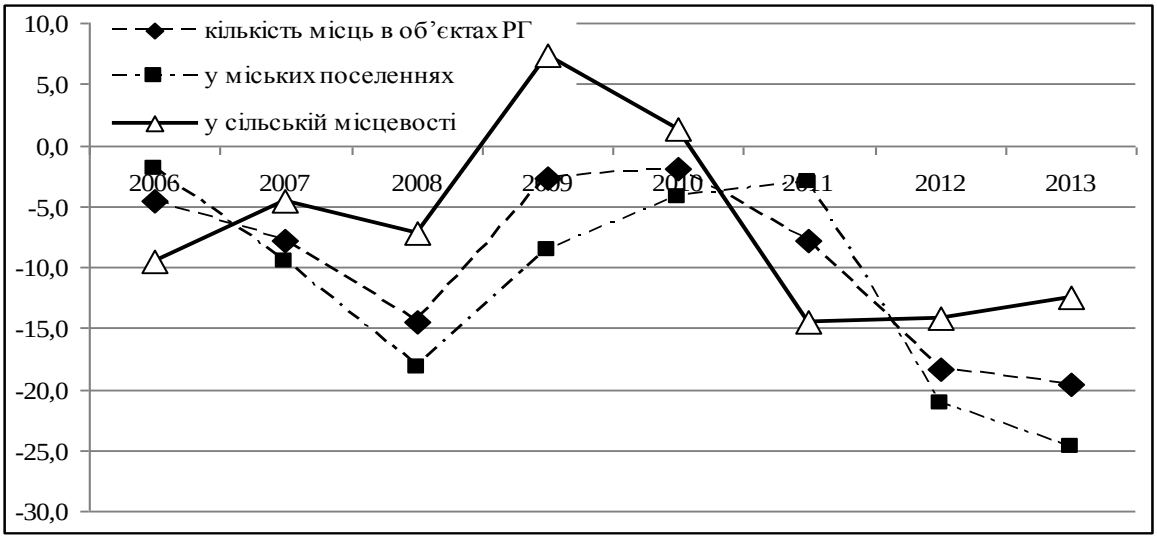

Рис. 2.9. Темпи приросту кількості місць в об'єктах РГ за 2006-2013 рр., %*[1]

Примітка: * – сформовано автором на основі [80, с. 81].

1 – з 2014 р. об'єкти РГ не обстежуються.

Із загальної кількості місць в об'єктах РГ домінуюча частка припадає на міські поселення (від 55,2% до 67,1% протягом досліджуваного періоду) (див. Додаток З). Дана ситуація зумовлена тим, що в містах більша конкуренція, а в селах стабільніший попит (проведення весіль, днів народжень, випускних). Середньорічний темп зміни кількості місць закладах РГ становить (-1%).

Практичні аспекти оцінки рівня розвитку туризму та рекреації регіону крім зазначених показників доцільно доповнити даними про кількість суб'єктів господарювання, зокрема організацій, що мали ліцензію на здійснення туристичної діяльності, СКОЗ, готелів та аналогічних засобів розміщення, підприємств РГ (рис. 2.10).

Рис. 2.10. Динаміка кількості суб'єктів господарювання сфери туризму та рекреації Закарпаття за 2005-2014 рр., одиниць*

Примітка: * – сформовано автором на основі [80, с. 15, 39, 41, 64, 81].

За період з 2000-2011 рр. згідно форми 1-тур «Звіт про діяльність туристичних організацій» статистичному спостереженню підлягали організації, що мали ліцензію на здійснення туристичної діяльності, тобто туроператори та турагенти. Протягом 2005-2010 рр. їх кількість постійно зростала (2006 р. на 5 од., 2007 – 11 од., 2008 р. – 20 од., 2009 р. – 10 од., 2010 р. – 11 од.) (див. Додаток И). Проте у 2011 р. кількість організації, що мали ліцензію на здійснення туристичної діяльності зменшилася на 82

господарські одиниці. Дана тенденція пов’язана з тим, що починаючи з 2011р. ліцензуванню підлягає тільки діяльність туроператорів. З 2012 р. обліковується кількість суб’єктів туристичної діяльності, тобто туроператори, турагенти і суб`єкти, що здійснюють тільки екскурсійну діяльність. У 2014р. в області діяли 74 суб'єкти туристичної діяльності, а саме: 16 туроператорів, 52 турагенти та 2 суб`єкти екскурсійної діяльності [80, с. 12].

Середньорічний абсолютний приріст СКОЗ Закарпаття – (- 1 од.).

Згідно проведеного дослідження готелі та аналогічні засоби розміщення характеризуються найбільшим зростанням кількості господарських одиниць порівняно з іншими закладами сфери туризму та рекреації Закарпаття. Середньорічний абсолютний приріст складає 24 підприємства. Станом на 2014 р. в області функціонує 229 готелів та аналогічних засобів розміщення (153 готелів, 63 туристських баз, гірських притулків, студентських таборів, 10 мотелів, 2 хостели, 1 гуртожиток для приїжджих [80, с. 63]). Найбільший приріст показника спостерігався у 2011 р. (на 92 одиниці порівняно з попереднім), Таке збільшення пов’язано з тим, що з 2011 р. у загальній кількості враховуються засоби розміщення створені юридичними особами та фізичними особами-підприємцями з урахуванням закладів, які працюють сезонно.

Мережа об’єктів РГ (кафе, бари, ресторани, їдальні, постачання готової їжі) у 2013 р. нараховувала 324 об'єктів, їх кількість в середньому щороку зменшується на 56,1 одиниці.

Концентрація суб’єктів господарювання сфери туризму та рекреації по території Закарпаття неоднакова (табл. 2.8). Найбільше туристично-рекреаційних підприємств локалізовано в Ужгородському районі (82 од., або 22,7%). Дана тенденція обумовлена низкою закономірностей: попитом на послуги, адже тут найбільша кількість туристів і екскурсантів (6983 особи) та обслужених приїжджих у засобах розміщення (44367 осіб); атрактивність району зумовлена наявністю історико-культурних пам’яток (замки:

Середнянський, Невицький, Ужгородський; будівля колишньої синагоги, Горянська ротонда) та різноматними фестивалями («Сакура Фест», «Березневі коти», «Сонячний напій», «Ужгородська палачінта», «Ужгородська десятка»); транспортна доступність. Найменше туристично-рекреаційних підприємств функціонує у Великоберезнянському та Перечинському районах по 6 од., або 1,7% відповідно. Дані райони є гірськими територіями тому туристично-рекреаційна сфера представлена в основному сільським туризмом.

Таблиця 2.8

Розподіл суб'єктів господарювання сфери туризму та рекреації за районами Закарпатської області, одиниць* (2014 р.)

Район	Кількість суб'єктів туристичної діяльності	Кількість СКОЗ	Кількість засобів розміщення	Всього	Частка, %
Ужгородський	47	5	30	82	22,7
Мукачівський	13	5	17	35	9,7
Хустський	1	6	24	31	8,6
Рухівський	2	1	48	51	14,1
Свалявський	3	9	45	57	15,8
Міжгірський	-	2	14	16	4,4
Перечинський	-	3	3	6	1,7
Берегівський	3	1	9	13	3,6
Великоберезнянський	-	1	5	6	1,7
Виноградівський	2	5	10	17	4,7
Воловецький	-	1	11	12	3,3
Іршавський	2	4	1	7	1,9
Тячівський	1	15	12	28	7,8
Всього	74	58	229	361	100

Примітка: * – сформовано автором на основі [80, с.16, 40, 65, 82].

Важливим показником рівня розвитку туризму та рекреації регіону є обсяг реалізованих послуг або виручка від реалізації послуг туризму. Динаміка темпу приросту обсягу наданих послуг з 2006-2010 рр. та з 2012-2014 рр. була позитивною: 2006 р. (7,4%), 2007 р. (11,6%), 2008 р. (15,5%), 2009 р. (10,0%), 2010 р. (16%), 2012 р. (9,1%), 2013 р. (16,6%), 2014 р. (4,4%) (див. Додаток К). Лише у 2011 р. обсяг наданих послуг сфери туризму та рекреації зменшився порівняно з попереднім роком на 34 580,4 млн. грн. (-7,9%). Найбільший темп приросту виручки спостерігався у 2013 р. і становив

19,4%, що пояснюється збільшенням тривалості перебування туристів у регіоні та загальної вартості реалізованих туристичних путівок. Структура виручки в 2014 р. була наступна: туристичні організації – 10,5%, СКОЗ – 53,5%, готелі та інші засоби розміщення – 21%, РГ – 15%. Туристичні організації, СКОЗ і готелі та інші засоби розміщення збільшили свої надходження від обслуговування туристів у 2014 р. порівняно з 2013 р. на 23,0%, 5,4%, 9,9% відповідно; що ж до об'єктів РГ, то тут відбулося зменшення темпів приросту на 13,8% (рис. 2.11).

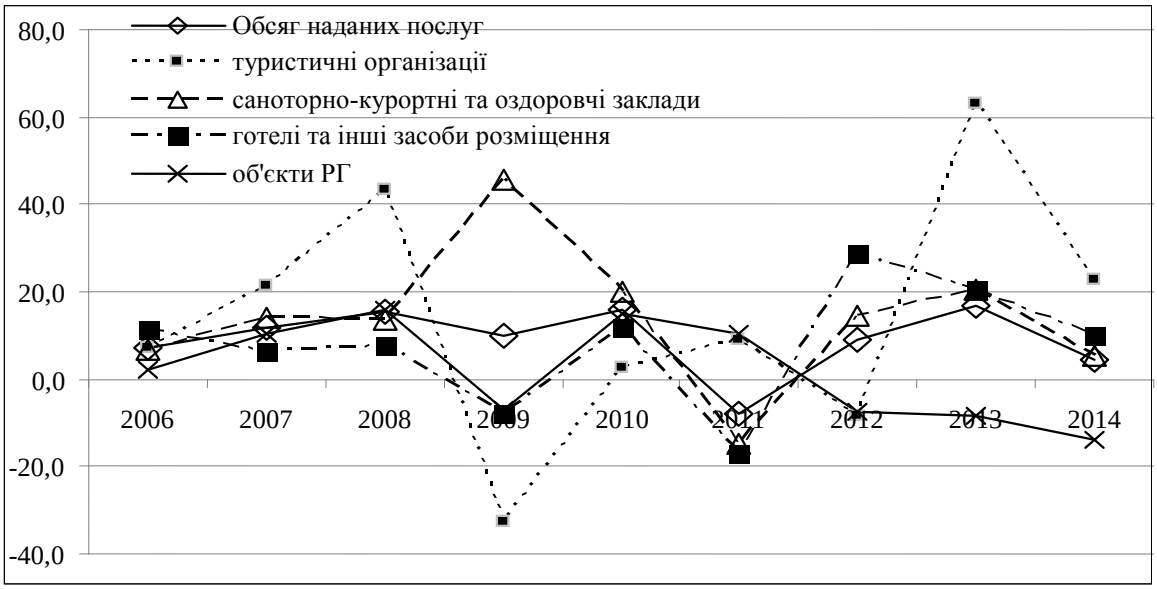

Рис. 2.11. Темпи приросту обсягу реалізованих послуг сфери туризму та рекреації регіону за 2006-2014 рр., %*

Примітка: * – сформовано автором за даними [80, с. 15; 224, с.243; 226, с. 250; 227, с. 262].

Одним з домінуючих факторів, що впливає на вибір туристично-рекреаційних послуг Закарпаття є ціна. Для туриста ціна є «економічною жертвою», оскільки він завжди порівнює свої грошові витрати з корисністю турпослуг. Тому проаналізуємо середню ціну відпочинку в одному туристичному підприємстві та середню вартість санаторно-курортної путівки, що розраховуються за формулою:

$$\overline{Ц}_{в} = \frac{ОНП}{КП}, \qquad (2.3)$$

де $\overline{Ц}_{в}$ – середня ціна відпочинку;

ОНП – обсяг наданих послуг;

КП – кількість підприємств.

Як бачимо з таблиці 2.9 середня вартість послуг туристичних підприємств була найвищою у 2011р. і становила 1022,9 грн. Найнижчий показник середньої ціни спостерігається у 2012 р. – 215,9 грн. Такі різкі коливання пов'язані зі зміною методики обліку кількості підприємств на ринку. Вартість санаторно-курортних путівок з кожним роком зростала і лише в 2011 р. зменшилася порівняно з 2010 р. на 441,6 грн. Середньорічний абсолютний приріст вартості послуг туристичних підприємств – 45,2 грн., санаторно-курортних закладів – 498,1 грн.

Таблиця 2.9

Вартість туристично-рекреаційних послуг у Закарпатті за 2006-2014 рр., грн.*

Показники	2006	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	САП
Середня вартість послуг туристичних підприємств (ціна відпочинку в одному туристичному підприємстві)	443,9	485,7	291,7	251,6	1022,9	215,9	558,0	760,3	45,2
Середня вартість санаторно-куротної путівки	1482,8	2173,9	3221,5	3737,7	3296,1	3975,0	4881,7	4969,3	498,1

Примітка: * – розраховано автором на основі [80, с. 15, 36, 56; 81, с.15, 36, 56; 82, с.54; 83, с.57; 84, с.56].

Згідно наукових праць Г.А. Яковлєва [274, с. 177-178], І.Т. Балабанова, А.І. Балабанова [72, с. 77], В.А. Квартальнова [98] специфіка туристичного ринку полягає в тому, що обсяги наданих туристично-рекреаційних послуг характеризуються сезонними коливаннями. У економічній енциклопедії під сезонними коливаннями розуміється стійка закономірність внутрішньої динаміки певного економічного явища [73, с. 341].

Традиційно в туристській діяльності виділяють чотири сезони: пік, високий, низький, мертвий, що формуються під впливом ряду факторів (рис. 2.12).

Сукупність факторів впливу на сезонні коливання систематизовано на первинні та вторинні. Первинні фактори сезонних коливань туристичної діяльності регіону згруповано за такими напрямками: природно-кліматичні умови, рівень обслуговування та безпека, географічне положення; вторинні – економічні, демографічні, психологічні, матеріально-технічні.

Рис. 2.12. Вплив факторів на сезони туристської діяльності

Примітка: * – розроблено автором на основі [274, с. 177-178; 72, с. 77; 98].

Сезонні коливання вимірюються за допомогою індексів сезонності, які розраховуються як відсоткове відношення середньомісячних рівнів за декілька років до загального середньомісячного об’єму реалізованих послуг за весь розрахунковий період за формулою [274, с. 178]:

$$i_c = \frac{\bar{y}_i}{y_0} \times 100\%, \qquad (2.4)$$

де i_c - індекс сезонності, %;

y_i - середній рівень реалізованих послуг окремого місяця, грн.;

y_0- загальний середньомісячний об'єм реалізованих послуг за розрахунковий період грн.;

Розрахуємо середні рівні для кожного місяця 2011, 2012, 2013 рр. за допомогою простої середньої:

$$\bar{y} = \frac{\sum y}{n}, \qquad (2.5)$$

де y – рівні ряду;

n – число рівнів ряду.

Проведені розрахунки індексу сезонності показують, що найменше відхилення від середнього рівня обсягу реалізованих послуг спостерігається в листопаді (43,5%), а найбільше – в січні (173,7%) (див. Додаток Л). Січень для Закарпаття є піковим сезоном адже на новорічні свята матеріально-технічна база повністю завантажена, ціни – найвищі, кількість туристів – найбільша. Листопад – «низький сезон», тому що кількість туристів незначна, рівень доходів знижується, або «мертвий сезон», коли йдуть проливні дощі і попит на туристичні послуги падає до критичного рівня. Дослідження сезонних коливань дало змогу виявити тенденції щодо зміни обсягу реалізації туристичних послуг в регіоні та сформувати комплекс заходів, щоб їх згладжувати (диференціація цін, проведення атракційних заходів, організація хобі-турів, пізнавальних маршрутів).

На регіональному рівні узагальнюючим показником, який характеризує рівень розвитку економіки області є валовий регіональний продукт (далі ВРП) [224, с. 29]. Частка сфери туризму та рекреації у ВРП у статистичних збірниках не відображено через невизначеність туристичної індустрії як окремої галузі економіки у Національному класифікаторі України ДК 009:2010 «Класифікація видів економічної діяльності (КВЕД)». Згідно Класифікатора туризм віднесено до секції «Діяльність транспорту і зв'язку» підклас 63.30.0 «Послуги з організації подорожувань», що включає:

- туристичну діяльність (реалізація та надання комплексу туристичних послуг до складу яких входять послуги перевезення, розміщення,

консультації та планування маршрутів, організація індивідуальних подорожей, відвідування об'єктів культури);

- посередницьку діяльність турагентів з реалізації туристичного продукту туроператорів;
- діяльність екскурсоводів (гідів);
- продаж та резервування квитків з будь-якою метою (відпустка, відрядження тощо) для подорожування на всі види транспорту [101].

Рекреація віднесена до секції «Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги» підклас 85.11.3 «Діяльність санаторно-курортних закладів», що передбачає діяльність бальнеологічних лікарень (включаючи дитячі), грязелікарень, курортних поліклінік, санаторіїв, санаторіїв-профілакторіїв, спеціалізованих санаторіїв (включаючи дитячі), санаторіїв для дітей з батьками, дитячих оздоровчих центрів [101]. Наявна роздробленість складових сфери туризму та рекреації ускладнює оцінку загального внеску індустрії в розвиток економіки.

Оскільки ВРП відображає економічний та соціальний розвиток регіону, то визначимо внесок сфери туризму та рекреації у нього (табл. 2.10).

Таблиця 2.10

Сфера туризму та рекреації у ВРП за 2005-2013 рр.,*

Роки	ВРП		Сфера туризму та рекреації у ВРП		
	Всього млн.грн.	Абсолютний приріст (+;-)	Всього, млн.грн.	Абсолютний приріст (+;-)	Частка, %
2005	6700	-	325,8	-	4,9
2006	8185	1485	377,7	51,9	4,6
2007	10508	2323	525,2	147,5	5
2008	13208	2700	715,4	190,2	5,4
2009	12542	-666	812,7	97,3	6,5
2010	15299	2757	987,8	175,1	6,5
2011	18054	2755	1026,5	38,7	5,7
2012	21404	3350	1276,7	152,2	6,0
2013	21400	-4	1337,2	60,5	6,2

Примітка: * – сформовано автором за даними [224, с. 334-38; 225, с.31-37; 226, с. 32; 227, с.34-38].

Аналіз статистичних даних показав, що ВРП з кожним роком зростає в середньому на 1837,5 млн. грн. Частка туризму та рекреації у ВРП також

збільшується, що свідчить про зростання ролі галузі в регіональній економіці. Лише у 2011 р. частка туризму та рекреації у ВРП зменшилася порівняно з попереднім на 0,8% і становила 5,7% (1026,5 млн. грн.). Середньорічний абсолютний приріст галузі складає 126,4 млн. грн. Незважаючи на позитивну динаміку діяльність туризму та рекреації значною мірою поступається іншим видам економічної діяльності (переробна промисловість, сільське, лісове та рибне господарство), що становлять левову частку ВРП.

ВРП формується на основі випуску (вартість товарів і послуг, які є результатом виробничої діяльності одиниць – резидентів у звітному періоді); проміжного споживання (включає витрати на товари і послуги, які використані інституційними одиницями для виробничих потреб); валової доданої вартості (відображає додатково створену вартість у процесі виробництва і визначається як різниця між вартістю вироблених (випуск) і вартістю повністю використаних у процесі виробництва товарів і послуг (проміжне споживання)) [224, с. 29]. Тому, внесок галузі у ВРП є більшим, що пояснюється наступним: у КВЕД як окремий вид економічної діяльності виділено лише діяльність готелів та ресторанів, а внесок туристичних організацій та СКОЗ враховується не в повній мірі, оскільки відсутні дані щодо їх проміжного споживання та валової доданої вартості.

Значні труднощі в системній оцінці вкладу сфери туризму та рекреації для економіки пов’язані з тим, що в загальній кількості спожитих у певному періоді товарів та послуг неможливо виокремити ту їх частку, що припадає на споживання туристів (туристське споживання), тобто забезпечене лише завдяки туристичній діяльності і залежить від грошових витрат туриста, крім того, практично неможливо із загальної кількості продаж виділити частку товарів або послуг, придбаних туристами (наприклад, обсяг спожитих туристами продуктів харчування або послуг зв'язку) [198]. Загалом, структура туристського споживання містить ряд товарів та послуг: послуги розміщення, громадське харчування та продаж напоїв, послуги

пасажирського транспорту, послуги туроператорів, турагентів, туристських гідів, послуги у сфері культури, рекреація та інші види дозвілля, інші туристські послуги (див. Додаток М).

Туристське споживання, як процес в основі якого лежить задоволення потреб туристів, має свої особливості пов'язані насамперед зі специфікою галузі (рис. 2.13). До таких особливостей належать: необхідність переміщення споживача до місця надання послуг, більші витрати у порівнянні зі звичним середовищем проживання, різна гранична корисність продукту, «кредитний та культурний» характер. Наявні особливості зумовлюють виникнення наступних наслідків: мультиплікативний ефект, дорожчання суспільно-необхідних товарів і послуг, прояв екстерналій та придбання товарів і послуг, що відображають національну самобутність.

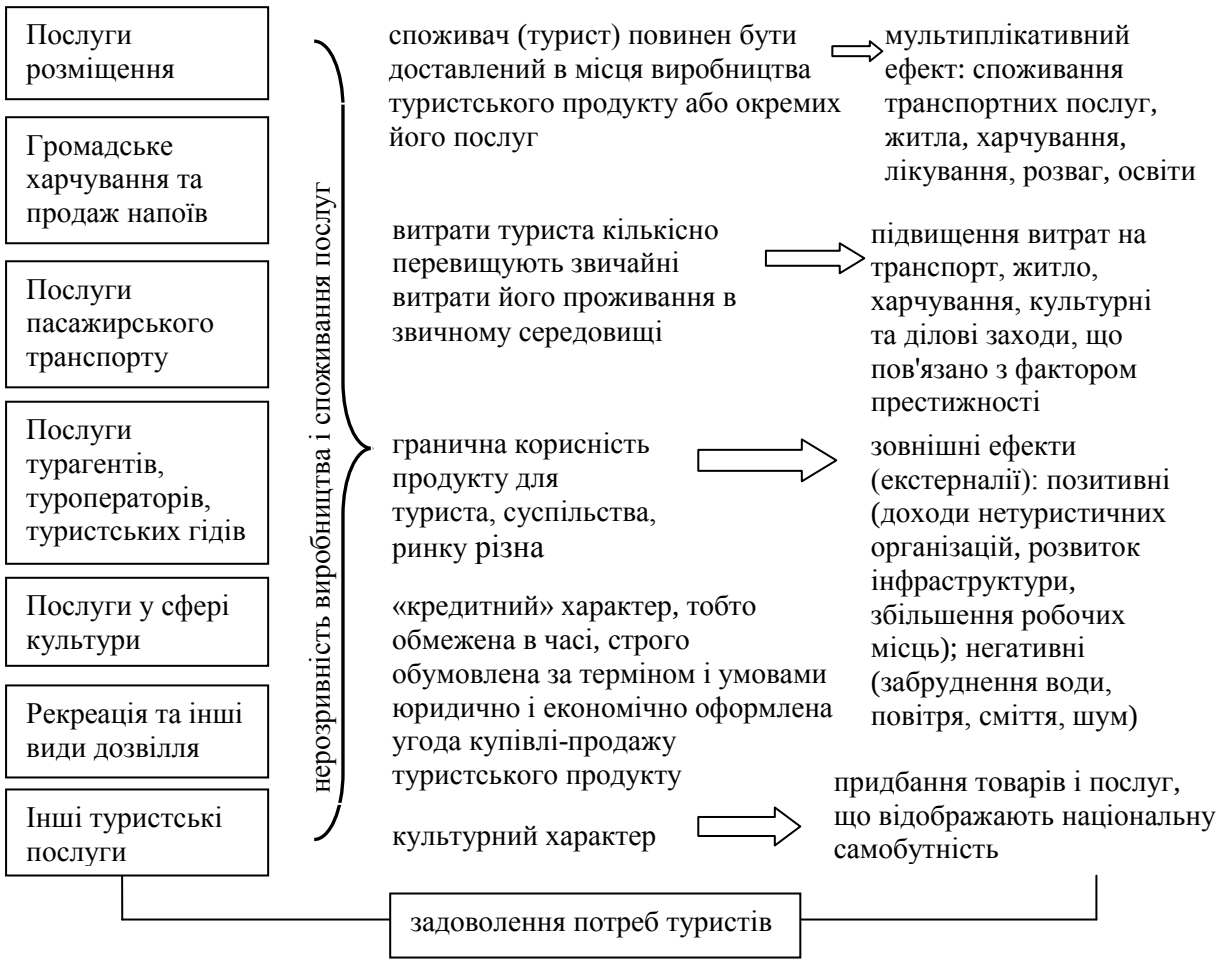

Рис. 2.13. Особливості туристського споживання*

Примітка: * – сформовано автором за даними [103; 258].

Отже, автором досліджено практичні аспекти оцінки рівня розвитку туризму та рекреації Закарпаття на основі систематизованих показників, що враховують специфіку даної сфери діяльності: обсяг туристського потоку, стан і розвиток матеріально-технічної бази, показники фінансово-економічної діяльності, показники розвитку міжнародного туризму.

Проведення оцінки просторової асиметрії розвитку туризму та рекреації у регіонах України дало змогу виділити п’ять груп областей за рівнем розвитку туристично-рекреаційної галузі, а саме: регіони-лідери, регіони з активною та добре розвиненою галуззю, регіони з хорошими умовами розвитку галузі, регіони з незадовільним станом галузі, регіони-аутсайдери.

Аналіз статистичних даних щодо рівня розвитку туризму та рекреації Закарпаття дозволив виділити наступні тенденції: кількість обслужених туристів у 2014 р. зменшилася порівняно з 2013 р. на 41,6% (8267 осіб). Найбільшу частку в структурі туристичних потоків у 2014 р. займають туристи громадяни України, що виїжджали за кордон 84,4%. Частка внутрішніх туристів та іноземних туристів становила відповідно 15,5% і 0,05%. Наявна структура туристичних потоків є негативною, оскільки сприяє відтоку грошових коштів, які генеруються в країні прибуття, а тому безпосередньо сприяють розвитку закордонних туристичних дестинацій.

У 2014 р. туристичними підприємствами регіону надано 92,1 тис. туроднів, що на 46,5 тис. туроднів менше порівняно з 2013 р.,а порівняно з базовим 2005 р. зменшення становило 237 тис. туроднів. Тривалість перебування туристів в області у 2014 р. зросла на 1 турoдень порівняно з попереднім, а порівняно з базовим – на 1,9 турoдня.

Потужність матеріально-технічної бази СКОЗ і готелів та аналогічних засобів розміщення щороку зростає на 0,1%. Найбільший темп приросту спостерігався у 2013 р. – 33,1% (3945 місць). В розрізі типів закладів ситуація неоднозначна: кількість ліжко-місць в санаторіях і готелях та аналогічних засобах розміщення, щороку зростає в середньому на 0,1% та 0,2%

відповідно, а в санаторіях-профілакторіях та базах відпочинку зменшується на 0,1% за досліджуваний період.

Кількість об’єктів РГ в регіоні зменшується щорічно в середньому на 63 одиниці, що в свою чергу призвело до зменшення кількості посадкових місць на 2661,3 (з 2005 по 2013 роки).

Відсутність сфери туризму та рекреації як окремого виду економічної діяльності у КВЕД зумовило наближену оцінку частки галузі у ВРП. Разом з тим, значних труднощів завдають і особливості туристичного споживання, що впливають на оцінку об’єму всіх послуг і продуктів, що споживаються саме туристами.

2.2. Діагностика проблем адаптації сфери туризму та рекреації до системного підходу в управлінні економічним розвитком регіону

Подальше дослідження методичних аспектів системного розвитку туризму та рекреації у регіоні зумовлює потребу розгляду управління розвитком регіону. Виходячи з цього першочергового значення набуває визначення сутності поняття управління регіоном. Опрацювання наукової літератури дало змогу згрупувати всю сукупність трактувань управління регіоном за наступними підходами (див. Додаток Н).

Підхід 1 – А. Жулавський [201, с. 94], О.Б. Коротич [112, с. 59], М.В. Васильєва [20, с. 7] трактують управління регіоном як управління територією (простором).

Підхід 2 – Е.А. Уткін, А.Ф. Денисов [253, с. 10], А.С. Малин [140, с. 16], Е.Г. Коваленко [104, с. 47], словник понять і термінів регіонального управління, С.В. Кумакова [201, с. 94], Е.В. Альохін [3, с. 134], М.В. Панасюк [185, с.136], О.Ю. Амосов, В.В. Мамонова, О.В. Безуглий [5, с.17] розглядають дану дефініцію як вплив (регулювання) органів державної влади на регіон.

Підхід 3 – А.Г. Мазур, Я. В. Коваль, І. Я. Антоненко [105, с. 204-205], Р.О. Матвієнко [144, с. 6], О.Д. Лазор, О.Я. Лазор, А.О. Чемерис [201, с. 95], А.І. Гаврилов [27, с. 87], Б.Г. Шелегеда, Р.О. Баєвська [269, с. 18], Т.Л. Миронова, О.П. Добровольська, А.Ф. Процай, С.Ю. Колодій [154] – вид управлінської діяльності.

Узагальнюючи всю сукупність визначень поняття управління регіоном, систематизуючи їх за наведеними вище напрямками можемо стверджувати, що в контексті кожного з них, їх стратегічною метою є розвиток регіону. Отримане нами в ході опрацювання наукової літератури твердження підкріплюється думками інших вчених, зокрема Г.Т. П’ятницькою, О.В. Сініциною, В.П. Павленком [201, с. 96], В.В. Смірновим [220], які в основу визначення даного поняття закладають цілеспрямований вплив на розвиток регіону.

Згідно з тлумачним словником української мови розвиток – це процес росту, розквіту, процвітання [164, с. 20]. Розвиток передбачає позитивні кількісно-якісні зміни, що супроводжуються трансформацією об’єкта у більш досконалу форму. Таким чином, розвиток регіону – це такий режим функціонування, який орієнтований на позитивну динаміку параметрів рівня і якості життя населення, забезпечену стійким, збалансованим і багатофакторним відтворенням соціального, господарського, ресурсного та екологічного потенціалів [104, с. 64].

Змістовий аналіз наукової літератури [104, с. 64; 232, с. 25, 210, с. 5] свідчить про те, що управління розвитком регіону – це багатовимірний та багатоаспектний процес. Тому сутнісне наповнення поняття управління розвитком регіону доцільно розглядати з точки зору поступової взаємодії таких блоків як фактори, цілі, показники, принципи, методи впливу, функції (рис. 2.14). Зазначені блоки в сукупності виступають як діалектичне поєднання потреб, інтересів суспільства, можливостей регіону і ефективного використання всіх наявних ресурсів.

Рис. 2.14. Концептуальна схема сутнісного наповнення поняття управління розвитком регіону*

Примітка: * – сформовано автором за даними [3, с. 135; 104, с.64-67; 185, с.70-80; 148, с. 262-265; 205, с.95-98].

Першоосновою економічного розвитку регіону є фактори: економіко-географічне положення, природно-ресурсний потенціал, розміщення виробництва, виробнича інфраструктура. На основі притаманних певній території факторів формулюються цілі, які в загальному вигляді можна поділити на короткострокові та довгострокові, ступінь досягнення яких відображається у показниках. Сукупність показників розвитку регіону згруповано за такими напрямками:

- економічні: валовий регіональний продукт, випуск, проміжне споживання, валова додана вартість, оплата послуг фінансових посередників, податки та субсидії на продукти;
- соціальні: тривалість життя та природний рух населення, охорона здоров'я, соціальна допомога, житлові умови населення, зайнятість населення, освіта, доходи і видатки населення, культура, відпочинок, туризм, правопорушення, охорона навколишнього середовища.

Наведена систематизація здійснена відповідно до уніфікованої статистичною комісією ООН системи національних рахунків [161, с. 29-33], а також опрацювання наукових праць М. Дацишина, В. Керецмана [52, с. 12-13], Е. Г. Коваленка [104, с. 64-65], О. В. Васильєва, К. А. Фісуна [148, с. 262-265]. Соціальні показники регіонального розвитку передбачають спрямованість функціонування всіх підсистем на підвищення рівня та якості життя населення, а економічні проявляються у державному стимулюванні діяльності регіонів.

Систематизація та узагальнення наукових поглядів В. П. Павленка, А.І. Гаврилової, Г.Т. П'ятницької, О.В. Сініциної дало змогу сформувати наступний перелік принципів управління регіональним розвитком [27, с. 89-90; 201, с. 96-97]:

- наукової обґрунтованості управлінських рішень;
- комплексності, який враховує об'єктивний характер суспільного розподілу праці в регіоні та орієнтує на забезпечення пропорційного розвитку його господарства і соціальної сфери;
- планомірності, що передбачає використання прогнозів, планів і програм регіонального розвитку;
- природно-господарської збалансованості, який передбачає пошук оптимальних варіантів управлінських рішень і гармонізацію розвитку людини, виробництва та навколишнього середовища;
- гнучкості (або адаптивності), що передбачає оперативне внесення коректив до планів і програм регіонального розвитку внаслідок

суттєвих змін факторів зовнішнього середовища, що прямо впливають на розвиток регіону;

- децентралізації, сутність якого полягає в переміщенні прийняття рішень від центральних органів управління до агентів ринку;
- партнерства, що передбачає взаємодію об’єктів та суб’єктів під час управління як рівних партнерів;
- субсидіарності, який полягає у виділенні фінансових ресурсів для досягнення цілей, що були визначені раніше.

Управління регіональним розвитком передбачає використання методів узгодження інтересів між центром і регіонами, посилення взаємозв'язку між використанням міжрегіональних і внутрішньо регіональних матеріальних ресурсів та фінансових потоків [104, с. 66]. Наявні методи впливу регіональних органів влади на економічний розвиток можна сформулювати як: створення сприятливих умов для розвитку ділової активності (транспорт, зв'язок, сфера туризму та рекреації, телекомунікації, регіональна ринкова інфраструктура, банки, аудит, страхування, консультації), регулювання ділової активності (зонування, правила землекористування, оподаткування, субсидії, пільги, гарантії) і прямої кооперації адміністрації регіону та бізнесу (спільні проекти, взаємодія з некомерційними організаціями: торгово-промислові палати, навчально-консультаційні центри).

Управління розвитком регіону характеризується наступним складом функцій [185, с. 70-80]:

- регіональне прогнозування (наукове передбачення перспектив розвитку регіону, що включає демографічний, економічний, соціальний, природно-ресурсний, екологічний прогнози, прогноз науково-технічного розвитку та поширення нововведень) і планування (визначення найближчих за часом перспективних станів регіону при обліку заданих цілей і завдань управління);
- організація регіональної системи, що орієнтована на організацію управлінської діяльності та пов'язана з визначенням раціональних

форм поділу управлінської праці, складу ланок організаційної структури управління, регламентацією операцій, робіт, а також визначенням повноважень і відповідальності органів управління;

- координація регіональної системи, яка пов'язана із забезпеченням узгодженості управлінських дій в просторі і в часі;
- регулювання регіональної системи пов'язано з формуванням управлінських впливів (команд, розпоряджень) щодо усунення відхилень і неузгодженостей в цілеспрямованому розвитку регіону, які виявляються і оцінюються при моніторингу і аналізі;
- моніторинг регіону забезпечує безперервне виявлення та оцінку диспропорцій, дефектів, небезпечних і негативних явищ та інших перешкод стабільного розвитку регіону з позицій поставлених цілей і завдань управління;
- аналіз регіональної системи – аналіз стану регіональної соціо-еколого-економічної системи та результатів управління даною системою.

О.Б. Коротич у науковій праці «Державне управління регіональним розвитком країни: визначення основних понять» стверджує, що дослідження теоретичного забезпечення управління регіональним розвитком, проводиться у двох наукових напрямках: державне управління та регіоналістика, у межах яких формується власне бачення процесів, пов’язаних із забезпеченням регіонального розвитку країни, що зумовлює необхідність застосування системного підходу до вирішення комплексних проблем, які з часом лише ускладнюються [112, с.58].

Р. Соболь також обґрунтовує думку про необхідність впровадження системного підходу в управлінні регіональною економікою з урахуванням закономірностей економічного розвитку та функціонування суб’єктів господарювання різних форм власності на цій території з метою якнайповнішого задоволення потреб населення [154].

Д.Л. Бікташева у дисертаційному дослідженні «Системний підхід до управління розвитком державного сектора економіки» стверджує, що

управління розвитком державного сектора економіки необхідно здійснювати з позиції системного підходу, що дозволяє вирішувати виникаючі проблеми, використовуючи системні методи їх вирішення [13, с. 11].

Г.О. Андрусенко та Д.А. Міщенко також обґрунтовують думку про необхідність впровадження системного підходу в управлінні економікою, адже «результативність державного регулювання підвищується якщо важелі впливу застосовуються не випадково чи під тиском груп спеціальних інтересів і кон'юнктури, а системно, виходячи з довгострокових цілей і поточних завдань соціально-економічного розвитку» [158, с. 124-125].

Крім того, В.В. Смірнов стверджує, що «системний підхід у вивченні проблем управління розвитком регіону дозволяє осмислити його як функціонування складної системи, що включає управляючу, управляєму підсистему та взаємодію між ними» [220].

Таким чином, побудова цілісної концепції державного управління розвитком регіону можлива лише за рахунок взаємоузгодження всіх складових механізму управління, що й досягається в рамках системного підходу.

Комплексне розуміння проблем адаптації сфери туризму та рекреації до системного підходу в управлінні розвитком регіону першочергово потребує розгляду наявної системи управління розвитком галузі. Для формування цілісного уявлення системи управління туризмом та рекреацією наведемо спочатку загальнодержавну структуру управління, а потім більш детально розглянемо її особливості в регіоні (рис. 2.15).

У складі Верховної Ради функціонують наступні комітети, які впливають на туристично-рекреаційну сферу: Комітет з питань культури і духовності; Комітет з питань сім'ї, молодіжної політики, спорту та туризму; Комітет з питань охорони здоров'я.

Державне агентство України з туризму та курортів (Держтуризмкурорт України) є центральним органом виконавчої влади, діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України через

Міністерство інфраструктури України, входить до системи органів виконавчої влади і забезпечує реалізацію державної політики у сфері туризму та курортів [174].

Рис. 2.15. Структура управління сферою туризму та рекреації в Україні*

Примітка: * – сформовано автором за даними [174].

У складі Міністерства соціальної політики функціонує Департамент оздоровлення та санаторно-курортного лікування, що забезпечує

оздоровлення дітей та санаторно-курортне лікування інвалідв, ветеранів та осіб постраждалих внаслідок Чорнобильської катастрофи.

Наведена структура управління туристично-рекреаційною сферою включає не лише безпосередні органи управління (Держтуризмкурорт), але й також ті, які впливають на розвиток галузі опосередковано (Міністерство екології та природних ресурсів, Міністерство культури). Ці міністерства впливають на природні та історико-культурні ресурси, що формують першооснови розвитку туризму, адже є запорукою привабливості території.

На регіональному рівні управлінням розвитком сфери туризму та рекреації займаються обласні та районні органи державної влади, а також громадські організації (рис. 2.16). Відповідно до Конституції України та закону України «Про місцеві державні адміністрації» Закарпатська обласна державна адміністрація (далі ОДА) – виконавча влада області.

Структурним підрозділом ОДА є Управління туризму та курортів, що забезпечує реалізацію державної політики, виконання державних програм, розроблення та реалізацію регіональних програм розвитку туризму та курортів, з метою найбільш ефективного використання їх потенціалу для розвитку області [172].

Наступною структурною ланкою ОДА являються райдержадміністрації. Проведенне дослідження свідчить про наявність різних структурних підрозділів у райдержадміністраціях, що безпосередньо займаються розвитком туризму та рекреації. Так, у Воловецькій, Іршавській, Свалявській, Великоберезнянській, Хустській, Рахівській, Берегівській, Ужгородській райдержадміністраціях функціонують відділи культури і туризму; Мукачівській – відділ з питань європейської інтеграції, зовнішньоекономічних зв’язків та туризму; Виноградівській – відділ туризму та транскордонного співробітництва, Перечинській, Міжгірській, Тячівській – відділ з питань розвитку туризму і рекреації.

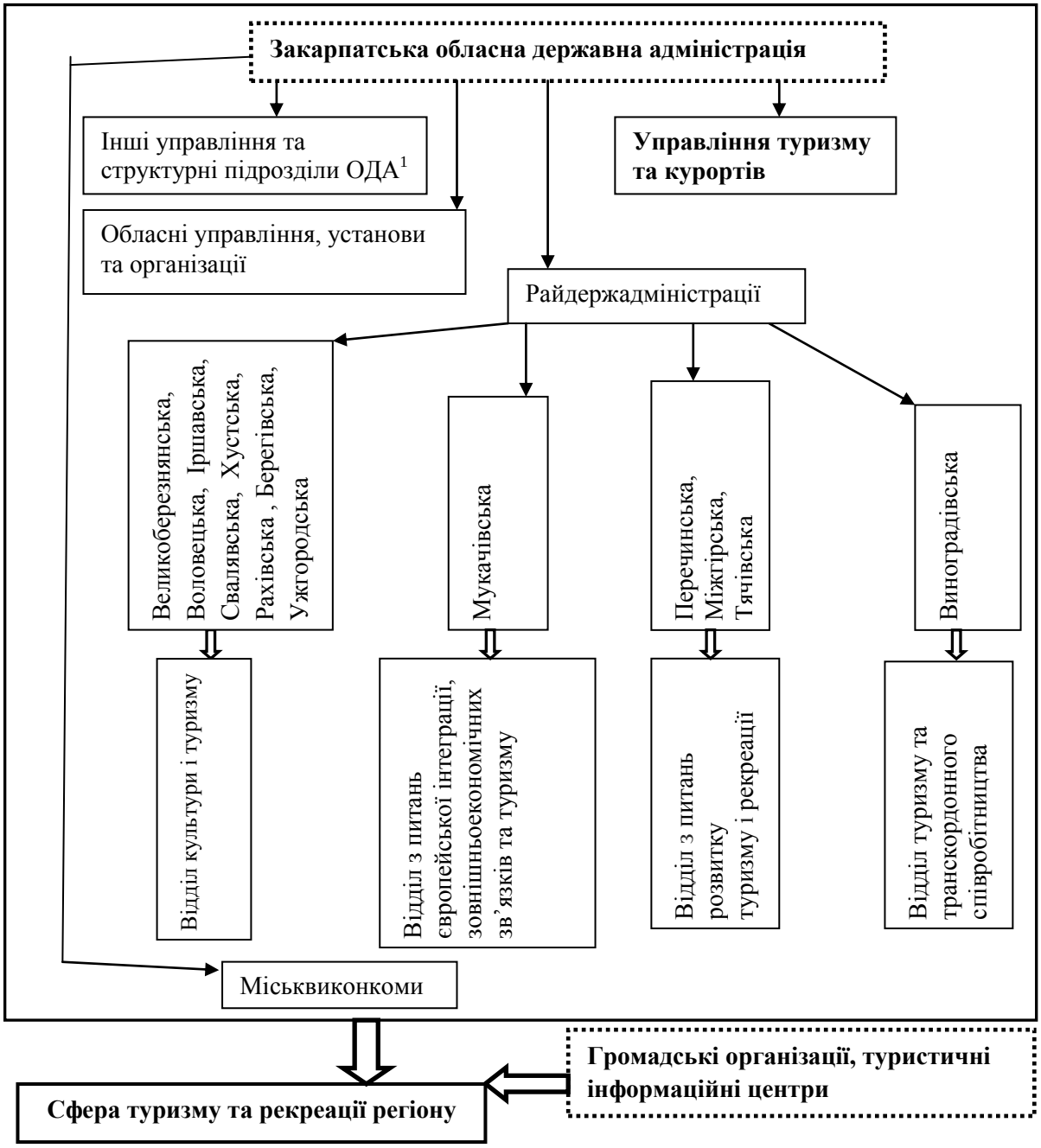

Рис. 2.16. Структура управління розвитком туризму та рекреації Закарпаття*

Примітка:1 – Департамент агропромислового розвитку, Департамент економічного розвитку та торгівлі, Департамент соціального захисту населення, Департамент фінансів, Управління зовнішньоекономічних зв'язків, інвестицій та транскордонного співробітництва, Управління містобудування та архітектури, Управління інформаційної діяльності та комунікацій з громадськістю, Відділ з питань цивільного захисту, Управління капітального будівництва, Управління з питань майна комунальної власності, Департамент освіти і науки, молоді та спорту, Управління охорони здоров'я, Управління культури, Департамент екології та природних ресурсів, Відділ національностей та релігій, Відділ взаємодії з правоохоронними органами, запобігання і виявлення корупції та оборонної роботи, Служба у справах дітей

* - сформовано автором за даними: [172].

Крім, державних структур сприяють розвитку туризму та рекреації й громадські організації регіону: Асоціація туристичних підприємств

Закарпатської області, Хустська районна організація «Русинський сільський зелений туризм «Нарцис», Хустська районна спілка «Сільський зелений туризм», Ужгородський районний осередок спілки сприяння розвитку сільського туризму в Закарпатті, Осередок сільського туризму «Краса Карпат», Рахівське агентство агро-еко туризму, Перечинський осередок обласної спілки сприяння розвитку сільського туризму в Закарпатській області, Мукачівська міськрайонна спілка сприяння розвитку сільського зеленого туризму, Центр регіонального розвитку «Трембіта», Спілка сприяння розвитку сільського туризму «Полонина», Асоціація сприяння туризму «Шипот», Громадський благодійний фонд «Ужанська долина», Асоціація домовласників по сприянню розвитку сільського зеленого туризму «Лубнянські Бескиди», Районний центр сприяння розвитку сільського зеленого туризму, Інформаційно-дорадчий центр по сприянню розвитку регіону «Карпатінформ», Берегівська районна спілка власників садиб сільського туризму із збереженням народних традицій села Косонь, Гечанське товариство розвитку села та охорони народних традицій, Організація сприяння розвитку сільського зеленого та агротуризму «Долинами та горами Закарпаття».

Системний підхід в управлінні розвитком туризму та рекреації регіону полягає у співпраці усіх суб’єктів туристично-рекреаційної галузі, що в сукупності дозволяє створити ефективну систему управління. Фахівці Центру українсько-угорського регіонального розвитку стверджують, що «проблема у тому, що наші люди, які працюють у туризмі, не розуміють, що є потреби об’єднуватися, збирати членські внески на спільні програми, зокрема на спільний маркетинг, завдяки чому туристичний бізнес стає ефективнішим» [181]. Теоретичні перспективи розвитку туризму на Закарпатті нівелюються відсутністю дієвого механізму управління. Дане твердження обґрунтовується виступами Й. Торпоі [245] та С. Деркача [56].

Першооснови адаптації сфери туризму та рекреації до системного підходу в управлінні розвитком відбуваються в рамках впровадження

новітніх концепцій системного розвитку. Підтвердженням цьому слугують спільний закарпатсько-угорський проект «Управління транскордонними дестинаціями в Закарпатській області та Саболч-Сатмар-Березькому регіоні Угорщини» та міжнародний проект «Карпатський регіон як приваблива туристична дестинація». Проекти здійснювалися за підтримки «Програми прикордонного співробітництва ЄІСП Угорщина-Словаччина-Румунія-Україна 2007-2013» (рис. 2.17). Впровадження механізмів системного розвитку галузі в рамках зазначених проектів відбувається через розвиток туристичної дестинації Закарпаття.

За підсумками реалізації проекту «Управління транскордонними дестинаціями в Закарпатській області та Саболч-Сатмар-Березькому регіоні Угорщини» в кількох районах області створено туристичні ради при органах влади; проведено кілька круглих столів щодо туристичного потенціалу області, навчання екскурсоводів та гідів-перекладачів у м. Берегово (18 чоловік) та у м. Хуст (15 чоловік), прес-тури, конференцію «Обмін досвідом у створенні об'єднань щодо управління туристичними територіями в Карпатському Єврорегіоні»; створено мережу туристично-інформаційних центрів, відзнято презентаційний фільм про Закарпаття, відкрито сайт, на якому кількома мовами подається інформація про туристичні принади області, створено туристично-інформаційний пункт для інформування про туристичні можливості Закарпаття при Генконсульстві України в Ніредьгазі; видано туристичний каталог-путівник «Туризм и развлечения. Закарпатье 2012», туристичну карту Закарпатської області двома мовами, туристичний путівник по місту Берегово, путівник «Прогулка по Закарпатью», буклет «Закарпаття» [181].

На основі реалізації проекту «Управління транскордонними дестинаціями в Закарпатській області та Саболч-Сатмар-Березькому регіоні Угорщини» Закарпаття від Угорщини запозичило досвід розвитку туристичних дестинацій – територій, де туризм розвивається комплексно завдяки зусиллям усіх учасників ринку, а регіон позиціонують як єдину

територію, а не окремі готелі, бази відпочинку чи інші об'єкти, що дає змогу здійснювати єдину стратегію розвитку туризму, а туристам пропонує повний пакет послуг – поселення, розваги, оздоровлення, екскурсійні програми.

Рис.2.17. Структурно-логічна схема проектів «Програми прикордонного співробітництва ЄІСП Угорщина-Словаччина-Румунія-Україна 2007-2013»

Примітка: * сформовано автором за даними [181; 207, с.22-24].

Голова асоціації сільського туризму в Саболч-Сатмар-Березькій області, професор Ніредьгазького інституту Арпад Гонус зазначив, що у рамках спільної українсько-угорської туристичної дестинації слід розробляти

мережу туристичних послуг, підвищувати інтерес до розвитку місцевої продукції, здійснювати спільну рекламну діяльність, взаємодоповнюючі інформаційні послуги, спільний моніторинг для забезпечення сталого розвитку [181].

Проект «Карпатський регіон як приваблива туристична дестинація» крім України, втілюється, на території ще трьох європейських держав – Словаччини, Угорщини та Румунії. Загальний бюджет проекту становить 219 699,86 євро. Згідно звіту Карпатського фонду у рамках проекту проведено [207, с. 24]:

- міжнародний семінар, де погоджено план роботи проекту та розподілено обов'язки щодо його впровадження;
- комплексне дослідження за результатами якого визначено, що гастрономічний, культурний та подієвий види туризму мають найбільший потенціал для розвитку в цільових регіонах дослідження (Ужгородський та Берегівський райони);
- розпочато розробку навчально-методичних матеріалів, що допоможуть розвивати визначені види туризму з метою покращення «туристичного обличчя» територій.

Наразі, на загальнодержавному рівні Україна приймає участь в проекті Всесвітньої туристичної організації «Бурштиновий шлях», який може стати перспективним міжнародним турпродуктом, здатним збільшити туристичний потік до країни. Поки що відбулось лише перше засідання Комітету з Бурштинового шляху «Відкриті дебати: Розвиток бурштинових дестинацій», де учасники (представники Литовської Республіки, Латвійської Республіки, Грузії, Республіки Польща, Російської Федерації, Турецької Республіки, Азербайджанської Республіки, Угорщини, інституції Ради Європи) інформували про туристичні можливості своїх держав у контексті розвитку проекту та здійснили обмін думками з актуальних питань розвитку туризму [174].

Адаптація сфери туризму та рекреації до системного підходу в управлінні стикається з певними проблемами. Змістовий аналіз наукової літератури [156, с. 42; 78; 143, с. 14-15; 79; 222; 211, с. 323; 137, с. 32-50], інформаційних джерел [56; 101; 181; 239; 249] та нормативно-правових актів [196; 172] дозволив систематизувати проблеми управління розвитком туризму та рекреації регіону на такі групи: інституційно-регуляторні, соціально-економічні, природоохоронні, інфраструктурні, культурні (табл. 2.11).

Таблиця 2.11

Проблеми системного підходу в управлінні розвитком сфери туризму та рекреації регіону (розроблено автором на основі 156, с. 42; 78; 143, с. 14-15])

Група	Перелік проблем
1	2
інституційно-регуляторні	неврегульованість туристично-рекреаційного законодавства (відомча розпорошеність основних ресурсів, що використовуються в туризмі, низький рівень міжгалузевої координації та міжрегіональної кооперації, нецільове витрачання коштів туристичного збору), відсутність єдиного координаційного органу регулювання діяльності комплексу, відсутність планів комплексного розвитку природних курортних територій, непрозорий механізм виділення земельних ділянок під проекти туристично-рекреаційного призначення, високий рівень неорганізованих в'їздних туристичних потоків із сусідніх країн, недосконаліть нормативно-правових та фінансових механізмів реалізації державної політики, низька ефективність співробітництва між органами влади та суб'єктами індустрії, інертність органів державної влади, недостатність критеріїв на підставі яких здійснюється категоризація об'єктів туристичної інфраструктури
соціально-економічні	непрофесійність працівників, неадекватна цінова політика, низький рівень сервісу, якості обслуговування та дозвілля, значна територіальна диференціація у господарському використанні рекреаційного потенціалу, високий рівень «тінізації» діяльності туристично-рекреаційних закладів, набуття негативної репутації у результаті невідповідного рівня закладів, якості послуг, цінової політики, незначний обсяг вкладання інвестицій, відсутність єдиної і послідовної (довготривалої) промоційної кампанії туристично-рекреаційного бренду регіону
культурні	занедбані історичні пам'ятки, знищення архітектурної та культурної спадщини, не проводяться ремонтно-реставраційні та консерваційні роботи, відсутність паспортів охоронних зон, пам'яток архітектури та їх ареалів

Продовження табл. 2.11.

1	2
інфраструк-турні	вкрай поганий стан транспортної інфраструктури (розбиті дороги, відсутність нормального транспортного сполучення з віддаленими територіями), низький рівень системи забезпечення безпеки на туристичних об'єктах, мала кількість пунктів аварійно-рятувальних загонів, їх незадовільне оснащення та низька матеріально-технічна база, недостатній рівень організації повітряного транспорту, відсутні низькобюджетні авіаперевізники, відсутність належного інформаційного облаштування об'єктів туристичних відвідувань та маршрутів
природоохо-ронні	відсутність обліку наявних туристичних ресурсів, актуальних і достовірних даних щодо їх експлуатаційних характеристик, оцінки придатності використання в туризмі, повсюдні стихійні сміттєзвалища, брудні береги річок, масові «лисини» від вирубок у горах, погіршення якості навколишнього середовища, невідворотні зміни у природних системах, необхідність визначення рівня екологічного навантаження на конкретні рекреаційні місцевості, запровадження та порядок визначення плати за використання природних рекреаційних ресурсів

Узагальнені в результаті дослідження проблеми не дають вичерпної інформації щодо ступеня впливу, значущості та практичної обмеженості системного підходу в управлінні сферою туризму та рекреації. Тому з метою отримання більш точних даних щодо вагомості проблем використаємо метод експертних оцінок.

Метод експертних оцінок, як дієвий засіб одержання кількісних оцінок процесів і суджень, що через неповноту і невірогідність наявної інформації не піддаються безпосередньому виміру [166, с. 179] знайшов широке застосування у сфері туризму підтвердженням цьому слугують наукові праці [160, с. 129-132; 25, с. 38-41; 28, с. 60-63; 138, с. 123-131; 271, с. 349-356].

Проведення експертної оцінки проблем адаптації сфери туризму та рекреації до системного підходу в управлінні регіоном передбачає наступні етапи:

1) формулювання мети: діагностика проблем адаптації сфери туризму та рекреації до системного підходу в управлінні розвитком регіону за результатами ранжування експертами;
2) підбір експертів і формування експертної групи. Огляд наукової літератури [138, с. 126; 119; 48] дав змогу стверджувати, що склад

експертної комісії необхідно формувати з врахуванням широти проблем та рівня знань експертів в даній області, оскільки від цього залежить достовірність оцінок. Тому сформована експертна група це – керівники та менеджери безпосередніх суб'єктів господарської діяльності туристичного ринку – туристичних підприємств (туроператори, турагенти), готелів та санаторіїв, підприємств РГ; керівники та провідні спеціалісти відділів туризму та рекреації райдержадміністрацій.

Відповідно до методики А.І Вавіленкової [18, с.108] нижня чисельність експертів у групі ($M_{\min}$) залежить від кількості подій (n), що оцінюються, тобто: $M_{\min} = n$; верхня чисельність ($M_{\max}$) є потенційно можлива кількість експертів $м$.

Б.Є. Грабовецький у науковій праці «Основи економічного прогнозування» [48] стверджує, що чисельність групи експертів необхідно встановлювати в межах:

$$M_{\min} < m < M_{\max}$$

де m – чисельність експертів у групі.

Дотримуючись вище наведених наукових тверджень та враховуючи освіту та досвід роботи у сфері туризму та рекреації чисельність експертів у групі – 10 осіб.

3) складання анкети. Структура анкети має вигляд: преамбула – вводить експерта в курс справи, постановка завдання та шкала оцінювання (див. Додаток П). Для упорядкування проблем за ступенем їх впливу на системний розвиток сфери туризму та рекреації використано порядкову шкалу і метод ранжування. Ранг від 1 до 5 присвоюється кожному фактору, при цьому 1 характеризує найсильніший вплив, а 5 – найменший;
4) збір даних;
5) обробка оцінок експертів.

Результати експертизи потребують оцінки ступеня узгодженості думок експертів, тобто визначення коефіцієнта конкордації Кендалла [183, с. 15]:

$$W = \frac{12S}{m^2 (n^3 - n^2)}, \tag{2.6}$$

де S – відхилення суми квадратів рангів від середньої величини квадратів рангів (варіація);

n – кількість варіантів;

m – кількість експертів.

Варіація розраховується за формулою [180, с. 15]:

$$S = \sum_{i=1}^{n} (r_i - \bar{r})^2 \tag{2.7}$$

де r_i – ранг присвоєний експертом об’єкту;

$\bar{r}$ – середня сума рангів.

$$r_i = \sum_{j=1}^{m} r_{ij}, \tag{2.8}$$

Для матриці рангів вводиться поняття середнього рангу [157, с. 130]:

$$\bar{r} = \frac{1}{2} \times m \times (n+1), \tag{2.9}$$

$$\bar{r} = \frac{1}{2} \times 10 \times (6+1) = 30$$

Оскільки в результаті ранжування отримано зв’язані ранги в матриці ранжування, то максимальне значення дисперсії в знаменнику формули (2.9) буде меншим ніж при відсутності зв’язаних рангів; коефіцієнт конкордації розраховуватиметься за формулою [183, с. 16; 67]:

$$W = \frac{12S}{m^2 (n^3 - n) - m\sum_{j=1}^{m} T_j}, \tag{2.10}$$

де T_j – показник зв’язаних рангів в j-ому ранжуванні;

$$T_j = \sum_{k=1}^{H_j} (h_k^3 - h_k), \tag{2.11}$$

де H_j – число груп рівних рангів в j -ому ранжуванні;

t_k – число рівних рангів в *k*-й групі зв'язаних рангів у ранжуванні, отриманої від j -го експерта.

Коефіцієнт конкордації приймає значення від 0 до 1, чим ближче значення коефіцієнта конкордації наближається до 1, тим вище ступінь узгодженості думок експертів.

$$W = \frac{12 \times 650}{10^2 \left(5^3 - 5\right) - 10 \times 396} = 0{,}97$$

Отриманий результат коефіцієнта конкордації свідчить про тісний зв'язок між ранжуваннями та високу достовірність групової оцінки (див. Додаток Р).

Перевірка значимості коефіцієнта конкордації здійснюється за допомогою критерію Пірсона [48]:

$$\chi^2 = \frac{12S}{m \times n \times \left(n+1\right) - \frac{1}{n-1}\sum_{j=1}^{m} T_j}, \qquad (2.12)$$

$$\chi^2 = \frac{12 \times 650}{10 \times 5 \times \left(5+1\right) - \frac{1}{5-1} \times 396} = 38{,}8$$

Обчислене значення критерію Пірсона перевищує критичне значення x^2 = 9,49 [75, с.163]. Це свідчить з ймовірністю 0,95 та *n*-1 ступенями вільності, що значення коефіцієнту конкордації не випадкове і думки експертів узгоджені.

Оскільки у нашому дослідженні ранги визначались у зворотному напрямку (найвищий ранг – 5 балів надавався показнику з найменшим впливом на адаптацію сфери туризму та рекреації до системного підходу в управлінні розвитком; найнижчий – 1 бал – з найбільшим впливом), то визначимо коефіцієнт вагомості та знайдемо величину (1-ω_i) [160, с.131]:

$$\omega = \frac{\sum r_i}{\bar{r}},$$

(2.13)

де ω – коефіцієнт вагомості.

Згідно отриманих результатів найвагоміший вплив на адаптацію сфери туризму та рекреації до системного підходу в управлінні розвитком мають інституційно-регуляторні та соціально-економічні проблеми. Їх обернений коефіцієнт вагомості (1-ω_i) становить 0,9 та 0,86 відповідно (рис. 2.18).

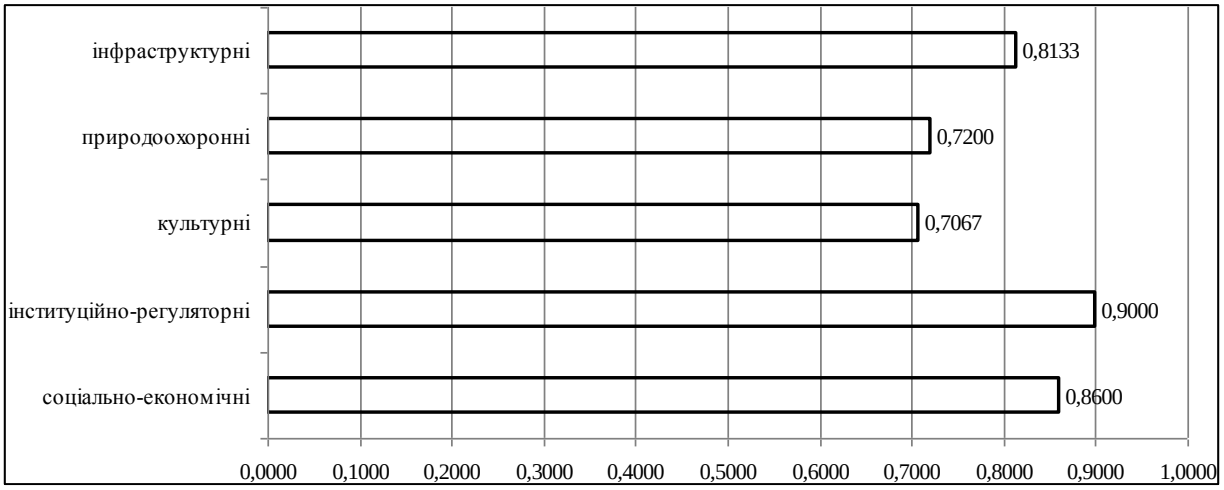

Рис. 2.18. Обернені коефіцієнти вагомості впливу проблем на адаптацію сфери туризму та рекреації до системного підходу в управлінні розвитком*

Примітка: *– розроблено автором.

Відсутність системного підходу в управлінні розвитком туристично-рекреаційної сфери першочергово проявляється у інституційно-регуляторному напрямку, зокрема в ситуації з відомчою розпорошеністю. Механізм, коли за різні аспекти розвитку туризму та курортів відповідають різні відомства, веде до втрати системної керованості у роботі галузі, адже на центральному рівні за сферу туризму та курортів відповідає Міністерство інфраструктури, в складі якого діє спеціальний орган державного управління – Держтуризмкурорт, роботу курортних лікувальних установ регулює Міністерство охорони здоров'я, за розробку унікальних природних ресурсів відповідає Міністерство екології та охорони природного середовища, історико-культурною спадщиною керує Міністерство культури [143].

Незадовільна ситуація також й із туристичним збором. Відповідно до податкового кодексу України туристичний збір – це місцевий збір, кошти від

якого зараховуються до місцевого бюджету і сплачують його громадяни України, іноземці, а також особи без громадянства, які прибувають на територію адміністративно-територіальної одиниці, на якій діє рішення сільської, селищної та міської ради про встановлення збору, та отримують (споживають) послуги з тимчасового проживання (ночівлі) із зобов'язанням залишити місце перебування в зазначений строк [249].

Згідно державної фіскальної служби в Закарпатській області, середня ставка туристичного збору по області становить 0,9%; при цьому в Ужгороді, Берегові, Мукачеві, Чопі, Хусті ставка збору встановлена у максимальному розмірі - 1% вартості проживання. Проте, наразі розроблено законопроект «Про внесення змін до статті 268 Податкового кодексу України», що передбачає підвищення туристичного збору в: готелях до 4% від рівня мінімальної заробітної плати; мотелях, пансіонатах, будинках відпочинку, туристичних базах, кемпінгах, від 0,2% до 0,5% мінімальної заробітної плати.

Проблемний аспект даного питання пов'язаний з тим, що доходи із туристичного збору, йдуть у місцеві бюджети, а не на розвиток галузі. Більше 60 % туристів, які приїжджають – у тіні, решта грошей від туристичного збору ідуть невідомо куди [101]. М. Сабо та Ю. Модьорош зазначають, що туристичний збір в Ніредьгазі (близько 300 форінтів з кожного туриста) 20 мільйонів форінтів щорічно йде на потреби розвитку туристичної дестинації [180]. Тому виходячи із вище зазначеного доцільно, щоб туристичний збір витрачався виключно на розвиток туристично-рекреаційної галузі.

Ще однією з нагальних проблем інституційно-регуляторного характеру є те, що нема державного кадастру природних територій курортів України, що робить неможливою розробку і затвердження генеральних планів курортів, коригування містобудівної документації населених пунктів курортних територій і як наслідок – систематичні порушення законодавства відносно використання земель курортного і рекреаційного призначення [143].

В.С. Кравців стверджує, що відсутність єдиного координаційного органу регулювання діяльності туристично-рекреаційного комплексу є

однією з причин зниження ефективності його функціонування, оскільки нівелює комплексне розв'язання проблем [211, с. 323].

Проблеми соціально-економічного характеру адаптації сфери туризму та рекреації до системного підходу в управлінні доцільно розглядати через призму співвідношення понять «ціна-якість», оскільки цей лейтмотив так чи інакше стосується виділених проблем.

О. Коваль констатує, що «рівень туристичних послуг залишився на тому ж рівні, що і 5 років тому», а В. Трачук стверджує що туроператорам «вигідніше відправити людей на відпочинок закордон, знаючи, що вони залишаться задоволеними, а не телефонуватимуть постійно зі скаргами, як це часто буває під час туру рідними місцями» [239]. Також проблему низької якості турпослуг пов'язують з некваліфікованим персоналом, через працевлаштування за принципом «кумівства».

Практики туристичного бізнесу Закарпаття М. Мощак, Н. Холявицька, О. Доктор, І. Волошин [177] основною проблемою управління розвитком галузі вважають відсутність єдності, комплексного просування всього краю, як туристичного продукту, а не окремо якогось підприємства. Тому виходячи з наявної ситуації управління розвитком сфери туризму та рекреації Закарпаття повинне ґрунтуватися на новітніх концепціях системного розвитку, основою яких є єдність та синергетична взаємодія всіх елементів та учасників господарювання, що в сукупності дає кращу ефективність функціонування галузі як цілого.

Управління розвитком регіону – це складний та багатоаспектний процес, який доцільно розглядати через призму взаємодії факторів, цілей, показників, принципів, методів впливу та функцій, що виступають як діалектичне поєднання потреб, інтересів суспільства, можливостей регіону і ефективного використання всіх наявних ресурсів.

Дослідження проблем адаптації сфери туризму та рекреації до системного підходу з управління розвитком регіону в першу чергу базувалося на розгляді наявної системи управління розвитком галузі. В

результаті чого побудовано структуру управління розвитком туризму та рекреації Закарпаття. Встановлено, що управлінням розвитком сфери туризму та рекреації регіону займаються обласні та районні органи державної влади, а також громадські організації. В структурі ОДА ключову роль в розвитку туристично-рекреаційної галузі відіграє Управління туризму та курортів.

Сприяють системному підходу в управлінні сфери туризму та рекреації міжнародні проекти («Управління транскордонними дестинаціями в Закарпатській області та Саболч-Сатмар-Березькому регіоні Угорщини» та «Карпатський регіон як приваблива туристична дестинація») в основі яких лежать новітні концепції системного розвитку.

За результатами експертної оцінки на адаптацію туризму та рекреації Закарпаття до системного підходу в управлінні найбільший вплив мають інституційно-регуляторні та соціально-економічні проблеми.

2.3. Формування збалансованої системи показників системного розвитку туризму та рекреації у регіоні

Як зазначалося у першому розділі дисертаційного дослідження ЗСП – це інструментарій реалізації системного розвитку туризму та рекреації. ЗСП передбачає виділення основних сфер діяльності регіону, які лежать в основі його системного розвитку.

Аналіз наукових джерел свідчить про те, що формування проекцій ЗСП може бути класичним та адаптованим:

1) класична концепція ЗСП розроблена Р. Капланом та Д. Нортоном передбачає виділення 4 систем показників фінанси, клієнти, внутрішні бізнес-процеси, навчання і розвиток. Підтримка даної системи оціночних критеріїв знаходить своє відображення у працях В.В. Стадника, Т.С. Томаля [234, с. 384-422], І. Димеденко [60, с. 190-193], А.М. Гершуна, Ю.С. Нефедьєвої [203, с. 9-15], В.А. Верби [23, с.

211-214], І.М. Чмутової, О.С. Безродної [265, с. 137-143], Л. Ю.Ситченко [219, с. 16-17], А.А. Алісултанової [4, с. 12-24], О.В. Кудирко [118], О.І. Ергардт [197, с. 17-85];

2) адаптовані проекції ЗСП розроблялися у наукових працях О.О. Маслиган («зовнішнє фінансове середовище» замість «клієнти», «фінансові ресурси підприємства», «кадрові ресурси фінансової служби», «організаційні ресурси фінансової служби», «технологічні ресурси фінансової служби» замість «фінанси», «навчання та розвиток», «бізнес-процеси») [141, с. 82-84], та М. Бойко (фінансова діяльність, відносини зі споживачами, організація внутрішніх бізнес-процесів, зростання і розвиток, взаємовідносини із зацікавленими сторонами) [15, с. 48-53].

Дослідження та узагальнення наукових джерел дозволило побудувати схему формування ЗСП (рис. 2.19). В основі даної схеми лежить дотримання правил та алгоритму етапів розробки ЗСП (визначення проекцій ЗСП, формування стратегічних цілей, вибір показників (індикаторів), розробка стратегічної карти та цільових значень показників), що в сукупності забезпечує баланс та рівноцінність між фінансовими та не фінансовими показниками, рівновагу між зовнішніми та внутрішніми напрямами діяльності.

В.В. Стадник, Т.С. Томаль [234, с. 396] зазначають, що формування сукупності показників є основою ЗСП, оскільки із великої їх множини необхідно відібрати ті, які дійсно відображають суть стратегії підприємства. Основним завданням при формуванні системи показників є конкретизація змісту стратегічних цілей, уточнення напряму руху [23, с. 212].

Дослідження Американського центру продуктивності і якості свідчать проте, що менеджери можуть ефективно управляти одночасно не більше 10 показниками, розрив між реальними й заданими результатами яких повинен скорочуватися на 50 % кожні 9 місяців.

Вивчення практики застосування ЗСП [23, с. 214; 203, с. 40-41; 202, с.14] дозволяє стверджувати, що повинно бути не більш як 20 – 25 показників (по 4 – 5 показників по кожній проекції): фінанси – 4 або 5 показників (22%); клієнти – 4 або 5 показників (22%); внутрішні бізнес процеси – від 8 до 10 показників (34%); навчання і розвиток – 4 або 5 показників (22%).

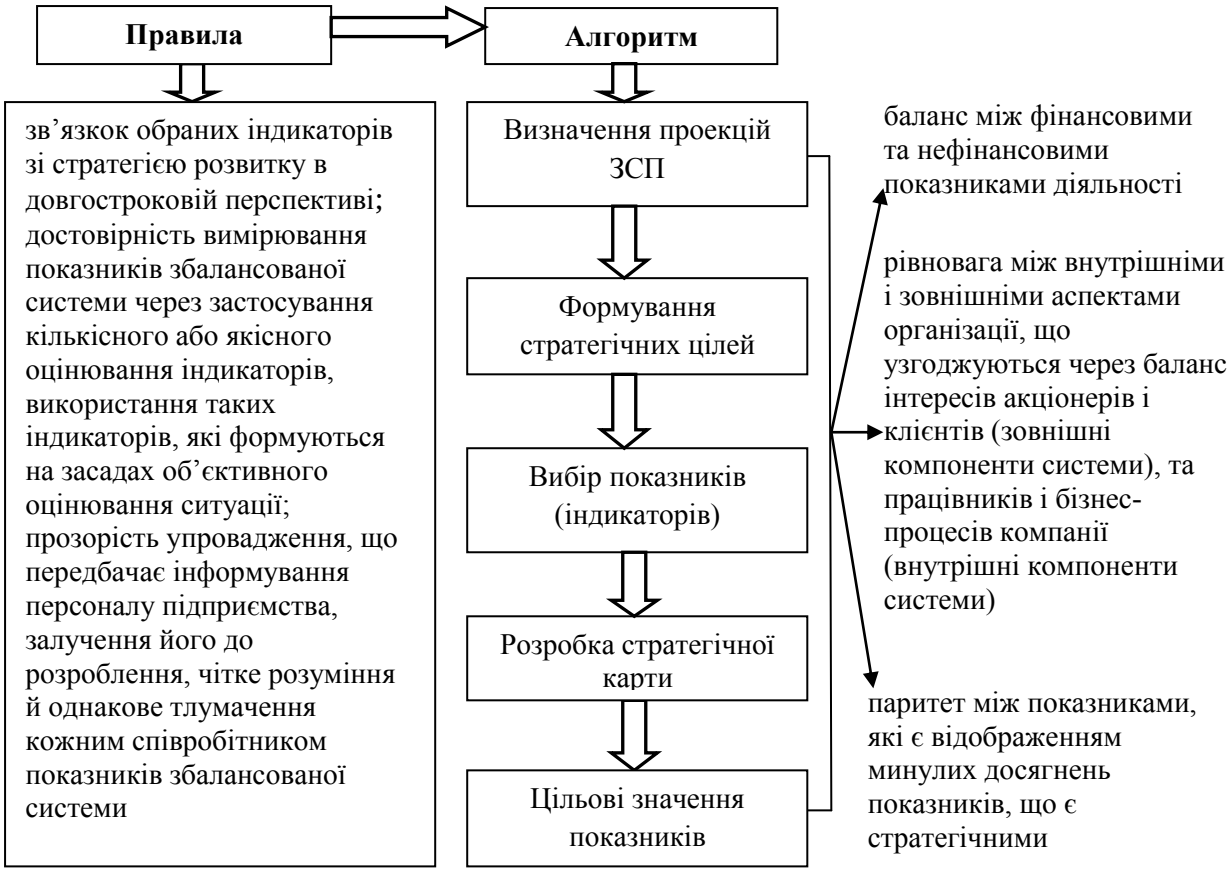

Рис. 2.19. Схема розробки ЗСП*

Примітка: * – сформовано автором за даними [23, с. 207-217; 141, с. 192-203; 4, с.11].

П. Нівен виділяє такі критерії відбору показників [234, с. 396-397]:

- забезпечення зв'язку зі стратегією: показники повинні відображати та описувати стратегію і бути визначальними для її реалізації;
- кількісне визначення результату дає змогу відповідальним за виконання розуміти завдання на планований період, а органам контролю – оцінити ступінь досягнення очікуваного результату;
- доступність дає змогу мінімізувати витрати на створення системи інформаційного забезпечення;

- зрозумілість: відповідальні за виконання робіт повинні розуміти значення і спрямованість показників, позитивно чи негативно впливає збільшення чи зменшення певного показника на реалізацію стратегії;
- збалансованість: показники повинні бути пов’язані між собою таким чином, щоб поліпшення одного показника сприяло поліпшенню іншого;
- релевантність: показники повинні точно відображати процес, даючи змогу вносити необхідні корективи у разі відхилення від запланованої траєкторії.

Застосування ЗСП для системного розвитку туристично-рекреаційної галузі регіону дозволить [254]:

- сконцентрувати зусилля органів державної влади, органів місцевого самоврядування, представників бізнесу на вироблення і реалізації стратегії регіонального розвитку;
- подолати розрив між процесом розробки і формулювання регіональної стратегії і процесом її реалізації;
- забезпечити стратегічну відповідність механізмів реалізації поточних планів і бюджетів зверху донизу;
- встановити взаємозв'язок цілей стратегії розвитку підприємств і регіону та системи винагороди колективів підприємств і організацій та персональними цілями, розробити інструменти мотивації та оцінки ефективності діяльності всіх суб'єктів економіки регіону;
- забезпечити узгодження стратегічних планів підприємств і організацій з їх поточним річним розподілом ресурсів і бюджетом;
- забезпечити зворотний зв'язок і коригування регіональної стратегії і стратегій підприємств і організацій.

Ю. М. Мельник, О. С. Савченко зазначають, що в Україні були спроби з впровадження і використання ЗСП як інструменту стратегічного управління організацією, але їх дуже мало [147, с. 197]. Ґрунтуючись на дослідженні

теоретичних положень сформуємо ЗСП для системного розвитку туризму та рекреації регіону.

Відповідно до рис. 2.19 першочергово визначаємо проекції ЗСП, які найкращим чином відповідатимуть специфіці галузі. Основою розробки моделі ЗСП сфери туризму та рекреації є концепція Каплана-Нортона згідно якої є чотири проекції: фінанси, клієнти, внутрішні бізнес-процеси, навчання та розвиток.

Фінансові показники визначають кількісну характеристику господарських явищ і процесів туристичної дестинації. Метою проведення аналізу фінансових показників збалансованої системи є формування аналітичного забезпечення прийняття стратегічних рішень з управління фінансами, а найважливішими завданнями – порівняльна оцінка, діагностика відхилень і прогнозування фінансових показників збалансованої системи [122, с. 80-81].

Клієнтську складову ЗСП туристичної дестинації доцільно розглядати як ключ до ефективної фінансової діяльності. Сучасні дослідження англійських вчених показали, що сьогодні в будь-якому бізнесі основний акцент ставиться на задоволення клієнтів [276, с. 822], адже якщо клієнти не задоволені, то вони знайдуть інше підприємство, яке відповідатиме їх потребам. Клієнти – джерело доходів, задача підвищення яких ставиться у фінансовій складовій системи критеріїв. Ключові показники клієнтської складової, а саме: задоволення потреб клієнта, його лояльність, прибутковість, збереження і розширення клієнтської бази, дозволяють співвіднести їх із станом цінових споживчих груп і сегментів ринку, а також визначити споживчу цінність пропозицій, які є найважливішими індикаторами при оцінці результатів роботи з клієнтами [4, с. 16].

Внутрішні бізнес-процеси включають три складові: інновації, операції, післяпродажне обслуговування [95, с.73]. В даний час ринкове середовище, характеризується значною конкуренцією, яка змушує туркомпанії безперервно вдосконалювати свою продукцію і процеси обслуговування.

Розробка нових турпакетів, унікальних екскурсійних маршрутів, методик санаторного оздоровлення і лікування створює конкурентні переваги та споживчу цінність для клієнтів. Адже інноваційні туристичні послуги та методики оздоровлення здатні задовольнити потреби клієнтів, які постійно зростають. Операційний процес передбачає одночасне виробництво, реалізацію та споживання туристично-рекреаційних послуг, що зумовлено їх особливостями [200, с.60-62]: 1) невідчутність, нематеріальність туристичних послуг; 2) неможливість їх накопичення та зберігання; 3) нерозривність виробництва і споживання; 4) невід'ємність від місця; 5) мінливість якості. Післяпродажне обслуговування в туризмі та рекреації характеризується роботою з претензіями туристів і з постійними клієнтами (знижки, пільги, пряма реклама, привітання зі святами та ін.). Післяпродажне обслуговування клієнтів сприяє більшій кількості продажів, формує і зберігає прихильність покупців до фірми, роблячи їх постійними клієнтами.

Основною метою внутрішніх бізнес-процесів є збільшення ефективності за рахунок числа клієнтів цільових сегментів ринку, з одного боку, і поглиблення зв'язків між фірмою та її клієнтами – з іншого [4, с. 16].

Проекція навчання і розвиток передбачає навчання персоналу та корпоративні культурні відносини з точки зору індивідуального і корпоративного вдосконалення. Ця складова формує фундамент для забезпечення довгостроково росту і удосконалення діяльності. Огляд наукової літератури [95, с. 91; 197, с. 71] свідчить, що в ЗСП виділяють такі основні напрямки навчання і розвитку персоналу: можливості працівника, можливості інформаційних систем, мотивація персоналу, делегування повноважень, відповідність особистих цілей корпоративним.

Кожна із проекцій ЗСП передбачає досягнення стратегічних цілей, ступінь досягнення яких знаходить своє відображення у показниках (табл. 2.12). Стратегічні цілі, як орієнтири системного розвитку туризму та рекреації регіону, розроблялися з урахуванням основних завдань «Програми розвитку туризму і курортів у Закарпатській області на 2011 – 2015 роки»

[196] та «Регіональної стратегії розвитку Закарпатської області» [172]. Показники демонструють ступінь досягнення стратегічної мети, їх використання конкретизує розроблену систему цілей і робить поставлені цілі вимірними [202, с. 13].

Таблиця 2.12

Стратегічні цілі та показники ЗСП туризму та рекреації регіону (розроблено автором на основі [172; 196; 23, с. 213])

Проекції ЗСП	Стратегічні цілі	Показники
Фінанси	збільшення прибутку, підвищення рентабельності, зниження витрат, зростання обсягів продажів	прибуток, темп зростання прибутку, рентабельність, операційні витрати, частка обсягу реалізованих туристично-рекреаційних послуг регіону
Клієнти	задоволення потреб клієнтів, вихід на нові ринки, підвищення споживчої цінності послуг, просування бренду туристичної дестинації Закарпаття, підвищення інформованості щодо туристичних можливостей регіону	темп приросту нових клієнтів, частка нових клієнтів у структурі клієнтського портфеля, частка доходу від нових клієнтів, частка ринку, яку займає туристична дестинація, рівень задоволення споживачів туристично-рекреаційними продуктами
Внутрішні бізнес-процеси	покращення транспортної доступності туристичних та рекреаційних об’єктів, підвищення якості та рівня обслуговування в готелях, забезпечення достатньої кількості підприємств ресторанного бізнесу та розважальних закладів, модернізація матеріально-технічної бази СКОЗ, розробка нових продуктів	коефіцієнт використання місткості готелів та аналогічних засобів розміщення, коефіцієнт використання місткості СКОЗ, рівень якості послуг, рівень комфортності, забезпечення населення посадковими місцями у РГ, транспортна доступність регіону
Навчання і розвиток	підвищення продуктивності праці, підвищення кваліфікації працівників, зменшення плинності кадрів, підвищення рівня використання інформаційних систем	продуктивність праці, плинність кадрів, частка персоналу, що підвищила кваліфікацію, рівень впровадження автоматизованих систем управління (далі АСУ)

Т. І. Пахомова та І.В. Храмцова у науковій праці «Збалансована система показників як інструмент контролінгу в системі регіонального управління» [186] та Г. С. Мигунова у науковій праці «Управління конкурентоспроможністю регіону на основі збалансованої системи показників» [152, с. 27] стверджують, що при впровадженні ЗСП у систему

регіонального управління ключові показники необхідно формувати з врахуванням: зв'язку показників із регіональною стратегією розвитку; інформаційної прозорості – чітке розуміння індикаторів представниками всіх сфер діяльності регіону; накопиченням досвіду задля удосконалення системи показників; наявності стимулів, які пробуджують інтерес до системи показників; єдине тлумачення показників.

Методика ЗСП передбачає встановлення причинно-наслідкових зв'язків між стратегічними цілями на основі стратегічної карти. Стратегічна карта – це певне наочне зображення стратегії, яка комплексно показує, як інтегровані і скомбіновані мети чотирьох складових [118]. Стратегічні цілі туризму та рекреації регіону тісно взаємопов'язані та впливають одина на одну, адже досягнення однієї цілі сприяє досягненню іншій і так далі (рис. 2.20). Цілі складової навчання та розвиток спрямовані на підвищення продуктивності праці; компоненти внутрішніх-бізнес процесів передбачають покращення рівня обслуговування; клієнтська складова – задоволення потреб клієнтів, що в сукупності у фінансовій перспективі має посприяти підвищенню рентабельності.

Алгоритм розрахунку показників ЗСП сфери туризму та рекреації регіону та їх цільові значення представлені у додатку С. У результаті розрахунків отримано наступні значення показників проекцій ЗСП:

- фінанси: рентабельність галузі становить 9,67%, темп зростання прибутку – 1,63%, частка обсягу реалізованих туристично-рекреаційних послуг регіону відносно загальнодержавного складає лише 2,59%;
- клієнти: темп приросту нових клієнтів 9%, частка нових клієнтів у структурі клієнтського портфеля – 8,47%, частка доходу від нових клієнтів – 6,68%, частка ринку, яку займає туристична дестинація – 1,89%, рівень задоволення споживачів – 0,53;
- внутрішні бізнес-процеси: коефіцієнт використання місткості готелів та аналогічних засобів розміщення становить 0,14, коефіцієнт використання місткості СКОЗ – 0,39, рівень якості послуг – 0,66, рівень

комфортності – 0,76, забезпечення населення посадковими місцями у РГ – 198 місць на 1000 жителів, транспортна доступності регіону 48%;

– навчання і розвиток: продуктивність праці – 86,18%, плинність кадрів – 14,84%, частка персоналу, що підвищила кваліфікацію – 1,25%, рівень впровадження АСУ – 0,44.

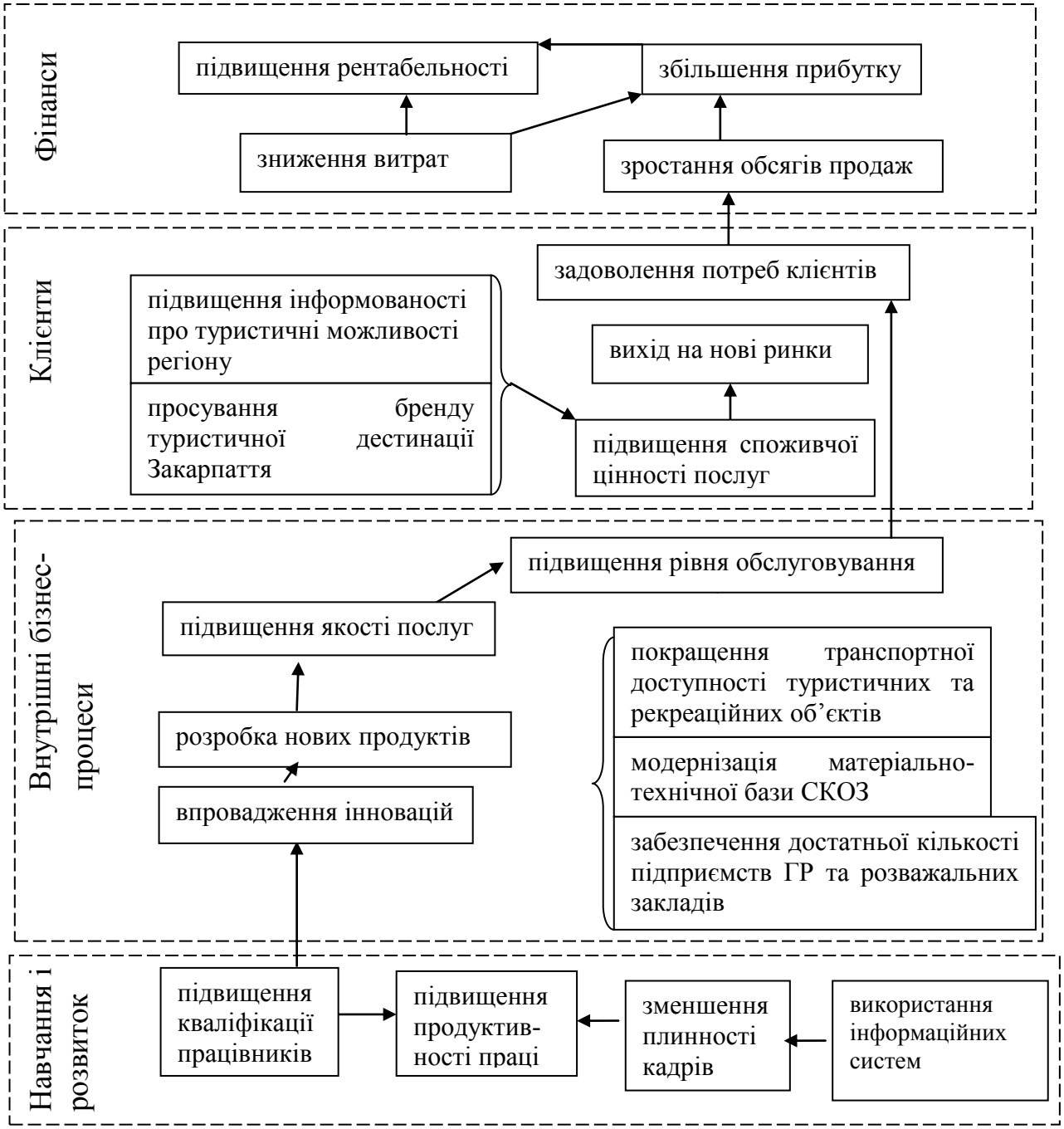

Рис. 2.20. Стратегічна карта ЗСП туризму та рекреації Закарпаття*

Примітка: * розроблено автором.

В. А. Верба та О. М. Гребешкова зазначають, що визначення цільових значень показників є відповідальним та складним етапом розроблення ЗСП, оскільки пошук цільового значення того чи іншого показника полягає в необхідності визначення рівня, якого реально можна досягти за наявних зовнішніх умов та обмежень [23, с. 215]. Виходячи з цього важливими орієнтирами при розрахунках цільових значень показників є статистичні дані по регіонах, аналіз яких свідчить, що туристично-рекреаційна галузь Закарпаття поступається динамікою деяких показників розвитку (кількість туристів та екскурсантів, середньооблікова кількість працівників, кількість СКОЗ, кількість оздоровлених осіб) іншим областям: Івано-Франківська, Львівська, Миколаївська, Одеська, Харківська, Херсонська, Київська. Проте, Закарпаття, як туристична дестинація основою якої є туристичні ресурси, єдина в Україні область, що за міжнародною шкалою оцінки сумарних сприятливих можливостей для розвитку туризму та рекреації отримала оцінку «найкраща» [176]. Тому доцільно врахувати середньоститастичні показники по регіонах при розрахунку цільових значень індикаторів.

Поточний стан індикаторів ЗСП свідчить, що туризм та рекреація Закарпаття для досягнення планових показників потребує виконання відповідних заходів, що в сукупності забезпечать системний розвиток галузі (рис. 2.21).

Сформовану ЗСП доцільно застосувати на практиці Управлінню туризму та курортів для ефективного керування подальшим розвитком туризму та рекреації регіону. Тому, головне призначення ЗСП на регіональному рівні полягає в посиленні стратегії розвитку туризму регіону, її формалізації, проведенні і донесенні до кожного керівника регіону, забезпеченні моніторингу і зворотного зв'язку з метою відстеження, і генерації організаційних ініціатив у середині «економічної системи туризм та рекреація» [185].

Таким чином, ЗСП – це інструмент управління розвитком туристично-рекреаційної галузі регіону, яка заснована на ієрархічній системі показників

їх діяльності, що побудована шляхом дезагрегації критеріїв досягнення стратегічних цілей у показники поточної діяльності, обумовленої причинно-наслідковими зв'язками між показниками, що характеризують стратегію і показниками поточного стану.

Рис. 2.21. Заходи досягнення цільових значень показників ЗСП туризму та рекреації Закарпаття*

Примітка: * розроблено автором.

Формування ЗСП системного розвитку туризму та рекреації регіону відбувалося на основі алгоритму наступних етапів: визначення проекцій ЗСП, формування стратегічних цілей, вибір показників (індикаторів), розробка стратегічної карти, розрахунок цільових значень показників. За основу моделі ЗСП туризму та рекреації було взято концепцію Каплана-Нортона згідно якої виділено чотири проекції: фінанси, клієнти, внутрішні бізнес-процеси, навчання та розвиток. Кожна із проекцій ЗСП передбачає досягнення стратегічних цілей, ступінь досягнення яких знаходить своє

відображення у цільових показниках. Побудовано стратегічну карту сфери туризму та рекреації Закарпаття, що відображає причинно-наслідкові зв'язки між стратегічними цілями. Запропоновано перелік заходів, які спрямовані на досягнення стратегічних цілей.

Висновки до розділу 2

1. Опрацювання міжнародних рекомендації по статистиці туризму, методики розрахунку обсягів туристичної діяльності в Україні та багатьох наукових праць дало змогу систематизувати показники рівня розвитку туризму та рекреації за такими напрямками: 1) обсяг туристського потоку; 2) стан і розвиток матеріально-технічної бази; 3) показники фінансово-економічної діяльності; 4) показники розвитку міжнародного туризму.
2. Проведений аналіз статистичних даних щодо рівня розвитку туризму та рекреації дозволив виділити наступні тенденції: кількість обслужених туристів у 2014 р. зменшилася порівняно з 2013 р. на 41,6% (8267 осіб). Найбільшу частку в структурі туристичних потоків Закарпаття у 2014 р. займають туристи громадяни України, що виїжджали за кордон 84,4%. Частка внутрішніх туристів та іноземних туристів становила відповідно 15,5% і 0,05%. Наявна структура туристичних потоків є негативною, оскільки сприяє відтоку грошових коштів, які генеруються в країні прибуття, а тому безпосередньо сприяють розвитку закордонних туристичних дестинацій. У 2014 р. туристичними підприємствами регіону надано 92,1 тис. туроднів, що на 46,5 тис. туроднів менше порівняно з 2013 р.,а порівняно з базовим 2005 р. зменшення становило 237 тис. туроднів. Тривалість перебування туристів в області у 2014 р. зросла на 1 турoдень порівняно з попереднім, а порівняно з базовим – на 1,9 турoдня. Потужність матеріально-технічної бази СКОЗ і готелів та аналогічних засобів розміщення щороку зростає на 0,1%. В розрізі типів закладів ситуація неоднозначна: кількість ліжко-місць в санаторіях і готелях та

аналогічних засобах розміщення, щороку зростає в середньому на 0,1% та 0,2% відповідно, а в санаторіях-профілакторіях та базах відпочинку зменшується на 0,1% за досліджуваний період. Кількість об'єктів РГ в регіоні зменшується щорічно в середньому на 63 одиниць, що в свою чергу призвело до зменшення кількості посадкових місць на 2661,3 одиниць (з 2005 по 2013 роки).

3. Розглянуто специфіку сезонних коливань, які впливають на обсяги наданих туристично-рекреаційних послуг. Сукупність факторів впливу на сезонні коливання систематизовано на первинні (природно-кліматичні умови, рівень обслуговування та безпека, географічне положення) та вторинні (економічні, демографічні, психологічні, матеріально-технічні). Розраховано індекси сезонності регіону, що дало змогу виявити тенденції щодо зміни об'єму реалізації туристичних послуг.
4. Результати дослідження сутності категорії «управління регіоном» свідчать про багатоваріантність підходів у трактуванні даного поняття серед яких можна виділити такі: управління територією (простором), вплив (регулювання) органів державної влади на регіон, вид управлінської діяльності. Сутнісне наповнення поняття управління розвитком регіону розглянуто з точки зору поступової взаємодії таких блоків як фактори, цілі, показники, принципи, методи впливу, функції, які в сукупності виступають як діалектичне поєднання потреб, інтересів суспільства, можливостей регіону і ефективного використання всіх наявних ресурсів.
5. Дослідження проблем адаптації сфери туризму та рекреації до системного підходу з управління розвитком регіону базувалося на розгляді наявної системи управління розвитком галузі. Побудовано структуру управління розвитком туризму та рекреації Закарпаття. Встановлено, що управлінням розвитком туризму та рекреації регіону займаються обласні та районні органи державної влади, а також громадські організації.
6. Сприяють системному підходу в управлінні сфери туризму та рекреації міжнародні проекти («Управління транскордонними дестинаціями в

Закарпатській області та Саболч-Сатмар-Березькому регіоні Угорщини» та «Карпатський регіон як приваблива туристична дестинація») в основі яких лежать новітні концепції системного розвитку.

7. Проведено експертну оцінку проблем адаптації сфери туризму та рекреації до системного підходу в управлінні регіоном за результатами якої найвагоміший вплив мають соціально-економічні та інституційно-регуляторні проблеми. Їх обернений коефіцієнт вагомості становить 0,9 та 0,86 відповідно.
8. Побудовано схему формування ЗСП в основі якої лежить дотримання правил та алгоритму етапів розробки ЗСП (визначення проекцій ЗСП, формування стратегічних цілей, вибір показників (індикаторів), розробка стратегічної карти та цільових значень показників), що в сукупності забезпечує баланс та рівноцінність між фінансовими та не фінансовими показниками, рівновагу між зовнішніми та внутрішніми напрямами діяльності.
9. Виділено чотири проекції ЗСП (фінанси, клієнти, внутрішні бізнес-процеси, навчання і розвиток), які розглянуто через призму специфіки туристично-рекреаційної галузі. Побудовано стратегічну карту туризму та рекреації Закарпаття, розраховано поточні та цільові значення показників, запропоновано перелік заходів, для досягнення стратегічних цілей.

Результати дослідження системності розвитку туризму та рекреації у регіоні викладені у публікаціях автора [38; 39; 41; 42; 43].

РОЗДІЛ 3. НАПРЯМИ ПОКРАЩЕННЯ СИСТЕМНОГО РОЗВИТКУ СФЕРИ ТУРИЗМУ ТА РЕКРЕАЦІЇ У РЕГІОНІ

3.1. Програмно-цільовий метод забезпечення ефективності системного розвитку туризму та рекреації у регіоні

Системний розвиток туризму та рекреації неможливо уявити без використання програмно-цільового методу, що забезпечує реалізацію одночасно двох типів інтеграції соціально-економічних і науково-технічних процесів: просторової, коли вимагається об'єднати зусилля суб'єктів, що належать до різних галузей, територій або форм власності, і тимчасової, коли треба досягти чіткої послідовності і єдності різних етапів загального процесу руху до кінцевої мети, передбаченої програмою [262, с. 48].

Застосування програмно-цільового методу у системі здійснення державного регулювання економікою набуло чинності після прийняття Бюджетного кодексу України [174].

Згідно економічної енциклопедії програмно-цільове управління – один із видів управління, в основі якого лежить орієнтація на досягнення певної цілі, шляхи і способи її досягнення, управління окремими елементами програми [73, с. 301].

В.І. Захарченко зазначає, що з метою підвищення ефективності планування господарської діяльності доцільним є використання методу програмно-цільового управління, який ґрунтується на застосуванні цільової програми, що являє собою комплекс взаємозалежних заходів і робіт, реалізація яких дозволяє вирішити виділену проблему, тобто досягти поставленої мети [89, с. 196-197].

Н.Т. Тверезовська вважає що реалізація програмно-цільового управління створює сприятливі умови для узгодження цілей і інтересів різних ланок економічної системи, визначення взаємозв’язків між окремими напрямами розвитку економіки [237, с. 236].

Л.К. Абрамов та Т.В. Азарова у науковій праці «Цільові програми та механізми по забезпеченню прозорості у процесі їх реалізації» стверджують, що програмно-цільовий підхід у плануванні та управлінні соціально-економічними об’єктами та процесами є найбільш ефективним і розповсюдженим інструментом управління, що сприяє значній концентрації ресурсів в рамках програмного вирішення окремої проблеми [1, с. 5].

Таким чином, згідно наведених вище думок науковців програмно-цільовий метод сприяє підвищенню ефективності управління, а тому забезпечує системний розвиток туризму та рекреації в Україні.

Сьогодні науковці виділяють різні принципи використання програмно-цільового методу [130]:

- науково-дослідний економічний інститут Міністерства економіки України: цілісності, об’єктивності, науковості, гласності, самостійності, рівності, дотримання загальнодержавних інтересів;
- А.Є. Никифоров: врахування ринкового попиту, цільової спрямованості виконання програми на кінцевий результат, контрольованості програм;
- І.Е. Фатєєва та О.А. Кувекіна: урахування об’єктивних процесів структурних зрушень, стимулювання підвищення ефективності інвестицій, регулювання процесів згортання неефективних галузей, державної підтримки необхідних країні галузей, державної підтримки розвитку науково-технічного потенціалу країни, централізації необхідних ресурсів, контрольованості, адресності завдань;
- Л.І. Дідківської і Л.С. Головко: збалансованості, поєднання різних видів планування, орієнтації на світові стандарти. В. Науменко та Б. Панасюк додатково виділяють: принцип системності, адекватності.

Програмно-цільовий метод державного управління туризмом і рекреацією в Україні здійснюється через формування і реалізацію цільових програм: державної програми розвитку туризму на 2002-2010 роки, концепції державної цільової програми розвитку туризму та курортів на період до 2022

року, Державної цільової соціальної програми розвитку в Україні спортивної та туристичної інфраструктури у 2011-2022 роках (табл. 3.1).

Таким чином, в Україні на сьогодні діють дві державні програми розвитку туризму та рекреації основними показниками ефективності, яких у загальному є збільшення в'їзного туристичного потоку, робочих місць та частки туризму у ВВП.

Таблиця 3.1

Основні характеристики державних програм розвитку туризму та рекреації в Україні*

Назва	Державна програма розвитку туризму на 2002-2010 роки	Концепція Державної цільової програми розвитку туризму та курортів на період до 2022 року	Державна цільова соціальна програма розвитку в Україні спортивної та туристичної інфраструктури у 2011-2022 роках
1	2	3	4
Мета	створення конкурентоспроможного на міжнародному ринку національного туристичного продукту, здатного задовольнити туристичні потреби населення країни, забезпечення комплексного розвитку регіонів за умови збереження екологічної рівноваги та культурної спадщини	створення умов для збільшення потоку туристів, створення конкурентоспроможної розвинутої туристичної інфраструктури шляхом раціонального використання туристичних ресурсів, що сприятиме збільшенню надходжень до бюджетів від провадження туристичної діяльності	розвиток спортивної, туристичної та транспортної інфраструктури, створення умов для отримання права на проведення в Україні зимових Олімпійських та Паралімпійських ігор 2022 року
Завдання	забезпечення сталого розвитку туристичної галузі та підвищення її частки в макроекономічних показниках; підвищення рівня життя громадян і створення додаткових робочих місць; збільшення частки очікуваних доходів від туристичної галузі у державному бюджеті; підвищення іміджу держави на міжнародному рівні	дерегуляція туристичної діяльності та створення умов для державно-приватного партнерства; раціональне використання територій курортів; залучення інвестицій; формування позитивного іміджу та просування; інфраструктурне та інформаційне забезпечення; впровадження державних кадастрів природних територій та лікувальних ресурсів; безпека туристів; доступність турпослуг для осіб з інвалідністю	створення сучасної спортивної, туристичної та транспортної інфраструктури для розвитку в Україні туризму та зимових видів спорту світового рівня

Продовження табл. 3.1

1	2	3	4
Очікувані результати	відновлення матеріально-технічної бази туризму, якісний національний туристичний продукт, науково-методичне та кадрове забезпечення, створення високоприбуткової галузі економіки, яка задовольнить потреби внутрішнього та іноземного туризму	збільшення кількості туристів, які здійснюють подорожі в межах України, на 10 % щорічно; створення нових робочих місць; збільшення обсягу наданих туристичних послуг до 150 млрд. грн; збільшення частки сфери туризму у валовому внутрішньому продукті до 5%; створення умов для надання туристичних послуг особам з інвалідністю;	розвиток спортивної, туристичної та транспортної інфраструктури; завантаження спортивних об'єктів; зростання обсягу валютних надходжень від туристичної індустрії; зменшення витрат на тренування національних збірних команд за кордоном; збільшення робочих місць у туристично-рекреаційній галузі
Фінансове забезпечення	кошти державного та місцевих бюджетів, суб'єктів підприємництва усіх форм власності, громадських організацій, цільових кредитів банків, міжнародної технічної допомоги, інвестиційних коштів	кошти державного і місцевих бюджетів, а також інших джерел, не заборонених законодавством	кошти приватних інвесторів, державного і місцевих бюджетів, у тому числі на умовах співфінансування та державної підтримки, що надається у формі державних гарантій

Примітка: * – сформовано автором на основі [55; 110].

В основу Державної цільової програми розвитку туризму та курортів на період до 2022 року закладено наступні статистичні показники: збільшення надходжень до бюджету до 2023 року на 230% до 5 млрд. грн.; до 2022 року очікується зростання кількості туристів, подорожуючих усередині країни на 10% щорічно; зростання кількості іноземних туристів, що в'їхали в Україну на 5% щорічно [110].

Державну цільову соціальну програму розвитку в Україні спортивної та туристичної інфраструктури у 2011-2022 роках передбачається виконати двома етапами: 1) 2011–2014 роки – розробка техніко-економічного обґрунтування, проектів, бізнес-планів, майстер-планів, створення нової та відновлення наявної спортивної, туристичної, транспортної інфраструктури; 2) 2015–2022 роки – передбачається будівництво, реконструкція, ремонт об'єктів спортивної, туристичної та транспортної інфраструктури з урахуванням міжнародних стандартів і норм [55].

Крім, державних цільових програм системний розвиток туризму забезпечується регіональними програмами, які функціонують майже в кожній області України (див. Додаток Т). Немає регіональних програм розвитку туризму на даний період в Кіровоградській, Донецькій, Дніпропетровській, Вінницькій, Луганській, Житомирській областях. Проте не можна стверджувати, що в даних регіонах зовсім не приділяють увагу туристичній сфері, так наприклад Миколаївська ОДА видала розпорядження «Про основні напрямки розвитку туризму в Миколаївській області на 2013-2014 роки», в Київській області про розвиток туризму зазначається в «Програмі соціально-економічного та культурного розвитку області на 2014 рік».

Дослідження регіональних програм розвитку туризму та рекреації дозволило систематизувати їх за наступними групами:

- довгострокові: Програма розвитку туризму в Черкаській області на 2012-2020 роки, Обласна цільова Програма розвитку туризму в Чернігівській області на 2013-2020 роки;
- середньострокові: Регіональна програма розвитку туризму в Івано-Франківській області на 2011-2015 роки, Програма розвитку туризму і курортів у Закарпатській області на 2011 – 2015 роки, Програма розвитку туризму в Херсонській області на 2011– 2015 роки, Обласна програма розвитку туризму і курортів в Полтавській області на 2011– 2015 роки, Програма розвитку туристично-рекреаційної галузі Одеської області на 2011 – 2015 роки, Програма розвитку туризму в Сумській області на 2011-2015 роки, Регіональна програма розвитку культури, мистецтва і туризму в Волинській області на 2011 – 2015 роки, Програма розвитку рекреаційно-курортного комплексу та туризму в Запорізькій області на 2011– 2015 роки, Програма розвитку туризму в Рівненській області на 2011 – 2015 роки, Програма розвитку культури і туризму в Харківській області на 2014 – 2018 роки;

– короткострокові: Програма розвитку туризму у Хмельницькій області на 2013-2015 роки, Програма розвитку туризму в Чернівецькій області на 2013-2015 роки, Програма розвитку туризму та рекреації у Львівській області на 2011 − 2013 роки, Програма розвитку туризму в Тернопільській області на 2013-2015 роки.

В структурному відношенні наведені вище групи розподілились наступним чином: середньострокові – 62,5%, короткострокові – 25%, довгострокові – 12,5%.

Найбільші середньорічні потреби фінансування заходів відповідних програм туристично-рекреаційної сфери у Одеській (120,711 млн. грн.) та Закарпатській (3,800 млн. грн.) областях. В інших областях України середньорічний обсяг фінансових ресурсів, необхідних для реалізації програм набагато менший і коливається в межах від 146 тис. грн. на Хмельниччині до 1,355 млн. грн. на Чернігівщині (рис 3.1).

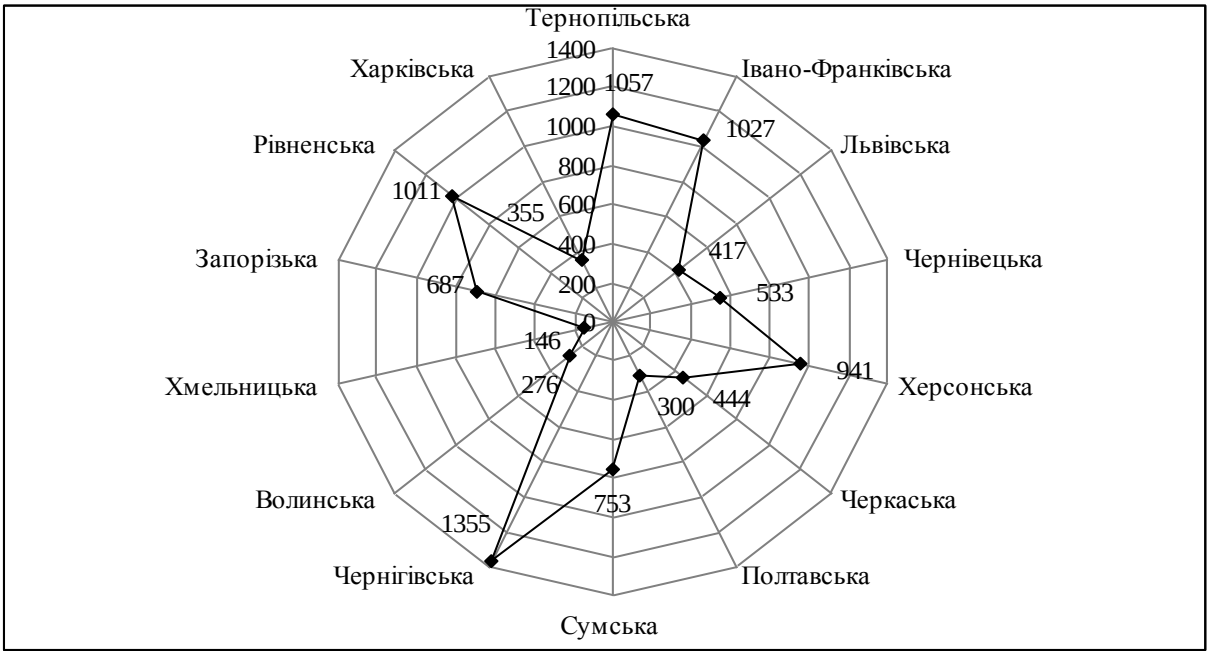

Рис. 3.1. Середньорічні потреби фінансування програм розвитку туризму в регіонах, тис. грн.*

Примітка: * – розраховано автором.

Фінансування заходів з реалізації державних та регіональних програм відбувається за рахунок коштів державного та місцевих бюджетів тому

оцінювання їх результативності та ефективності становить особливий інтерес [264, с. 2]. Проведемо оцінку програми розвитку туризму і курортів у Закарпатській області на 2011 – 2015 роки.

Відповідно до удосконаленої Методики здійснення порівняльного аналізу ефективності бюджетних програм, які виконуються розпорядниками коштів місцевих бюджетів від 19.09.2013 [189, с. 83-87] та Методичних рекомендацій щодо проведення оцінки економічної і соціальної ефективності виконання державних цільових програм наведемо основні показники програми (табл. 3.2).

Таблиця 3.2

Виконання результативних показників 2011-2014 рр. програми розвитку туризму і курортів у Закарпатській області на 2011 – 2015 роки

Назва показника	2011 рік			2012 рік			2013 рік			2014		
	план	факт	% виконання	план	факт	% виконання	план	факт	% виконання	план	факт	% виконання
Фінансове забезпечення за рахунок коштів облбюджету, млн. грн.	2700	750	27,8	1800	830	46,1	800	500	62,5	830	81,6	9,8
Кількість обслуговуваних туристів, тис. осіб	390,0	316,8	81,2	450,0	326,7	72,6	420,0	342,2	81,5	450,0	338,5	75,2
Обсяг наданих послуг млн. грн.	310,0	293,7	94,7	370,0	330	89,2	340,0	329,3	96,9	370,0	344,4	93,1
Надходження до бюджетів всіх рівнів, млн. грн.	35,0	42,3	120,9	38,0	46,9	123,4	37,0	47,6	128,6	38,0	48,2	126,8
Кількість зайнятих у сфері туризму та діяльності курортів, осіб	5000	4303	86,1	6500	4960	76,3	6000	5025	83,8	7000	4976	71,1
Зростання тривалості перебування туристів, %	1,2	1,4	116,7	1,9	1,8	94,7	2,3	2,2	95,7	2,5	2,7	108,0

Примітка: * – сформовано автором на основі [172].

Протягом досліджуваного періоду не досягнуто необхідного фінансування заходів з обласного бюджету згідно доповнень Програми. У 2011 р. заходи програми за рахунок бюджетних коштів профінансовано на

27,8%, 2012 р. – 46,1%, 2013 р. – 62,5%, 2014 р. – 9,8% відповідно. Не досягнуто очікуваних результатів і за такими показниками: кількість обслуговуваних туристів, обсяг наданих послуг, кількість зайнятих у сфері туризму та діяльності курортів. Найкращий стан виконання серед показників ефективності демонструє надходження до бюджетів всіх рівнів: 2011 р. – 120,9%, 2012 р. – 123,4%, 2013 р. – 128,6%, 2014 р. – 126,8%.

Розрахуємо основні параметри оцінки згідно методики [189, с. 83-87]:

1) середній індекс виконання показників ефективності програми

$$\overline{I_{еф}} = \sum \frac{П_{(еф)факт}}{П_{(еф)план}} \div z \times 100, \qquad (3.1)$$

де $\sum \frac{П_{(еф)факт}}{П_{(еф)план}}$ – сума співвідношень фактичних та планових значень показників ефективності програми;

z – кількість показників ефективності програми;

2) середній індекс виконання показників якості програми

$$\overline{I_{еф}} = \sum \frac{П_{(як)факт}}{П_{(як)план}} \div z \times 100, \qquad (3.2)$$

де $\sum \frac{П_{(як)факт}}{П_{(як)план}}$ – сума співвідношень фактичних та планових значень показників якості програми;

3) порівняння результативності програми із показниками попередніх періодів

$$\overline{I_1} = \frac{\overline{I_{еф(звіт)}}}{\overline{I_{еф(баз)}}}, \qquad (3.3)$$

де *звіт, баз* – підрядкові індекси, що характеризують величини відповідно звітного та попереднього (базового) періодів.

Якщо $\overline{I_1} < 0{,}85$, то кількість набраних балів за даним параметром дорівнює нулю, якщо $0{,}85 \le \overline{I_1} < 1$, то – 15 балів і при $\overline{I_1} \ge 1$ одержуємо 25 балів.

4) загальна ефективність програми

$$E = \overline{I_{еф}} + \overline{I_{як}} + \overline{I_1} \qquad (3.4)$$

Розрахована кількість балів порівнюється за триступеневою шкалою оцінки: 1) висока ефективність програми – 215 і більше балів; 2) середня ефективність програми – 190-215 балів; 3) низька ефективність програми – менше 190 балів [189, с. 86].

Згідно отриманих розрахунків ефективність програми розвитку туризму і курортів у Закарпатській області на 2011 – 2015 роки за досліджуваний період (2011-2014 рр.) демонструє невисоку ефективність, про що свідчать наведені розрахунки (табл. 3.3). У 2011 р. загальна ефективність програми становила 198,9 бали. Враховуючи відсутність показника $\overline{I_1}$ значення шкали ефективності програми зменшується на 25 балів, тому у 2011 р. програма була високоефективною. У 2012-2013 рр. ефективність програми середня – 191,2 та 211,3 бали відповідно, а в 2014 р. – низькоефективна або 183,2 бали.

Таблиця 3.3

Результати розрахунків ефективності програми розвитку туризму і курортів у Закарпатській області*

Назва показника	2011	2012	2013	2014
Середній індекс виконання показників ефективності програми	82,2	81,5	90,6	75,2
Середній індекс виконання показників якості програми	116,7	94,7	95,7	108
Порівняння результативності програми із показниками попередніх періодів	-	0,99	1,1	0,83
Загальна ефективність програми	198,9	191,2	211,3	183,2

Примітка:* – розраховано автором.

Важливим фактором, що впливає на ефективність туристично-рекреаційної діяльності є безперечно кліматичний фактор. Тому автор припускає, що погіршення ефективності програми пов’язано з впливом погодних факторів: безсніжна зима – скорочення тривалості катання на лижах, рясні дощі влітку та восени – зменшення кількості сонячних днів, які є потенційно сприятливими для культурно-пізнавального, сільського, подієвого туризму.

Теплі зими, спекотне літо, рекордне зниження рівня води в річках та всихання криниць, а ще регулярні, локальні повені, які раніше були епізодичними [96] – все це безпосередньо впливає на туристично-рекреаційну діяльність. Крім того, до різких кліматичних змін (2012 р. травневі інтенсивні заморозки; 2012-2013 рр. паводки та локальні підтоплення внаслідок випадання за 2-3 дні місячної норми опадів; 2013 р. аномально холодна ІІІ декада березня за останній 61 рік; 2014 р. тепла зима та незначний сніговий покрив) дуже уразливі туристичні ресурси (водні, лісові, ландшафтні, флора і фауна).

Згідно досліджень «Поточна та очікувана зміна клімату, її впливи та наслідки на території України, Закарпаття та Рахівського району» в рамках проекту «Loc-Clim-Act: місцеві дії щодо впливу кліматичних змін» на Закарпатті спостерігається стійкий ріст температури повітря протягом усього року: в холодний період на 1,0°С, а в теплий – на 1,7°С, що призводить до зменшення тривалості зими та збільшення літа [96]. Така тенденція зумовлює зростання тривалості літньої рекреації та зменшення – зимової.

Виходячи з цього доцільним постає розгляд впливу кліматичних умов, а саме температури повітря, кількості опадів та снігового покриву на сферу туризму та рекреації. Тому проведемо кореляційно-регресійний аналіз визначення залежностей зазначених параметрів на кількість туристів у Рахівському районі за допомогою пакету «Аналіз даних» в MS Excel. Наведемо вихідні дані для розрахунків (табл. 3.4).

Таблиця 3.4

Вихідні дані для кореляційно-регресійного аналізу (2014 р.)

Місяці	Обслужено туристів, осіб	Середня температура, °С	Кількість опадів, мм	Висота снігового покриву, см
	Y	X1	X2	X3
1	2	3	4	5
січень	3225	-4,4	35,8	13,3
лютий	2652	0,4	79,6	23,5
березень	1642	0,6	135	6,8
квітень	843	9,9	233,9	0
травень	2643	14,7	116	0

Продовження табл. 3.4

1	2	3	4	5
червень	3227	18,8	154,5	0
липень	7139	18,6	0	0
серпень	4886	19,2	21	0
вересень	3587	11,8	58,7	0
жовтень	1686	10	140	0
листопад	1583	5,8	179	3
грудень	1973	-2,7	53	18,1

Примітка:* – сформовано автором за даними [172; 151].

У ході виконання кореляційно-регресійного аналізу отримано наступні значення показників: коефіцієнт множинної кореляції *R* становить 0,93, що свідчить про наявність у моделі високої залежності; коефіцієнт детермінації – 0,87, тобто значна частина досліджуваної ознаки визначається досліджуваними факторами (87 % варіації пояснює лінійна модель, що означає правильність вибору факторів) (табл. 3.5).

Таблиця 3.5

Показники регресійної статистики

Найменування	Значення
Множинний R	0,934909316
R-квадрат	0,874055428
Нормований R-квадрат	0,826826214
Стандартна помилка	716,3966686
Спостереження	12

Примітка: * – розраховано автором.

У таблиці 3.6 наведені показники, що характеризують достовірність регресійної моделі. Критерій Фішера більше критичного (F=18,50667>$F_{крит}$=3,26), що з ймовірністю 95% свідчить, що рівняння регресії статистично значиме і може використовуватись.

Таблиця 3.6

Показники достовірності моделі

	df	SS	MS	F	Значення F
Регресія	3	28494210	9498070	18,50667	0,000587
Залишок	8	4105793	513224,2		
Разом	11	32600004			

Примітка: * – розраховано автором.

Показники статистики Стьюдента демонструють, що всі параметри рівняння регресії є статистично значущими і не можуть приймати нульових значень (табл. 3.7).

Таблиця 3.7

Таблиця коефіцієнтів

	Коефіцієнти	Стандартна помилка	t-статистика	P-значення	Нижнє 95%	Верхнє 95%	Нижнє 95,0%	Верхнє 95,0%
Y	3865,001884	873,4665	4,4249	0,002212	1850,784	5879,219	1850,784	5879,219
X 1	107,5628243	46,34567	2,320882	0,048852	0,68952	214,4361	0,68952	214,4361
X 2	-18,71505881	3,453541	-5,41909	0,000631	-26,6789	-10,7512	-26,6789	-10,7512
X 3	3,693876183	49,37161	0,074818	0,942197	-110,157	117,545	-110,157	117,545

Примітка: * – розраховано автором.

Комплексну взаємодію всіх факторів (X_1, X_2,…..X_n) з результативним показником (Y) можна описати рівнянням лінійної багатофакторної регресії виду [129]:

$$Y= a_0+a_1x_1+ a_2x_2 +\dots\dots a_nx_n, \quad (3.5.)$$

Отже, ми отримали наступне рівняння регресії:

$$Y =873,47+46,35x_1-5,42x_2+0,075x_3$$

Отримане рівняння свідчить про те, що позитивний вплив на результативний показник має середня температура повітря та висота снігового покриву, а от кількість опадів спонукає зменшення кількості обслужених туристів. Моделювання планових показників демонструє, що при висоті снігового покриву 23,5 см. та середній температурі -4,4°С буде найбільша кількість обслужених туристів 6475 осіб (див. Додаток У).

На нашу думку, при формуванні цільових програм в галузі туризму та рекреації крім формування очікуваних показників необхідно враховувати специфічні фактори, на які виконавці програми не можуть впливати. До таких специфічних факторів належать кліматичні (температура повітря, кількість опадів, висота снігового покриву, кількість сонячних днів, кліматичні аномалії), політичні, економічні. Їх вплив на результативні показники програми повинен бути врахований та визначений відсоток

коливання прогнозованих показників внаслідок впливу зазначених факторів задля подальшої об'єктивної оцінки ефективності програми. Тобто при розробці цільових програм розвитку туризму та рекреації необхідно дотримуватись наступного алгоритму дій (рис. 3.2).

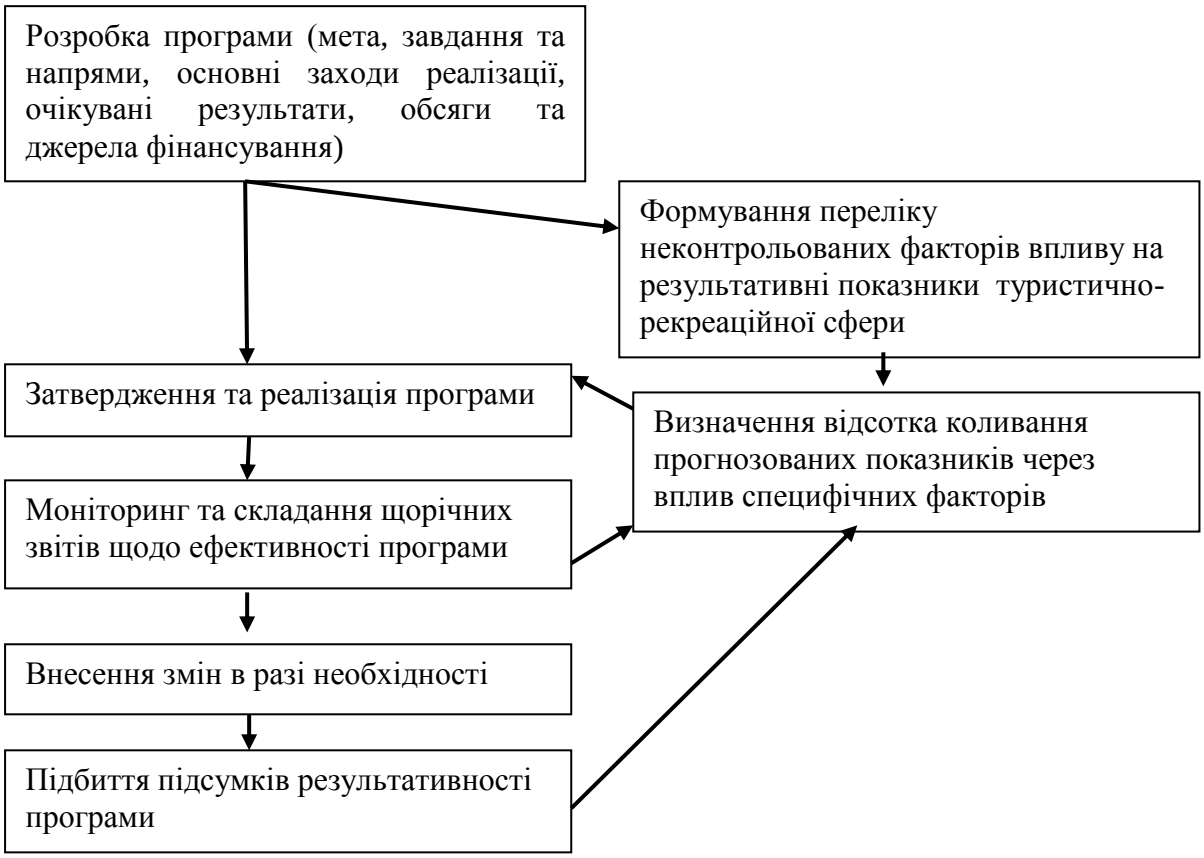

Рис 3.2. Алгоритм дій при розробці цільових програм розвитку туризму та рекреації*

Примітка: * – сформовано автором.

Програмно-цільовий метод державного управління туризмом і рекреацією в Україні здійснюється через формування і реалізацію цільових програм: Державної програми розвитку туризму на 2002-2010 роки, Концепції державної цільової програми розвитку туризму та курортів на період 2022 року, Державної цільової соціальної програми розвитку в Україні спортивної та туристичної інфраструктури у 2011-2022 роках. Крім, державних цільових програм системний розвиток туризму забезпечується регіональними програмами, які є майже в кожній області України.

Проведена оцінка ефективності програми розвитку туризму і курортів у Закарпатській області на 2011-2015 роки за досліджуваний період (2011-

2014 рр.) продемонструвала щорічне поступеневе погіршення: у 2011 р. програма була високоефективною, 2012-2013 рр. ефективність програми середня, а в 2014 р. – низька. Дану тенденцію автор пов’язує з специфічними факторами, що впливають на результативні показники. Висунуте припущення було підтверджене в ході проведення кореляційно-регресійного аналізу (87% досліджуваної ознаки визначається досліджуваними факторами). Тому при формуванні цільових програм в галузі туризму та рекреації необхідно визначати відсоток коливання прогнозованих показників внаслідок впливу некерованих факторів задля подальшої об’єктивної оцінки ефективності програми.

3.2. Туристично-рекреаційна спеціалізація як основа системного розвитку туризму та рекреації у регіоні

У першому розділі дисертаційного дослідження було розглянуто новітні концепції системного розвитку, де виділено теорію дестинації як константу сфери туризму та рекреації, в межах якої можуть формуватися інтегративні структури (кластери), що забезпечують системний розвиток. Продовжуючи розвивати цю тему доцільно дослідити туристично-рекреаційну спеціалізацію, яка є першоджерелом самої дестинаії та закладає основи подальшого її системного розвитку.

Згідно економічної енциклопедії спеціалізація – це зосередження діяльності на відносно вузьких, спеціальних напрямах, окремих технологічних операціях або видах продукції [73, с. 378]. Таким чином, туристично-рекреаційна спеціалізація регіону являє собою розвиток таких видів туризму, які сприяють ефективному економіко-екологічному використанню ресурсної бази. Виходячи з цього дослідження туристично-рекреаційної спеціалізації регіону – необхідне для виявлення конкретних видів туристичної діяльності, що ґрунтуються на наявних туристично-рекреаційних ресурсах та забезпечать його ефективне, конкурентоспроможне

функціонування. Ґрунтуючись на тому, що по-перше туристична дестинація – це константа сфери туризму та рекреації; по-друге від наявної ресурсної бази залежить спеціалізація регіону дослідження та виявлення туристично-рекреаційної спеціалізації передбачає ідентифікацію туристичних ресурсів, визначення перспективних видів туризму та рекреації у дестинації, визначення спеціалізації районів, розробку механізму взаємодії та формування тематичних кластерів (рис. 3.3).

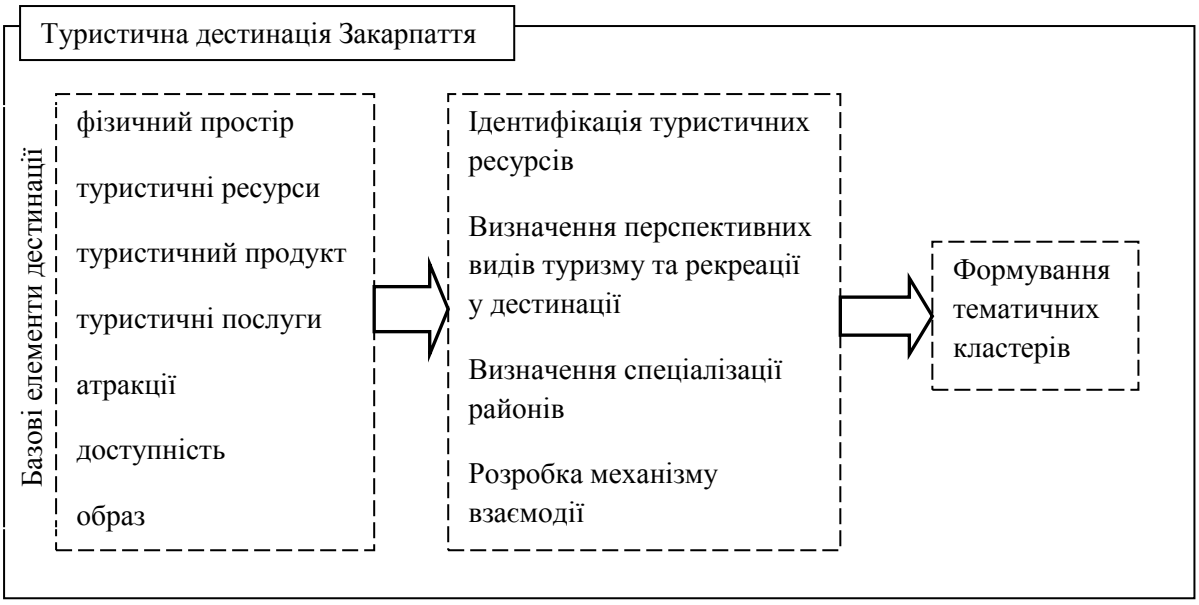

Рис. 3.3. Структурно-логічна схема дослідження та виявлення туристично-рекреаційної спеціалізації регіону*

*Примітка – розроблено автором.

Основою функціонування туризму та рекреації являються туристичні ресурси – специфічні властивості природного середовища, а також їх поєднання, прояви людської діяльності, природні, історичні, соціально-культурні об’єкти, які є предметами зацікавлення туристів, стимулюють їх до подорожі, здатні задовольнити їхні потреби у відновленні та розвитку фізичних, емоційних та інтелектуальних сил [135, с. 315]. Закарпаття має різноманітні туристичні ресурси: 1) природні: клімат, рельєф, річки, мінеральні джерела, ліси, флора і фауна, печери, природно-заповідний фонд (біосферний заповідник, заказники, національні природні парки, заповідні

урочища, пам'ятки природи); 2) історико-культурні: деревяні церкви, історичні парки-памятки, музеї, замки, палаци, пам'ятки історії (табл. 3.8).

Таблиця 3.8

Ідентифікація туристичних ресурсів Закарпаття

(розроблено на основі [224, с. 481; 172; 175])

Найменування ресурсів	Характеристики	Територіальна локалізація	Особливості
1	2	3	4
Природні туристичні ресурси			
клімат	помірно-континентальний: літо тепле, а зима мяка	територія області	не відновлюються в міру споживання чи відновлюються десятиліттями або навіть сторіччями
мінеральні джерела	360 джерел	Свалявський, Міжгірський, Мукачівський, Хустський, Рахівський, Ужгородський райони	
річки	9429 одиниць	на території області річки придатні для купання і риболовлі, а в Хустському, Виноградівському, Тячівському, Рахівському районах – для сплавів на байдарках і каное	
флора	3980 видів і підвидів судинних рослин, 502 види і підвиди ендемів	на території області	
фауна	546 видів тварин	на території області	
ліси	695,8 тис. га або 51 % території	на території області. Найбільш лісистим є Рахівський район	
гори	75 % території	Воловецький, Міжгірський, Рахівський, Великоберезнянський, Іршавський, Перечинський, Тячівський, Хустський, 11 сіл Мукачівського та 5 Свалявського районів	
печери	50	Тячівський, Рахівський, Великоберезнянський, Ужгородський, Перечинський райони	
ропа	насичений соляний розчин	Тячівський район	
природно-заповідний фонд	456 об'єктів на площі 177 тис. га	є у всіх районах	
Історико-культурні ресурси			
дерев'яні церкви	110	Міжгірський, Великоберезнянський, Іршавський, Берегівський, Виноградівський, Воловецький, Ужгородський, Рахівський, Хустський райони	об'єкти показу чи екскурсій
історичні парки-пам'ятки	10	Ужгородський та Мукачівський райони, Виноградово	
замки	12	Ужгородський, Мукачівський, Іршавський, Берегівський, Виноградівський, Хустський райони	
палаци	10	Мукачівський, Іршавський, Виноградівський, Берегівський, Ужгородський райони	
пам'ятки історії	435	по території області. Найбільша їх кількість у Виноградівському – 96, Ужгородському – 82, Мукачівському – 63 районах. Найменше – у Воловецькому – 1, Великоберезнянському – 1, Рахівському – 2	
музеї	14	Міжгірський, Перечинський, Тячівський, Мукачівський, Ужгородський, Берегівський, Виноградівський, Іршавський, Хустський, Рахівський райони	

Згідно наукових джерел [216, с. 295-310; 172; 80, с. 9-14; 131, с. 312-367] та наявних туристичних ресурсів Закарпаття має сприятливі умови для розвитку наступних напрямків туризму і рекреації:

- культурно-пізнавальний – подорожі людей з метою ознайомлення з пам'ятниками історії і культури, музеями, місцевими традиціями, звичаями, образом і стилем життя;
- лікувально-оздоровчий – туристські подорожі в місцевість зі сприятливими для здоров'я природно-кліматичними умовами і перебування там з метою відпочинку, оздоровлення;
- сільський – проведення вільного часу в сільському середовищі, якому притаманна відповідна забудова, сільський побут, мальовничий ландшафт та може супроводжуватися сільськогосподарськими роботами;
- екологічний – подорож по відносно недоторканих природних місцевостях, природоохоронних територіях з метою вивчення, милування і насолодою ландшафтами з їх дикими рослинами і тваринами, а також всіма існуючими культурними проявами;
- подієвий (івент) – подорож, яка спрямована на відвідування місцевості в визначений час і пов’язана з якою-небудь подією;
- спортивний – подолання певного відрізку земної поверхні (ґрунтова, кам'яна і водна поверхня Землі), який називають маршрутом, що супроводжується різними специфічними природними перешкодами (пішохідний, гірський, лижний, водний, велосипедний, спелеотуризм).

Загалом виділивши перспективні види туризму для Закарпаття визначимо спеціалізацію кожного з районів. У залежності від наявних туристичних ресурсів районам області доцільно розвивати наступні види туризму (табл. 3.9).

В Ужгородському районі доцільно розвивати такі види туризму:

- культурно-пізнавальний: туристів приваблюють історико-культурні ресурси району (Ужгородський замок, Горянська ротонда,

Хрестовоздвиженський собор, Цегольнянська церква, будівля обласної філармонії, Закарпатський музей народної архітектури та побуту, художній музей, інші музеї, храми та собори);

– лікувально-оздоровчий: базується на лікувальних властивостях слабомінералізованих кремнистих мінеральних вод Ужгородського та Деренівського родовищ, високомінералізованої гідрокарбонатної натрієвої води родовища Руські Комаровці; функціонує 5 лікувально-оздоровчих закладів [80, с. 103];
– подієвий ґрунтується на самобутніх святах і фестивалях («Свято Масляниці», «Сакура фест», «Сонячний напій», «Закарпатське божоле»), театралізованих шоу – «Ужгородська регата», «Парад наречених»; фестивалях музики, кіно і театру – «Інтерлялька», «Музичне сузір'я Закарпаття», «Інформаційна миска».

Таблиця 3.9

Види туризму, які доцільно розвивати на Закарпатті (розроблено автором)

Райони	Культурно-пізнавальний	Лікувально-оздоровчий	Сільський	Екологіч-ний	Спортив-ний	Подієвий
1	2	3	4	5	6	7
Ужгородський	+	+				+
Мукачівський	+	+				+
Хустський		+			+	
Рухівський		+	+	+	+	+
Свалявський		+				
Міжгірський	+		+	+	+	
Перечинський			+	+		
Берегівський		+	+			+
Великоберез-нянський			+	+	+	
Виноградівсь-кий	+			+	+	
Воловецький			+			
Іршавський	+			+		
Тячівський	+	+		+	+	

*Примітка – «+» позначені види туризму, які перспективно розвивати в районі.

Мукачівський район володіє потужним туристично-рекреаційним потенціалом (родовища сульфідних вод типу Кемері, термальних вод

декількох типів: азотно-метанових кремнистих Піренейського типу, азотно-метанових хлоридних натрієвих типу Гайдусобосло [80, с. 89]); ріноманіттям історико-культурних пам'яток (115 об'єктів культурної спадщини, в тому числі пам'яток археології – 51, історичних пам'яток – 63, пам'яток архітектури 10 та 6 пам'ятників монументального мистецтва) та цікавими фестивалями («Червене вино», «Срібний Татош», «Сорго», «Дерцен-Фест», «Червенаружа», «Свято меду», «Вечори над Латорицею»). Тому даному району притаманний розвиток культурно-пізнавального, лікувально-оздоровчого та подієвого туризму.

Розвиток туристично-рекреаційної галузі в Мукачівському районі набуває динамічного розвитку: протягом 2014 року в туристично-рекреаційних закладах відпочило 30 тис. чол.; тривалість перебування туристів склала 292 тис. туроднів, що на 7015 днів (1,03%) більше порівняно з минулим роком; обсяг наданих послуг склав 88 млн. грн. (на 1,2% більше порівняно з минулим роком), балансовий прибуток туристично-рекреаційної галузі та готельного господарства району – 7182 млн. грн. (на 1,1% більше порівняно з минулим роком). В цілому від діяльності закладів туристично-рекреаційної галузі Мукачівського району за 2014 рік до бюджетів різних рівнів надійшло 12542,4 млн. грн., що більше на 2 млн. грн. порівняно з 2013 р. [172].

У Хустському районі знаходяться Шаянське, Велятинське, Нарциське та Драгівське родовища мінеральних вод, крім того тут функціонує курортна зона державного значення Шаян та розглядається можливість проголошення частини с. Велятино курортною територією місцевого значення. Наявність такої рекреаційної бази першочергово сприяє розвитку лікувально-оздоровчого туризму. В районі діють 2 гірськолижні витяги в урочищі «Ігнатівська», а річки придатні для сплавів на байдарках і каное, що сприяє розвитку спортивного туризму, зокрема таких його видів як гірськолижний та екстремальний.

Туристів на території Рахівщини приваблюють:

- полонина «Драгобрат» – єдина і унікальна місцевість України, де сніговий покрив тримається із жовтня до травня (5-7 місяців на рік);
- найвища гірська вершина України гора Говерла та всі інші 5 гірських вершин країни, висота яких перевищує 2 тис. м. над рівнем моря;
- територією району проходить Закарпатський туристичний шлях – це концепція пішохідних туристичних шляхів;
- географічний Центр Європи;
- десятки різних мінеральних джерел, мікроклімат зони листяних і шпилькових лісів, гірські озера, витоки річок Біла і Чорна Тиси, унікальні праліси та високогірні лучні системи Карпатського біосферного заповідника віднесені до найцінніших екосистем планети і Міжнародної мережі біосферних резерватів ЮНЕСКО [80, с. 9];
- багатонаціональні культурні надбання населення, різні свята та фестивалі («Гуцульська бринза», «Бербениця фіглів», «Гуцульська ріпа», «Берлибашський бануш», «Квасівський Ліжник»);
- пам’ятки дерев’яної архітектури.

Зазначені передумови дозволяють розвивати на території району лікувально-оздоровчий, сільський, екологічний, спортивний (гірськолижний, пішохідний, велосипедний, рафтинг, каякінг, альпінізм та спелеотуризм) і подієвий туризм.

У Свалявському районі знаходиться багато мінеральних вод унікальних за своїм складом та лікувальними властивостями тому розвиток лікувально-оздоровчого туризму є найбільш пріоритетним.

У Міжгірському районі зважаючи на ресурсну базу необхідно розвивати наступні види туризму: сільський, культурно-пізнавальний (14 деревяних церков, у селі Колочава працює десять музеїв, велика кількість пам'ятників, пам'ятних плит, меморіальних дошок, окремих поховань), екологічний (національний природний парк «Синевир») та спортивний (річка Теребля придатна для сплавів на байдарках, каяках, рафтах; функціонують гірськолижні витяги в смт. Міжгіря, селах Пилипець, Подобовець, Ізки,

Верхній Студений, промарковано 13 пішохідних та 1 велосипедний туристичний маршрут).

Населені пункти Перечинського району розташовані в гірських долинах, які сполучені між собою шосейними дорогами, що сприяє розвиткові сільського туризму [172]. Хороші перспективи тут є для розвитку спортивних видів туризму, а саме альпінізму, дельтапланеризму, пішохідного та велосипедного.

Розвитку лікувально-оздоровчого туризму на території Берегівського району сприяють запаси термальних вод Берегівського, Іванівського, Боржавського і Гараздівського родовищ [80, с. 101]. Також для Берегівщини перспективними напрямками є сільський (120 садиб сіл району надають послуг сільського туризму) та подієвий туризм («Фестиваль голубців», «Сливовий леквар», «Фестиваль білого вина», «Фестиваль різників на Берегівщині», «Берегфест», «Фестиваль мисливців»).

Більшість території Великоберезнянського району займають гори та унікальні пам'ятки природи, серед яких Національний природний парк «Ужанська долина», міжнародний біосферний заповідник «Східні Карпати-Стужиця», кілька заповідників; працюють гірськолижні курорти «Красія», «Щербин», є витяги у В. Березному та Дубриничах [175]. Тому основними видами туризму, які доцільно розвивати на даній території є сільський, екологічний та спортивний (гірськолижний, пішохідний, велосипедний, спелеотуризм).

У Виноградівському районі перспективними є наступні види туризму: культурно-пізнавальний (руїни замків «Канків» і «Нялаб», палац та парк Перені, багато археологічних об’єктів та сакральних споруд); екологічний (на території району знаходяться два ботанічні заказники загальнодержавного значення «Чорна гора» та «Юлівецька гора» і Притисянський регіональний парк [172; 173; 175]); спортивний, зокрема рафтинг, каякінг на Тисі, та пішохідний туризм.

Воловецький район є гірською територією тому найбільш доцільно тут розвивати сільський та спортивний туризм (гірськолижний, пішохідний, парапланеризм, дельтапланеризм, велотуризм).

Іршавський район має хороші передумови розвитку культурно-пізнавального туризму: історико-археологічні пам'ятки (ранньопалеолітична стоянка, Колоднянські кургани, Білківські й Ардановські городища), історично-архітектурні пам'ятки (Бронецький замок, Довжанський замок, палац-фортеця Текелі, деревяні церкви XVII-XVIII ст. у селах Івашковиця, Локоть, Дешковиця, водяна кузня-музей «Гамора»). Екологічний туризм передбачає використання національного природного парку «Зачарований край» та урочищ «Ріка», «Бодір», «Виграш», «Вище бітумбази», «Довга», «Угарь», «Хамник», «Кінь».

Тячівський район має високий природно-рекреаційний і туристично-курортний потенціал: 67 мінеральних джерел (у т. ч. термальних), які містять до 20 життєво необхідних для здоров’я людини мікроелементів; ропа Солотвинських соляних озер близька до ропи Мертвого моря; карстові печери; розвивається сільський туризм у селищах Усть-Чорна та Дубове, селах Новоселиця, Нересниця, Терново, Велика Уголька та Ганичі; прокладено та промарковано декілька пішохідних туристичних маршрутів у гірській місцевості [173; 166].

Наявні передумови спонукають розвивати лікувально-оздоровчий, сільський та спортивний туризм (спелеотуризм, пішохідний).

Отже, кожен район Закарпатської дестинації ґрунтуючись на ресурсній базі має свою спеціалізацію в туристично-рекреаційній сфері подальший розвиток якої потребує формування ефективного механізму взаємодії.

Експерти міжнародних організацій та асоціацій туристичного спрямування на Київському міжнародному туристичному форумі рекомендували «для забезпечення гармонійного розвитку пріоритетних видів туризму використовувати державно-приватне партнерство» (далі ДПП) [206, с. 3].

Відповідно до розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення Концепції Державної цільової програми розвитку туризму та курортів на період до 2022 року» формування системних передумов сталого розвитку туризму має ґрунтуватися на механізмі ДПП [110, с. 8].Згідно закону України «Про державно-приватне партнерство» ДПП – співробітництво між державою Україна, Автономною Республікою Крим, територіальними громадами в особі відповідних державних органів та органів місцевого самоврядування (державними партнерами) та юридичними особами, крім державних та комунальних підприємств, або фізичними особами-підприємцями (приватними партнерами), що здійснюється на основі договору в порядку, встановленому законодавством [86]. Відповідно до законодавства України концептуальними основами ДПП є ознаки, принципи, об’єкти, форми здійснення та фінансування (рис. 3.4).

Рис. 3.4. Концептуальні основи ДПП*

Примітка: * – сформовано автором на основі [86; 24, с. 20, 29].

М. Лозовий стверджує, що взаємодія держави і бізнесу в туристично-рекреаційній сфері має міцну основу внаслідок збігу інтересів обох сторін: держава виступає каталізатором процесу і об'єднуючою силою, а приватний бізнес «підхоплює» ініціативу і реалізує її [128]. Загалом в туризмі та рекреації ДПП формує такі переваги для [270, с. 6-11; 188, с. 391]:

1) держави (соціально-економічний ефект): збільшення ефективності діяльності працездатного населення (наприклад, забезпечення зайнятості населення та створення нових робочих місць, збереження рекреаційних ресурсів та примноження рекреаційного потенціалу території, формування можливостей для якісного відпочинку всіх верств населення, виховання туристської культури); примноження трудових ресурсів території (наприклад, зниження зовнішнього і внутрішнього міграційного відтоку населення і покращення демографічної ситуації в регіоні і країні в цілому); зниження економічних втрат внаслідок забезпечення економічного розвитку дотаційних регіонів (наприклад, розвитку їх інженерної інфраструктури); підвищення ефективності державних витрат (наприклад, формування оптимального обсягу і структури витрат, досягнення заданих результатів з використанням найменшого обсягу бюджетних коштів);
2) бізнесу (можливість створити турпродукт / туроб'єкт на вигідних умовах): збільшення ефективності та конкурентоспроможності бізнесу (за рахунок доступу до нових, вигідних проектів в сфері туризму, новим сегментам ринку туристських послуг, зниження податкового тягаря); збільшення доступності тимчасово залучених фінансових ресурсів (наприклад, участь у програмах по пільговому кредитуванню бізнесу, залучення держави як гаранта при кредитуванні); зниження економічних втрат бізнесу (наприклад, мінімізація фінансових та інших

ризиків, захист від корупції, отримання гарантій передбачуваності державної політики та легальної захищеності).

С.І. Рассадникова зазначає, що ДПП за своєю економічною природою створено у розвиток традиційних механізмів взаємодії господарських відносин між державною владою і приватним сектором з метою розробки, планування, фінансування, будівництва і експлуатації об'єктів інфраструктури [204, с. 134]. Відповідно до статті 4 закону України «Про ДПП» туризм і рекреація є пріоритетними сферами застосування ДПП [86]. Тому необхідно залучати приватний бізнес до реалізації інвестиційних проектів розвитку туристично-рекреаційної сфери Закарпаття (рис. 3.5).

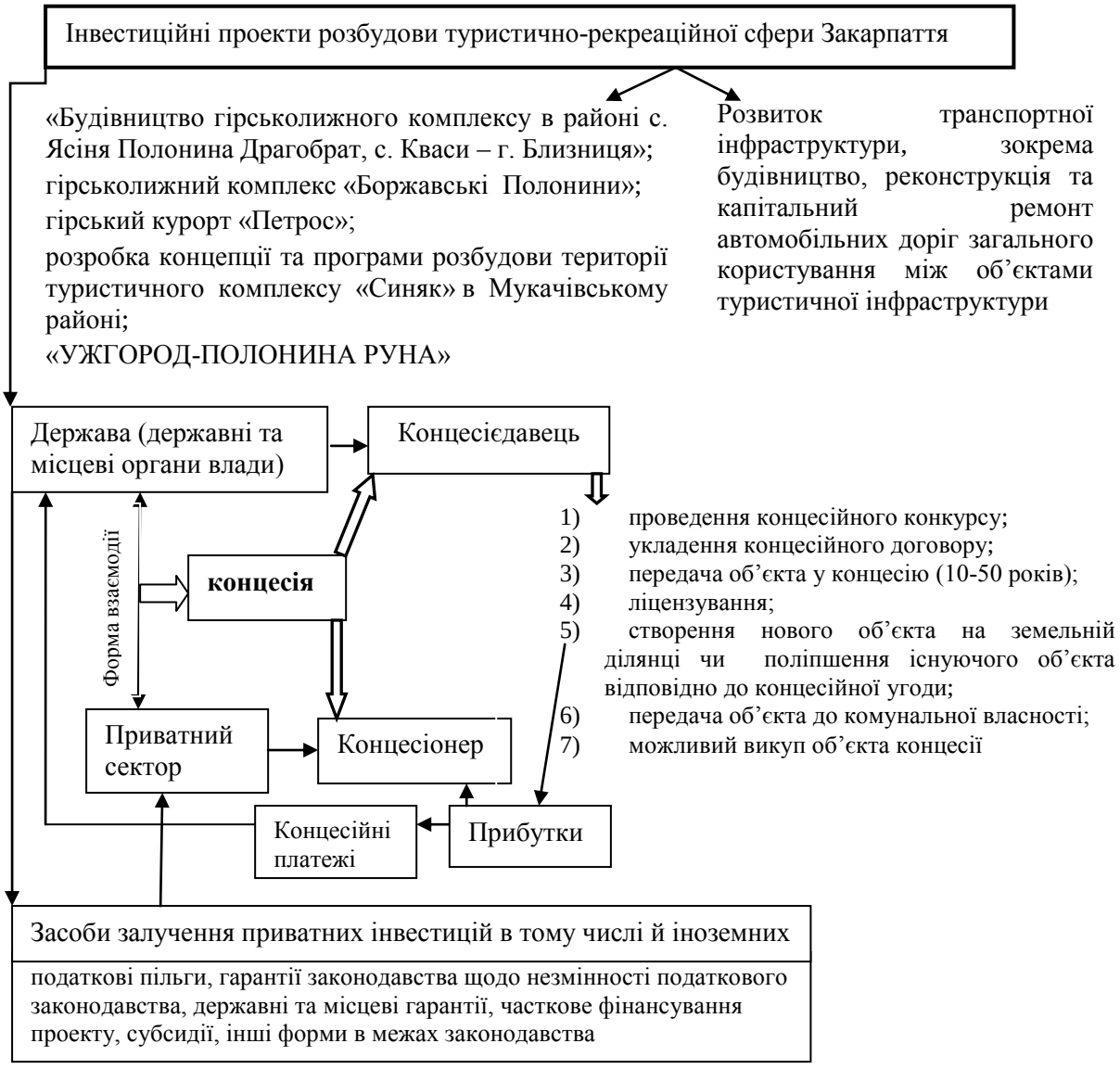

Рис. 3.5. Концептуальна схема реалізації інвестиційних проектів туристично-рекреаційної сфери Закарпаття в рамках ДПП*

Примітка: * – розроблено автором.

Податковим кодексом України не передбачено ніяких пільг щодо ставок або відстрочення сплати податкових зобов'язань, звільнення від усіх або окремих податків для приватних партнерів у рамках ДПП, що на нашу думку суттєво знижує привабливість інвестиційних проектів для приватного бізнесу. Огляд закордонної практики впровадження ДПП (табл. 3.10) свідчить про надання податкових та інших пільг для інвесторів, оскільки такі заходи являються ефективним інструментом залучення приватного сектору до соціально важливих проектів.

Таблиця 3.10

Пільги для приватного бізнесу в рамках договорів ДПП закордоном (сформовано автором за даними [128])

Країна	Податкові та інші пільги для інвесторів у туріндустрію
Туреччина	Пільгові умови оренди землі, пільгові тарифи на газ, воду, електроенергію, пільгові ставки за кредитами, скасування ПДВ на 5 років, відміна митних зборів
Туніс	100 % податкові канікули на 10 років і 50 % надалі, відсутність податку на реінвестований прибуток, 10 % зниження митних зборів
Білорусія	суб'єкти малого підприємництва, які здають до 5 кімнат у агрооселях, звільняються від сплати усіх податків, зборів та інших платежів (сплачують символічний разовий збір), знижено санітарно-епідеміологічні вимоги, можливість одержання кредиту на 7 років без застави та поруки під 5 % річних у розмірі 10 тис. дол. для фізичної особи і 20 тис. дол. для юридичної особи
Росія	ставка податку на прибуток знижена з 20% до 15,5%, звільнення від сплати податку на майно протягом 5 років з моменту взяття майна на облік, звільнення від сплати податку на землю протягом 5 років з моменту виникнення права власності на земельну ділянку, до норми амортизації може застосовуватися спеціальний коефіцієнт, але не вище 2
Франція	довгострокові позики за пільговими ставками, субсидії, термін амортизації основних фондів 10 років замість 20 років, податкова ставка 5,5 % замість 18,6%

Налагодження механізму взаємодії держави і приватного бізнесу в рамках ДПП в туристично-рекреаційній сфері Закарпаття першочергово потребує формування більш привабливих законодавчо затверджених положень щодо [195, с.7-9; 273]: компенсації у разі дострокового припинення договору ДПП за ініціативою державного партнера з метою відшкодування обґрунтованих збитків приватного партнера; компенсації державним партнером приватному партнерові різниці між затвердженими та економічно

обґрунтованими тарифами (цінами) на послуги (товари); надання державним партнером пільги приватному партнеру, якщо збільшення тарифів є проблемним з огляду на політичні або економічні чинники; гарантування фінансування проекту ДПП з боку державного партнера протягом всього періоду реалізації проекту; заміни приватного партнера ДПП у разі невиконання ним зобов'язань без необхідності проведення нового конкурсу, внести відповідні зміни до Закону України «Про державно-приватне партнерство»; внести зміни до Бюджетного кодексу України, які передбачатимуть що державна або місцева підтримка надаватиметься приватному партнеру, органи влади компенсуватимуть різницю між затвердженими та економічно-обґрунтованими тарифами без необхідності затвердження витрат, пов'язаних із такою компенсацією, голосуванням у відповідних радах; роз'яснити види державної та муніципальної місцевої підтримки, що можуть надаватись органами державної влади або місцевого самоврядування, а також передбачити відповідні механізми імплементації такої підтримки в Бюджетному кодексі України.

Згідно «Державної цільової соціальної програми розвитку в Україні спортивної та туристичної інфраструктури у 2011-2022 роках» [55] та національного проекту «Олімпійська надія – 2022» [171] розроблено наступні інвестиційні проекти розвитку туристичної інфраструктури Закарпаття: «Будівництво гірськолижного комплексу в районі с. Ясіня – Полонина Драгобрат, с. Кваси – г. Близниця», гірськолижний комплекс «Боржавські Полонини», гірський курорт «Петрос», розробка концепції та програми розбудови території туристичного комплексу «Синяк» в Мукачівському районі, «УЖГОРОД-ПОЛОНИНА РУНА» (табл. 3.11).

Реалізація зазначених проектів передбачає залучення приватних інвестицій, що доцільно будувати на концесійних засадах. Адже О.Г. Розметова [208] та А.А. Консовський [109, с.16] розглядають концесію як ефективну форму залучення фінансових ресурсів в туризм та рекреацію в рамках ДПП. Крім того, П. Іглс, С. Байцетіх, Х. Чен, Л. Донг, Е. Галпені,

П. Кван, Я. Ленуззі, Х. Ван, Г. Сяо стверджують, що концесія являє собою ефективну форму взаємодії держави і приватного сектору для розвитку туризму на природоохоронних територіях [275, с.7-12].

Відповідно до Закону України «Про концесії» концесія – надання з метою задоволення громадських потреб уповноваженим органом виконавчої влади чи органом місцевого самоврядування на підставі концесійного договору на платній та строковій основі юридичній або фізичній особі (суб'єкту підприємницької діяльності) права на створення (будівництво) та управління (експлуатацію) об'єкта концесії (строкове платне володіння), за умови взяття суб'єктом підприємницької діяльності (концесіонером) на себе зобов'язань по створенню (будівництву) та управлінню (експлуатації) об'єктом концесії, майнової відповідальності та можливого підприємницького ризику [24, с. 20].

Таблиця 3.11

Інвестиційні проекти розвитку туристичної інфраструктури Закарпаття (сформовано автором за даними [55, 171, 172])

Назва інвестиційного проекту	Опис	Фінансові імплікації	Кроки для реалізації
1	2	3	4
«Будівництво гірськолижного комплексу в районі с. Ясіня – Полонина Драгобрат, с. Кваси – г. Близниця»	використання в зимовий період, систем штучного засніження, що дасть можливість продовжити лижний сезон до 4-4,5 місяців. Планується побудувати: 5 туристичних закладів на 2 300 місць, 8 гірськолижних трас загальною протяжністю 34 900 м., пропускна спроможність канатних доріг становитиме 17 530 чол/день	44,4 млн. євро	всі подальші дії щодо проекту узгоджував-тимуться з інвестором
Гірськолижний комплекс «Боржавські Полонини»	територія придатна для організації гірськолижних трас міжнародного рівня. Термін реалізації проекту 5 р. Довжина зон для катання – 58443 м. Територія придатна для катання – 334,7 га. Кількість витягів – 20. Загальна пропускна потужність витягів10841 чол.	210,5 млн. євро	необхідно фінансував-ня для процедури виділення землі під будівництво об'єкту
Гірський курорт «Петрос»	будівництво: 3900 готельних номерів; 35 000 кв.м. інших об’єктів інфраструктури; 21 гірськолижний підйомник; загальна довжина гірськолижних трас – 79 км; 6000 робочих місць	457,1 млн. євро	створення юридичної особи; узгодження проекту з інвестором

Продовження табл. 3.11

1	2	3	4
Розробка концепції та програми розбудови території туристичного комплексу «Синяк» в Мукачівському районі	заплановано побудувати: 1500 готельних місць (500 – п'ятизіркові, 1000 – три-чотиризіркових); загальна кількість ліжко-місць 3000 (готелі + приватний сектор); ресторани, бари, кафе: 2600 посадочних місць; кількість місць на стоянках 600 автомобілів; витяги: 6 (загальна потужність до 7500 чол./год.); місткість лижної зони: 17000 лижників; засніження – штучний сніг; територія гірськолижних трас: 60 га. Протяжність трас – 12 км. Річний обіг даного туроб'єкту сягатиме 29 млн. євро.	154,0 млн. євро	створення юридичної особи; узгодження остаточної концепції проекту з інвестором
«УЖГОРОД-ПОЛОНИНА РУНА»	336 готелів, пансіонатів, котеджів та гірських притулків (гостьових місць — 19 687); 58 ресторанів, кафе та пунктів швидкого харчування (посадкових місць - 26300); 12 000 місць паркування; максимальна можливість денного відвідування ~ 40 000; 39 витягів (довжина – 65,5 км.); 154 км трас спусків (найдовша траса – 8 км.); сноупарк (102 га) та аквапарк (20 га.); критий льодовий палац; система спа- та велнесс-центрів; поле для гольфу на 18 лунок (60 га.)	1,5 млрд. євро 457,1 млн. євро	в 2012 році почато будівництво І-го туристично-го центру

Туристська концесія являє собою передачу концесіонеру одного або декількох (в комплексі) природних, історичних, соціально-культурних об'єктів, що належать державі, включаючи об'єкти туристського показу, а також інші об'єкти, передбачені чинним концесійним законодавством, для будівництва, модернізації, реконструкції, експлуатації, управління та обслуговування на певних, закріплених у договорі умовах, але виключно в туристських цілях [109, с.15].

Згідно правових засад концесія передбачає реалізацію наступного алгоритму дій [24, с.20-26]:

1) проведення концесійного конкурсу;
2) укладення концесійного договору відповідно до якого уповноважений орган виконавчої влади чи орган місцевого самоврядування (концесієдавець) надає на платній та строковій основі суб'єкту підприємницької діяльності (концесіонеру) право побудувати

об'єкт концесії чи суттєво його поліпшити та здійснювати його управління (експлуатацію) з метою задоволення громадських потреб;

3) передача об’єкта у концесію (10-50 років);
4) ліцензування (якщо концесіонер здійснює підприємницьку діяльність, яка згідно з законодавством України підлягає ліцензуванню);
5) створення нового об’єкта на земельній ділянці чи поліпшення існуючого об’єкта відповідно до концесійної угоди;
6) передача об’єкта до комунальної власності після припинення концесійного договору або достроково;
7) можливий викуп об’єкта концесії: у разі прийняття рішення про приватизацію майна об'єкта у концесіонера виникає право на викуп цього майна згідно з визначеними умовами приватизації, якщо ним у зв'язку з виконанням умов концесійного договору побудовано це майно або здійснено його поліпшення вартістю не менш як 25 % майна на момент приватизації.

Туристська концесія інтегрована в сучасний процес переходу галузевих концесій до міжгалузевої форми ДПП підтвердження цьому слугують завдання щодо розвитку транспортної інфраструктури, електро- та водо забезпечення, зокрема [55]:

- будівництво автомобільної дороги Воловець – Гукливий;
- реконструкція дороги IV категорії протяжністю 2 кілометри у с. Пилипець Міжгірського району;
- поточний ремонт автомобільних доріг Київ – Чоп, Мукачево – Львів – Рогатин;
- капітальний ремонт автомобільної дороги Нижні Ворота – Воловець – Міжгір'я;
- реконструкція ділянки автомобільної дороги Долина – Хуст від м. Долина до с. Міжгір'я;
- капітальний ремонт залізничної інфраструктури за напрямком Ужгород – Чоп – Батьове – Славське;

- модернізація залізничної станції «Воловець»;
- реконструкція та підключення повітряної лінії 110 кВ Воловець-220 – Майдан до розподільного пристрою 110 кВ нової підстанції, орієнтовна протяжність траси становить 141,85 км.;
- спорудження підстанції 110/10 кВ «Гукливий» з установленням двох трансформаторів потужністю 40 МВА кожний»;
- будівництво п'яти озер загальним об'ємом 717 тис. куб. метрів для потреб осніження гірськолижних трас для гігантського слалому, спеціального слалому, швидкісного спуску та інших дисциплін гірськолижного комплексу «Боржава» на горах Великий Верх та Плай (Воловецький район) та Гимба і Магура Жиде (Міжгірський район);
- будівництво об'єктів водозабезпечення.

Отже, використання механізму ДПП, зокрема такої його форми взаємодії як концесія буде сприяти системному розвитку і розбудові туристично-рекреаційної сфери Закарпаття. Крім того, впровадження даних технологій сприяє ефекту міжгалузевої синергії природних (гірських, лісових, водних), транспортних (автодороги, залізниці), інженерних (водо- та електропостачання) та інших ресурсів, що матиме значний соціально-економічний вплив на регіон, а саме: створення нових робочих місць, збільшення туристичних потоків, розвиток туристської та супутньої інфраструктури.

Таким чином, автором ідентифіковано туристичні ресурси Закарпаття (природні: клімат, мінеральні джерела, річки, флора, фауна, ліси, гори, печери, ропа, природно-заповідний фонд; історико-культурні: дерев’яні церкви, історичні парки-пам’ятки, замки, палаци, музеї, пам’ятки історії), що дало змогу визначити перспективні види туризму та рекреації, які доцільно розвивати у дестинації: культурно-пізнавальний, лікувально-оздоровчий, сільський, екологічний, подієвий, спортивний. Крім того, досліджено специфіку кожного району та визначено спеціалізацію туристично-рекреаційної сфери.

Розроблено ефективний механізм взаємодії між державою та приватним бізнесом, основою якого є ДПП. Відповідно до законодавства України концептуальними основами ДПП є ознаки, принципи, об'єкти, форми здійснення та фінансування.

Реалізація інвестиційних проектів туристично-рекреаційної сфери Закарпаття («Будівництво гірськолижного комплексу в районі с. Ясіня Полонина Драгобрат, с. Кваси – г. Близниця», гірськолижний комплекс «Боржавські Полонини», гірський курорт «Петрос», розробка концепції та програми розбудови території туристичного комплексу «Синяк» в Мукачівському районі, «УЖГОРОД-ПОЛОНИНА РУНА») в рамках ДПП передбачає укладення договору концесії. Туристська концесія інтегрована в сучасний процес переходу галузевих концесій до міжгалузевої форми ДПП, що проявляється в розвитку транспортної інфраструктури, електро- та водозабезпечення.

3.3. Стимулювання системного розвитку туризму та рекреації у регіоні

Сучасні тенденції розвитку туризму та рекреації потребують більш ефективних і результативних методів управління, серед яких особливе місце займає стимулювання.

О.С. Літвінов розглядає стимулювання як відношення стимулятора (того хто стимулює) і стимульованого (того хто стимулюється, на кого спрямовано стимулювання) з приводу виконання економічних інтересів обох з метою одержання обома додаткової економічної вигоди шляхом здійснення стимулятором дій, заходів, витрат коштів у відповідних формах, відповідними методами [127, с. 105].

Д. А. Новикова вважає, що стимулювання – цілеспрямовані зовнішні спонукальні впливи [127, с. 102]. В.Я. Шевчук, П.С. Рогожин термін

«стимулювання» трактують як об'єктивну основу економічних інтересів, які відображають специфіку суспільного виробництва [12, с. 79].

Таким чином, стимулювання системного розвитку туризму та рекреації доцільно розглядати, як комплекс заходів позитивного впливу на туристично-рекреаційну сферу, що водночас сприяють її розвитку та задоволенню інтересів держави загалом та зокрема, бізнесу і населення.

Запропоновано наступні блоки комплексу заходів стимулювання системного розвитку туризму та рекреації у регіоні (рис 3.6).

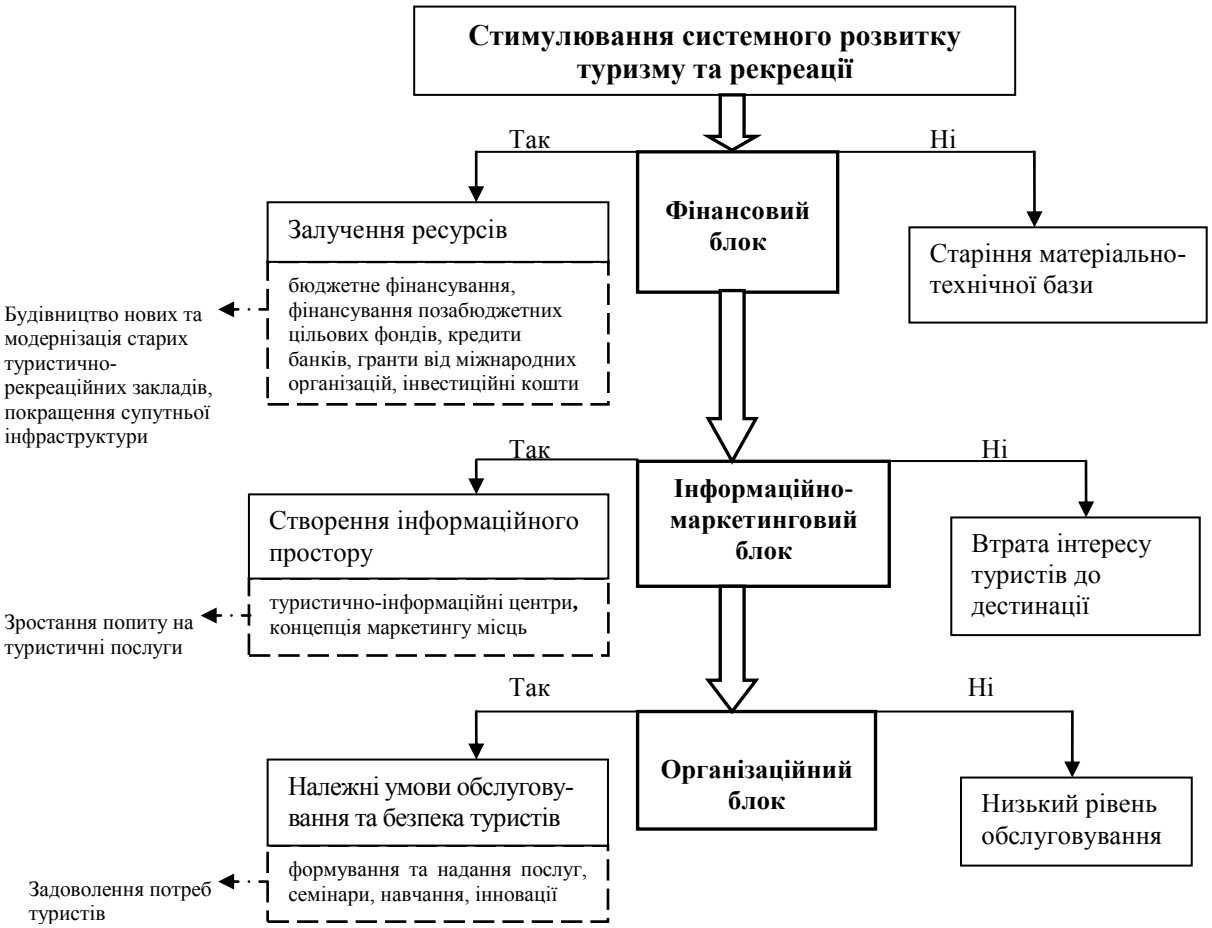

Рис. 3.6. Комплекс заходів стимулювання системного розвитку туризму та рекреації у регіоні*

Примітка: * – розроблено автором.

Розглянемо детальніше кожен блок.

Фінансове стимулювання розвитку туризму та рекреації являє собою процеси залучення фінансових ресурсів і передбачає бюджетне фінансування, фінансування позабюджетних цільових фондів, власних

коштів суб'єктів підприємництва, громадських організацій, цільових кредитів банків, грантів від міжнародних організацій, інвестиційних коштів.

Бюджетне фінансування туризму та рекреації здійснюється в рамках реалізації державної політики у цій галузі і спрямоване на збільшення фінансових можливостей туристських організацій, сприяє їх розвитку з урахуванням загальнонаціональних інтересів [65, с. 215; 11, с. 127].

Найбільш значні обсяги бюджетного фінансування туризму спостерігалися протягом 2007-2010 рр. (2007 р. – 29,55 млн. грн., 2008 р. – 34,94 млн. грн., 2009 р. – 12,06 млн. грн., 2010 р. – 23,2 млн. грн.). У 2013 р. видатки на туризм були найменші – 1,94 млн. грн. (рис. 3.7).

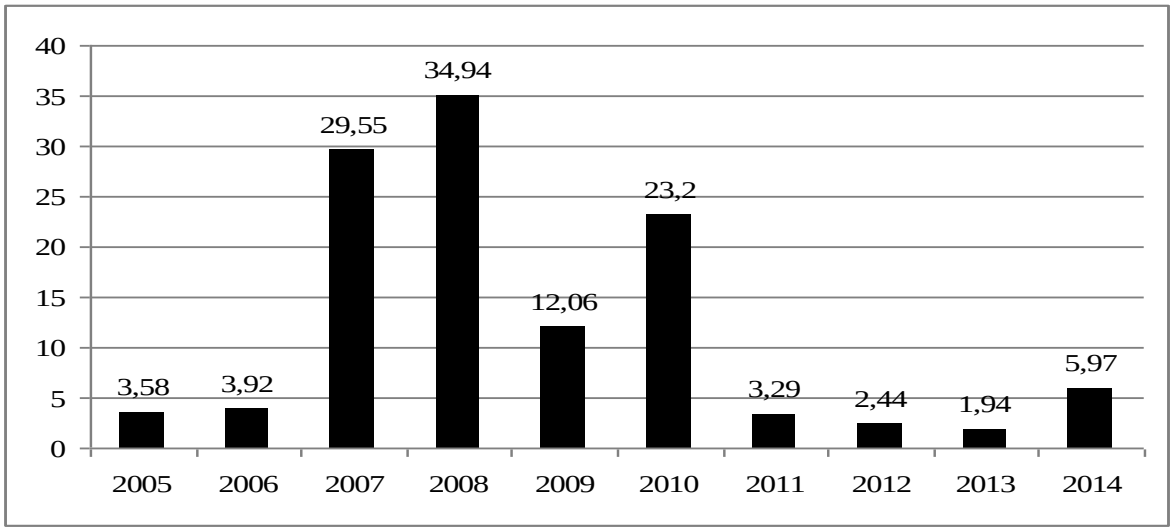

Рис. 3.7. Бюджетне фінансування розвитку туризму в Україні, за 2005-2014 рр., млн., грн.*

Примітка: * – сформовано автором на основі [174].

Цільове позабюджетне фінансування рекреації забезпечує Фонд соціального страхування з тимчасової втрати працездатності (оплата путівок на санаторно-курортне лікування застрахованим особам та членам їх сімей, часткове фінансування санаторіїв-профілакторіїв підприємств, установ, організацій, утримання дитячо-юнацьких спортивних шкіл, дитячих оздоровчих таборів [179]).

Планування видатків бюджету Фонду за статтею «Оздоровчі заходи», згідно з п.3.12 «Порядку складання та виконання бюджету Фонду»,

здійснюється у розмірі, що забезпечує санаторно-курортне лікування та оздоровлення застрахованих осіб і членів їх сімей на рівні не нижче попереднього бюджетного року [179]. Найбільш питома вага витрат на оздоровчі заходи в структурі видатків Фонду соціального страхування з тимчасової втрати працездатності у 2008 та 2009 рр. (21 і 20,8% відповідно). Витрати на санаторно-курортне лікування є найбільш значущими і коливаються в межах від 473,8 млн. грн. (2011 р.) до 1727,9 млн. грн. (2014 р.) протягом досліджуваного періоду (табл. 3.12). Часткове фінансування санаторіїв-профілакторіїв займає найменш питому вагу витрат в оздоровчих заходах і знаходиться в межах від 5,5% (2014 р.) до 16,7% (2011 р.).

Таблиця 3.12

Видатки Фонду соціального страхування з тимчасової втрати працездатності на оздоровчі заходи в Україні, за 2005-2014 рр., млн. грн.*

Рік	Путівки на санаторно-курортне лікування		Часткове фінансування санаторіїв–профілакторіїв		Фінансування оздоровлення дітей у дитячих закладах оздоровлення		Видатки бюджет-ту, всього	Питома вага вит-рат на оздоровчі заходи, %
	Всього	Частка	Всього	Частка	Всього	Частка		
2005	516,7	74,0	75,4	10,8	105,7	15,1	5075,3	13,7
2006	597,6	74,7	90	11,2	112,5	14,1	7382,6	10,8
2007	698,5	75,4	101,9	11,0	125,7	13,6	4958,4	18,7
2008[1]	1487,0						7070,9	21,0
2009[1]	1628,3						7837,1	20,8
2010	1047,9	78,0	130,5	9,7	165,3	12,3	8191,1	16,4
2011	473,8	61,9	127,8	16,7	163,7	21,4	8403,3	9,1
2012	750,2	70,5	137,6	12,9	176,7	16,6	10144,7	10,5
2013	1254, 4	72,2	141,1	8,1	342,1	19,7	11702,9	14,8
2014	1727,9	73,2	129,9	5,5	502,9	21,3	12117,6	19,5

Примітка: * – сформовано автором на основі [179].

1- у бюджеті Фонду соціального страхування з тимчасової втрати працездатності відсутній поділ оздоровчих заходів на підпункти.

Згідно обласного бюджету Закарпаття на 2014 рік видатки на розвиток туризму і курортів становлять 81600 тис. грн., збереження і використання пам’яток культурної спадщини – 372 900 грн. Позитивна динаміка бюджетного фінансування розвитку туризму і рекреації спостерігалася з 2007

р. по 2009 р. (2007 р. – 400 000 грн., 2008 р. – 600 000 грн., 2009 р. – 980 000 грн.) та з 2011 по 2012 рр. (750 000 грн, 830 000 грн.). У 2014 р. видатки на туризм найменші – 81 600 грн. (рис. 3.8), що пов'язано з економією державних коштів, складною економічною та політичною ситуацією.

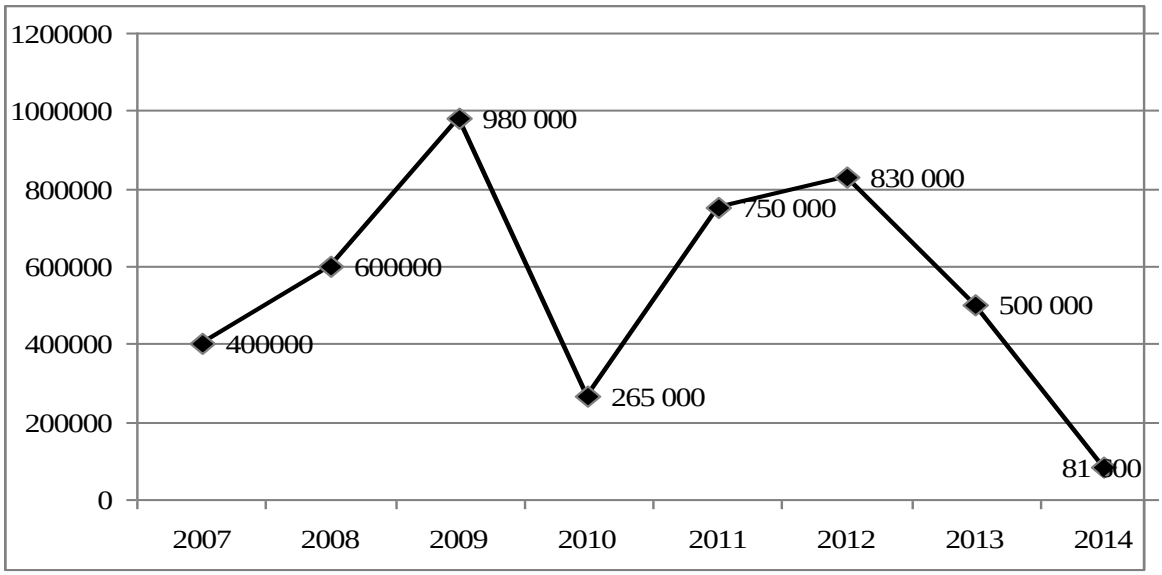

Рис. 3.8. Видатки бюджету Закарпатської області на розвиток туризму і рекреації, грн.*

Примітка: * – сформовано автором на основі [172].

Відповідно до обласної Програми відновлення здоров'я застрахованих осіб та членів їх сімей Закарпаття, на оздоровчі заходи у 2014 р. використано 39818,9 тис. грн. За рахунок цих коштів оздоровлено 10399 застрахованих осіб та членів їх сімей, в тому числі: в санаторно-курортних закладах – 3171 чоловік на 25 389,2 тис. грн., в реабілітаційних відділеннях санаторно-курортних закладів – 596 чоловік на 4 928,8 тис. грн., в санаторії профілакторії «Скалка» – 500 студентів, на що використано 597,8 тис. грн. [179]. На часткове фінансування оздоровлення дітей у дитячих закладах оздоровлення використано 13831,9 тис. грн. та оздоровлено 6132 дітей.

Стимулює притік інвестицій до сфери туризму та рекреації Закон України «Про стимулювання інвестиційної діяльності у пріоритетних галузях економіки з метою створення нових робочих місць» [87], який набрав чинності з 1 січня 2013 року. Відповідно до закону «курортно-рекреаційна

сфера і туризм за напрямами – будівництво курортно-рекреаційних об’єктів та об’єктів туристичної інфраструктури» віднесено до пріоритетних галузей економіки. Для реалізації інвестиційних проектів передбачені преференції на 10 років [87]:

- за перші 5 років (до 31 грудня 2017 р.) інвестори будуть звільнені від сплати податку на прибуток;
- з 1 січня 2018 р. по 31 грудня 2022 р. (тобто ще 5 років) відсоткова ставка становитиме – 8%, а з 1 січня 2023 р. – 16% (до прикладу, основна ставка податку на прибуток в 2014 р. – 18%, в 2015 р. – 17%);
- звільнення до 1 січня 2018 р. від оподаткування ввізним митом устаткування чи обладнання та комплектуючі до нього, що ввозяться в Україну, за умови, що це – не підакцизні товари, вони виготовлені не більше трьох років до моменту державної реєстрації інвестиційного проекту та не були у використанні, а також не вироблялися і не мають аналогів в Україні.

Інвестиційним проектом у пріоритетній галузі економіки вважається інвестиційний проект, що відповідає таким критеріям: 1) загальна кошторисна вартість перевищує суму, еквівалентну: 3 мільйонам євро – для суб’єктів великого підприємництва; 1 мільйону євро – для суб’єктів середнього підприємництва; 500 тисячам євро – для суб’єктів малого підприємництва;. 2) кількість створених нових робочих місць для працівників, які задіяні у виробничих процесах, перевищує:150 – для суб’єктів великого підприємництва; 50 – для суб’єктів середнього підприємництва; 25 – для суб’єктів малого підприємництва [87].

Інформаційно-маркетингове стимулювання передбачає наявність туристично-інформаційних центрів (далі ТІЦ) та формування концепції маркетингу місць, що дасть змогу створити ефективний інформаційний простір, що спонукатиме туристів до відвідання дестинації.

ТІЦ надають необхідну інформацію про заклади розміщення і харчування, туристичні атракції, тури, екскурсії як для українських, так і для

іноземних туристів, а також в межах своєї компетенції можуть надавати послуги бронювання, замовлення послуг гідів і екскурсоводів, транспортні послуги і інше. Робота інформаційних центрів сприяє збільшенню туристичного потоку. Тому основне завдання – це забезпечення достатньої кількості ТІЦ, які є необхідною складовою, що допомагає врегулювати пропозицію і попит на туристичні послуги.

Концентрація ТІЦ по території України неоднакова. Найбільша їх кількість на Закарпатті 27 од., 17 з них, за угорським досвідом, у рамках реалізації транскордонного проекту «Управління туристичними дестинаціями», об'єднані у єдину мережу і тісно співпрацюють у сфері надання інформаційно-консультаційних та туристичних послуг (організація екскурсій, транспортних послуг, прокат велосипедів, бронювання місць проживання, продаж карт, путівників, буклетів, робіт закарпатських умільців, закарпатських прянощів та солодощів, рафтинг, пейнтбол, спелеотуризм, польоти на повітряній кулі, катання на квадроциклах) [172]. Достатньо ТІЦ на Сумщині – 17 од., Київській та Львівській областях – 12 і 11 відповідно (рис. 3.9). У переважній більшості областей функціонує 1-2 ТІЦ (Вінницька, Черкаська, Хмельницька, Харківська, Тернопільська, Донецька, Волинська, Вінницька, Рівненська, Житомирська, Миколаївська, Запорізька, Дніпропетровська, Херсонська).

Закарпаття має досить значну мережу ТІЦ. Проведений аналіз інформаційних джерел [175; 177; 245] дав змогу розділити наявні в Закарпатті ТІЦ за двома напрямками:

1) некомерційні: Туристично-інформаційний центр Закарпаття (функціонує з 2004 року) – засновник Інформаційного агентства «Турінформ Закарпаття», яке безкоштовно поширює інформацію про туристичні можливості регіону;
2) комерційні: почали функціонувати в регіоні з 2006 р. в рамках проекту «Створення регіонального туристичного інформаційного центру в Закарпатській області».

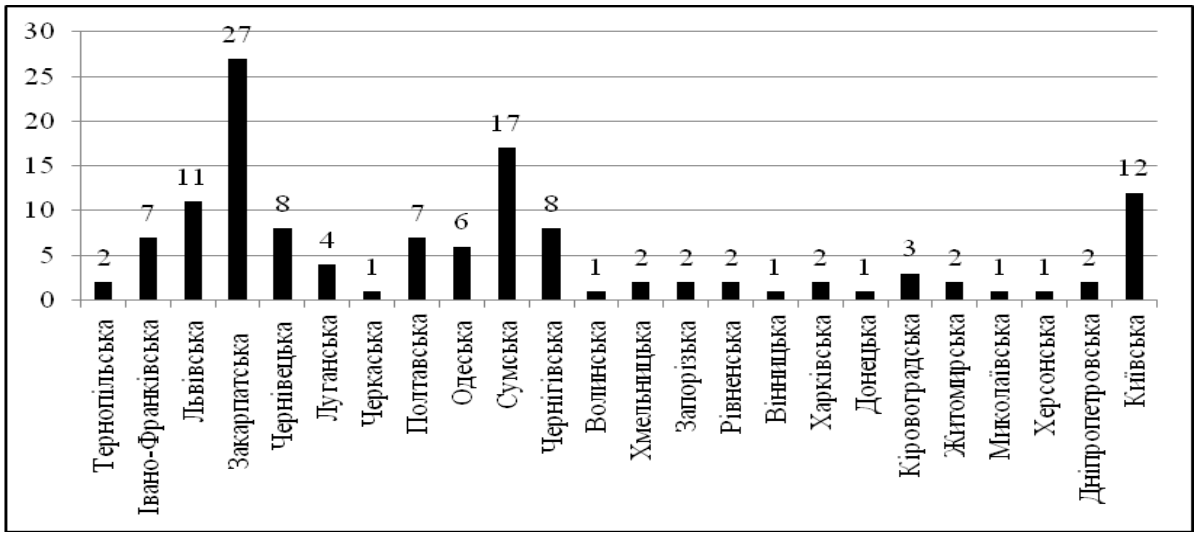

Рис. 3.9. Кількість ТІЦ по областях України, 2014 р.*

Примітка: * – сформовано автором на основі [172; 173; 175].

Інформацію про мережу ТІЦ та туристичний потенціал Закарпатської області можна переглянути на Закарпатському туристично-інформаційному порталі. Згідно статистики сайту кількість користувачів, які його відвідали у 2013 р.становить 52788 осіб, кількість переглядів сторінок – 202016 [173]. Більшість туристів, які користуються послугами ТІЦів на Закарпатті – вітчизняні, зокрема в Ужгороді їх частка складає 76%, в Берегові – 88%, а в Яноші (транзит між Мукачевом та Виноградовом) – майже 98%; друге місце посідають туристи з країн ЄС, і лише третє – з країн СНД.

Відкриття мережі турінфоцентрів Закарпаття суттєво вплинуло на розвиток туризму в області, адже отримуючи більш повну і точну інформацію туристичні заклади змогли ефективніше організувати свою роботу, а туристи – відпочинок [162].

Створення ТІЦів у Закарпатті фінансувалося на 5% – державою, 16 % в рамках проекту «Створення регіонального туристичного інформаційного центру в Закарпатській області», 79 % – власні грошові кошти.

Згідно наукових праць [90; 250, с. 18-29] основними проблемами на шляху створення та функціонування ТІЦів в Україні є:

1) відсутність базового положення про ТІЦ на рівні держави. На даний момент законодавчого визначення поняття «туристично-інформаційний

центр» не існує, хоча створення ТІЦів передбачено законом України «Про туризм» та рядом інших нормативно-правових актів. Ці норми носять декларативний характер тому порядок створення ТІЦів, характеристика їх функцій та перелік пропонованих послуг законодавчо не визначені;

2) відсутність фінансової та матеріально-технічної підтримки ТІЦ з боку органів влади. Незважаючи на декларування органами влади важливості ТІЦ, законодавчо не визначено механізми фінансування їх створення;

3) відсутність рекламно-інформаційного забезпечення (публікацій та видань для безкоштовного поширення серед відвідувачів ТІЦ);

4) відмінності у правовому статусі та формах заснування ТІЦ. В Україні турінфоцентри можуть створюватись в будь-якій формі, що не суперечить при цьому чинному законодавству. Найхарактернішими для ТІЦів є наступні організаційно-правові форми : громадські організації, асоціації та об'єднання юридичних осіб, комунальні підприємства, приватні ініціативи надавачів турпослуг, закладів культури або нацпарків.

Крім того, на нашу думку, необхідно налагодити комунікацію між такими турінфоцентрами в сусідніх державах, що сприятиме обміну інформацією, створенню спільних проектів, зростанню туристичного потоку.

Таким чином, ТІЦ стимулюють системний розвиток туризму адже створюють комфортний інформаційний простір, надають необхідну інформацію по тим туристичним напрямкам, які саме цікавлять туристів, що в подальшому сприяє наданні цих послуг, оскільки якісна та своєчасно отримана інформація стимулює попит на турпослуги.

Складовим елементом механізму стимулювання системного розвитку туризму та рекреації є маркетинг місць (маркетинг територій), що є досить новою концепцією, основною метою якої є покращення ефективності використання конкретних місць. Ф. Котлер маркетинг місць розглядає як діяльність, що здійснюється з метою створення, підтримки чи зміни відносин або поведінки, що стосуються конкретних місць [160, с. 91]. Крім того, він

виділив маркетинг місць відпочинку як невід'ємну складову моделі маркетингу місць.

Маркетинг місць у туристичних дестинаціях повинен включати просування (реклама, участь у виставках, стимулювання збуту, пропаганда) та ціноутворення.

Туристська реклама є системою оплачуваних заходів, направлених на доведення спеціально підготовленої, уміло обробленої інформації про тури і туристські послуги або товари для туризму і відпочинку споживача [194, с. 34].

Для стимулювання збільшення кількості туристів, на нашу думку доцільно рекламувати історико-культурні та рекреаційні ресурси регіону, що відрізняє Закарпаття від інших туристичних дестинацій. Одним з таких об'єктів, які підкреслюють унікальність Закарпаття як туристичної дестинації є букові праліси Карпат, що охороняються ЮНЕСКО. Цей об'єкт всесвітньої спадщини здатен привертати увагу та спонукати іноземних туристів відвідати регіон. Аналогів закарпатської краси на густозаселеному та технічно розвиненому континенті немає [172]. Букові праліси Карпат на світовому рівні становлять надзвичайну цінність як взірець недоторканих природних комплексів, деяким із цих дерев 500 років. Сприятиме рекламуванню території співпраця з Світовою організацією міст культурної спадщини, яка об'єднує 215 міст, де розташовані об'єкти, занесені в реєстр Світової спадщини ЮНЕСКО.

На телебаченні, радіо і пресі на загальнодержавному рівні мало реклами туристичної дестинації Закарпаття, проте вичерпну інформацію туристи можуть отримати із сайтів: Турінформ Закарпаття, Офіційний туристично-інформаційний портал «Вітаємо на Закарпатті», Закарпаттячко, Закарпатський Туристичний Інформаційний Портал, Карпати info, що надають інформацію про туристичні атракції, туристичні маршрути, засоби розміщення, райони області, інвестиційну привабливість, фестивалі. Крім того, майже кожен готель, санаторій та туристична фірма мають власний сайт і просувають за допомогою Інтернету свої послуги.

Інтернет як величезний збірник інформації сприяє збільшенню обізнаності потенційних споживачів туристичних послуг, а разом з тим дає можливість розширити туристичний ринок за рахунок залучення більшої кількості туристів [160, с. 106]. Інформацію про туристичні послуги також розміщають в каталогах інтернет-ресурсів, пошукових системах, банерах і розсилають на e-mail. Перевагами інтернет реклами в туризмі є дешевизна, цілодобовість, швидке отримання інформації, доступ для великої кількості потенційних туристів, сприяє налагодженню зв'язків з іноземними партнерами, туроператорами, готелями, транспортними компаніями.

Необхідно також забезпечити достатню кількість поліграфічної реклами: туристичні буклети, брошури, путівник. Серед останніх зразків даної продукції щорічний каталог «Закарпатські села запрошують на відпочинок» та «Туристичні перлини Закарпаття 2013».

Для просування туристично-рекреаційного потенціалу області, можливостей відпочинку в закарпатських селах, наявних туристичних маршрутів різного рівня складності представники облдержадміністрації спільно з представниками туристично-рекреаційних закладів, розташованих на території області, взяли участь у наступних виставкових заходах [172]:

- XXI Міжнародній туристичній виставці UITT «Україна – Подорожі та Туризм 2015» (м.Київ);
- VII Західноукраїнській туристичній виставці-фестивалі (м.Тернопіль);
- XIII Міжнародній Асамблеї туристичного бізнесу та Одеському туристичному фестивалі (м.Одеса);
- XXII міжнародному туристичному салоні «Україна – 2015» (м.Київ);
- Львівському міжнародному туристичному форумі індустрії туризму та гостинності – 2015.

Проведено XIV Міжнародну виставку-ярмарок «Тур'євроцентр-Закарпаття 2015», у рамках якої відбулися наступні заходи [175]: презентація сільського туризму Закарпаття; дегустація закарпатських вин і

медопродуктів; конференція на тему «Туризм в українських Карпатах в світлі Карпатської Конвенції».

Наступною складовою маркетингу місць є стимулювання збуту, що в туризмі може проявлятися у наступних формах [200, с. 148-153]:

- знижки цін: знижки у випадку бронювання турів у встановлений термін; знижки сезонних розпродаж; знижки окремим категоріям покупців (діти, сімейні пари, молодята) бонусні знижки, надані постійним клієнтам; групові знижки.
- подарунки і сувеніри (різні канцтовари, фірмові майки, друкована продукція);
- купони надають право власникові на знижку при купівлі туру;
- додаткове обслуговування протягом декількох днів до основної поїздки (наприклад, тур тривалістю 24 дні оплачується як за 21 день плюс 3 дні безкоштовно) чи додаткових послуг (безкоштовний пляж, басейн і т. п.).

Що ж до рекреаційної сфери, то тут крім зазначених ринкових заходів стимулювання збуту використовується ще й державний. До державних механізмів просування санаторно-курортних послуг належать механізми просування через [194, с. 147-151]:

1) Міністерство праці і соціальної політики, що забезпечує за рахунок коштів державного бюджету безплатними путівками до санаторно-курортних закладів інвалідів усіх категорій; ветеранів війни; осіб, на яких поширюється чинність Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту», осіб, зазначених в абзацах другому, третьому, четвертому і п'ятому частини першої ст. 6 Закону України «Про жертви нацистських переслідувань»; осіб, постраждалих унаслідок аварії на Чорнобильській атомній електростанції;
2) Фонд соціального страхування з тимчасової втрати працездатності забезпечує безоплатними путівками до санаторно-курортних закладів, за рахунок цього Фонду застрахованих осіб і членів їх сімей.

Надзвичайно важливе значення в туризмі та рекреації відіграють процеси ціноутворення, адже ціна є одним з головних факторів, що впливають на прийняття споживачем рішення про купівлю. Процеси ціноутворення повинні враховувати еластичність і коливання попиту. М.П. Мальська, Н.В. Антонюк, Н.М. Ганич зазначають, що попит на турпослуги є головним регулятором цін, тому його визначення є запорукою ефективної діяльності [135, с. 443].

Еластичність попиту за ціною характеризує зміни темпів приросту попиту в залежності від зміни ціни і виражається коефіцієнтом еластичності попиту за ціною [165, с. 20]:

$$K_{вл(ц)} = \frac{О_з - О_м}{О_м} / \frac{Ц_з - Ц_м}{Ц_м}, \qquad (3.6.)$$

де $О_з, О_м$ – обсяг наданих туристичних послуг за звітний та минулий роки відповідно, тис. туроднів;

$Ц_з, Ц_м$ – середня ціна туристичної послуги за звітний та минулий роки відповідно, грн.

Використовуючи формулу 3.6 розрахуємо коефіцієнт еластичності попиту за ціною на туристичні путівки Закарпатських туроператорів

$$K_{вл(ц)} = \frac{35850 - 73578}{73578} / \frac{400{,}9 - 157{,}7}{157{,}7} = -0{,}33$$

Коефіцієнт еластичності попиту за ціною становить 0,33 (від'ємний знак ігнорується, враховується лише абсолютна величина), тобто $0<К_{ел(ц)}<1$, тому згідно характеристики попиту туристів за коефіцієнтом еластичності за ціною ми одержали нееластичний попит. Якщо ціна на туристичні путівки знижуватиметься, то попит зростатиме меншими темпами, ніж темпи зниження ціни. При підвищенні ціни попит знижується меншими темпами, ніж темпи зростання ціни. Оскільки, попит нееластичний, то туристичні оператори можуть використати наступний метод збільшення прибутку від продажів. Прибуток від продажів являє собою різницю між виручкою від продажів та сумою витрат на формування і збут турпродукту [91, с. 99]:

$$TP = TR - TC = P \times Q - (AVC \times Q + FC) =$$

$$= (P - AVC) \times Q - FC = AMR \times Q - FC, \quad (3.7)$$

де ТР – прибуток від продажу,

TR – виручка від продажу;

ТС – витрати на виробництво і продаж турпутівок,

Р – продажна ціна продукції;

Q – обсяг продажів турпутівок за обліковий період;

AVC – середні змінні витрати на одиницю продукції;

FC – постійні витрати підприємства за обліковий період.

Прибуток туристичних операторів Закарпаття за формулою 3.7 становить:

TP_0=(400,9-162,69)*252-43587,5=16513,33 грн.*

Примітка: * – розраховано за даними Державної служби статистики України

Визначимо яким чином повинні бути скореговані дані показники для того, щоб прибуток зріс на 10% ($_{\Delta TP}$).

$$\Delta TP = 16513{,}33 \times \frac{10}{100} = 1651{,}33 \text{ грн.}$$

Новий прибуток становитиме:

$$TP_1 = 16513{,}33 + 1651{,}33 = 18164{,}67 \text{ грн.}$$

Отримати прибуток розміром 18164,67 тис. грн. можна шляхом:

1)продажу більшої кількості туристичних путівок

$$Q_1 = \frac{TP_1 + FC_0}{P_0 - AVC_0}, \quad (3.8.)$$

$$Q_1 = \frac{18164{,}67 + 43587{,}5}{400{,}9 - 493{,}9162{,}69} = 259 \text{ штук}$$

$$\Delta Q = Q_1 - Q_0 = 7 \text{ путівок}$$

$$\delta Q = \frac{\Delta Q}{Q_0} \times 100 = 2{,}7\%$$

2)розрахунку нової продажної ціни

$$P_1 = \frac{TP_1 + FC_0 + AVC_0 \times Q_0}{Q_0}, \quad (3.9)$$

$$P_1 = \frac{18164{,}67 + 57317543587{,}5 + 162{,}69 \times 253}{253} = 407{,}49 \text{ грн.}$$

$$\Delta P = P_1 - P_0 = 6{,}55 \text{ грн.}$$

$$\delta P = \frac{\Delta P}{P_0} \times 100 = 1{,}63\%$$

3)корегування змінних витрат

$$AVC_1 = \frac{P_0 \times Q_0 - TP_1 - FC_0}{Q_0}, \quad (3.10)$$

$$AVC_1 = \frac{400{,}9 \times 253 - 18164{,}67 - 43587{,}5}{253} = 156{,}14 \text{ грн.}$$

$$\Delta AVC = AVC_1 - AVC_0 = -6{,}55 \text{ грн.}$$

$$\delta AVC = \frac{\Delta AVC}{AVC_0} \times 100 = -4{,}02\%$$

4)корегування постійних витрат

$$FC_1 = \left(P_0 - AVC_0\right) \times Q_0 - TP_1 \quad (3.11.)$$

$$FC_1 = \left(400{,}9 - 162{,}69\right) \times 253 - 18164{,}67 = 41936{,}17 \text{ грн.}$$

$$\Delta FC = FC_1 - FC_0 = -1651{,}33 \text{ грн.}$$

$$\delta FC = \frac{\Delta FC}{FC_0} \times 100 = -3{,}79\%$$

Таким чином, туристичні оператори можуть збільшити прибуток від продажів на 10% шляхом: збільшення об'єму продажів на 2,7% (7 путівок); підвищення ціни туристичної путівки на 1,63% (на 6,55 грн.); зниження змінних витрат на одиницю продукції на 4,02% (на 6,55 грн.); скорочення постійних витрат підприємства на 3,79% (на 1651,33 грн.).

Аналогічно провівши розрахунки по регіонам України отримано наступні результати (див. Додаток Ф):

- коефіцієнт еластичності попиту за ціною на туристичні путівки нееластичний у 16 областях, 5 з яких отримали збиток, тому корегування зазначених вище параметрів можливе у 11 областях (Закарпатська, Запорізька, Львівська, Миколаївська, Одеська, Рівненська, Сумська, Хмельницька, Черкаська, Чернівецька, Чернігівська);

- ріст прибутку на 10% можливий за рахунок збільшення об’єму продажів туристичних путівок по регіонам від 1 штуки у Чернігівській до 392 у Львівській областях. Найбільше підвищення ціни у Миколаївській області на 142,82 грн., найменше – у Закарпатській – 6,55 грн. Підвищення прибутку за рахунок зниження витрат показало, що зниження змінних витрат знаходиться в діапазоні від 6,55 до 142,82 грн.; постійних витрат – від 501,92 до 192931,0 грн.

Організаційні заходи стимулювання розвитку туризму включають формування та надання послуг, безпеку, конференції, круглі столи, семінари, навчання та інновації.

Безпека – це невід’ємна вимога туристичних подорожей. Тому створення належних умов безпеки для туристів регіону є важливою умовою системного розвитку, адже місця, які несуть потенційну загрозу для здоров’я чи життя не відвідуються туристами.

Згідно Закону України «Про туризм», опікуватися безпекою туристів, в першу чергу, повинні місцеві органи влади та суб’єкти туристичної діяльності шляхом створення безпечних умов в місцях надання туристичних послуг, забезпечення належного облаштування маршрутів для походів, прогулянок, екскурсій [88].

Забезпечити належний рівень безпеки для туристів можливо за наступних умов:

- належної підготовки до походу (комплектування групи, розробка маршруту, оформлення маршрутних документів, реєстрація в підрозділах рятувальної служби, наявність спорядження та дотримання правил поведінки в горах);
- підтримання в належному стані рятувальних автомобілів та спорядження Державної спеціалізованої аварійно-рятувальної служби пошуку і рятування туристів;
- укладення договорів на аварійно-рятувальне обслуговування об’єктів на випадок виникнення надзвичайних ситуацій;

- проведення профілактичної роботи серед відпочиваючих, зокрема, інформування їх про погодні умови та проведення інструктажів з правил поведінки у гірській місцевості;
- стандартизації, паспортизації та маркування туристичних шляхів [88].

Стимулює розвиток туризму також проведення наступних заходів: конференції і круглі столи – сприяють пошуку шляхів розв'язання проблем в сфері туризму та рекреацій; семінари і навчання – підвищують освіченість населення в питаннях зайняття туристичною діяльністю.

О.В. Музиченко-Козловська стверджує, що для того щоб врахувати усю багатогранність туристичної діяльності на певній території необхідно не лише кількісно оцінювати її складові, але й забезпечити прогноз розвитку [160, с. 37]. Тому за допомогою методу аналітичного вирівнювання рядів динаміки побудуємо економіко-математичну модель для прогнозування обсягу наданих туристично-рекреаційних послуг (табл. 3.13). Для цього використаємо аналітичне рівняння виду [274, с. 182]:

$$Yt = a_0 + a_1 t \tag{3.12}$$

де Yt – обсяг наданих послуг;

t – фактор часу;

a_0, a_1 – параметри рівняння.

Параметри розраховуються на основі методу найменших квадрантів, тоді система нормальних рівнянь має вигляд [191, с. 151]:

$$\sum y_t = na_0 + a_1 \sum t \tag{3.13}$$

$$\sum y_t \times t = a_0 \sum t + a_1 \sum t^2 \tag{3.14}$$

якщо $\sum t = 0$, то

$$\sum y_t = na_0 \tag{3.15}$$

$$\sum y_t \times t = a_1 \sum t^2 \tag{3.16}$$

Отже,

$$a_0 = \frac{\sum y_t}{n}\ ;\ a_1 = \frac{\sum y_t \times t}{\sum t^2}.$$

Таблиця 3.13

Вирівнювання рівнів ряду динаміки обсягу наданих послуг*

Роки	Обсяг наданих послуг млн. грн., *y*	Періоди, *t*	t^2	y_t	Вирівнювання рівнів ряду динаміки обсягу, млн.грн., $\hat{y}$
2006	267,3	-4	16	-1069,2	273,0
2007	298,4	-3	9	-895,2	305,6
2008	344,7	-2	4	-689,4	338,2
2009	379,3	-1	1	-379,3	370,9
2010	439,9	0	0	0	403,5
2011	405,3	1	1	405,3	436,1
2012	442,4	2	4	884,8	468,8
2013	515,8	3	9	1547,4	501,4
2014	538,4	4	16	2153,6	534,0
Сума	3631,5	0	60	1958	3631,5

Примітка:* – розроблено автором.

Відповідно до методу аналітичного вирівнювання рядів динаміки при непарній кількості рівнів ряду динаміки рівень, який знаходиться в середині ряду береться за початковий – нульовий; тому дати часу, які знаходяться вище цього рівня позначаються числами зі знаком мінус (-1, -2, -3 і т.д.), а нижче – з плюсом (+1, +2, +3 і т.д.) [274, с. 182].

Тепер за допомогою екстраполяції знайдемо прогнозне значення обсягу наданих туристично-рекреаційних послуг (рис. 3.10). Екстраполюючи при t = 5, знайдемо рівень 2015 р., при t = 6 – рівень 2016 р., при t = 7 – рівень 2017 р., при t = 8 – рівень 2018 р., при t = 9 – рівень 2019 р.

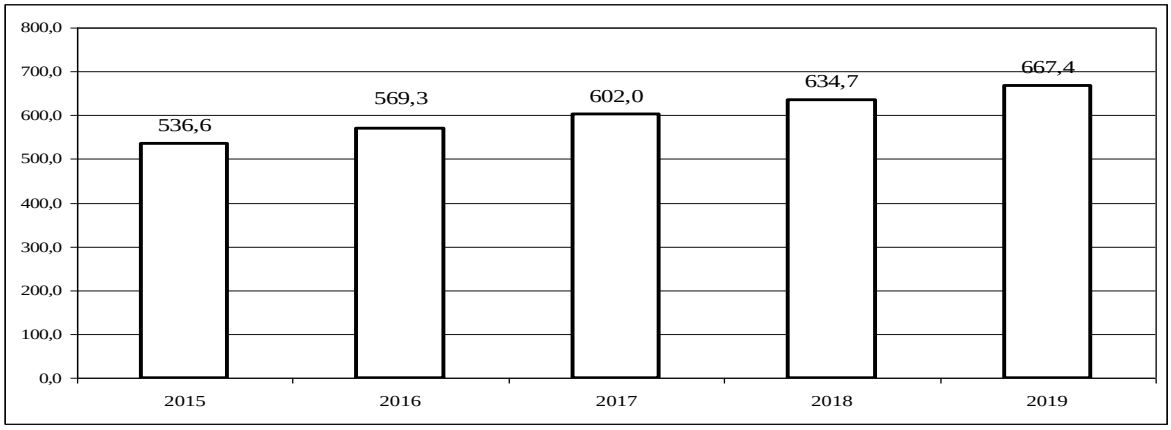

Рис. 3.10. Прогнозне значення обсягу наданих туристично-рекреаційних послуг Закарпаття, млн. грн.*

*Примітка:**– розроблено автором

Проведені розрахунки показали, що обсяг наданих послуг з кожним роком зростатиме: 2015 р. – 536,6 млн. грн., 2016 р. – 569,3 млн. грн., 2017 р. – 602,0 млн. грн., 2018 р. – 634,7 млн. грн., 2019 р. – 667,4 млн. грн.

Отже, комплекс заходів стимулювання системного розвитку туризму та рекреації у регіоні включає наступні блоки:

1) фінансовий: бюджетне фінансування, фінансування позабюджетних цільових фондів, власних коштів суб'єктів підприємництва, громадських організацій, цільових кредитів банків, грантів від міжнародних організацій, інвестиційних коштів. Найбільш значні обсяги бюджетного фінансування туризму спостерігалися протягом 2007-2010 рр. (29,55 млн. грн., 34,94 млн. грн., 12,06 млн. грн., 23,2 млн. грн.). У 2013 р. видатки на туризм були найменші – 1,94 млн. грн. Цільове позабюджетне фінансування рекреації забезпечує Фонд соціального страхування з тимчасової втрати працездатності;
2) інформаційно-маркетинговий: ТІЦ та концепція маркетингу місць (реклама, участь у виставках, стимулювання збуту, пропаганда, ціноутворення). Концентрація ТІЦ по території України неоднакова. Найбільша їх кількість у Закарпатській області 27 одиниць. Дослідження еластичності попиту за ціною показало, що попит на туристичні послуги нееластичний, що дає змогу туристичним операторам підвищувати ціну для одержання більших прибутків;
3) організаційний: безпека, конференції, круглі столи, семінари і навчання.

Висновки до розділу 3

1. Покращення системного розвитку сфери туризму та рекреації у регіоні здійснювалося за такими напрямками: використання програмно-цільового методу забезпечення ефективності системного розвитку туризму та рекреації, дослідження туристично-рекреаційної

спеціалізації регіону як основи системного розвитку, стимулювання системного розвитку туризму та рекреації.

2. Програмно-цільовий метод державного управління туризмом і рекреацією в регіоні здійснюється через формування і реалізацію цільових (Державної програми розвитку туризму на 2002-2010 роки, Концепції державної цільової програми розвитку туризму та курортів на період до 2022 року, Державної цільової соціальної програми розвитку в Україні спортивної та туристичної інфраструктури у 2011-2022 роках) та регіональних програм, які функціонують майже в кожній області України.
3. Дослідження регіональних програм розвитку туризму та рекреації дозволило систематизувати їх за наступними групами: середньострокові – 62,5%, короткострокові – 25%, довгострокові – 12,5%. Найбільші середньорічні потреби фінансування заходів відповідних програм туристично-рекреаційної сфери у Одеській (120,711 грн.) та Закарпатській (3,800 грн.) областях. В інших регіонах України середньорічний обсяг фінансових ресурсів, необхідних для реалізації програм набагато менший і коливається в межах від 146 тис. грн. на Хмельниччині до 1 355 грн. на Чернігівщині.
4. Проведено оцінку програми розвитку туризму і курортів у Закарпатській області на 2011 – 2015 роки. Згідно отриманих розрахунків ефективність програми за досліджуваний період (2011-2014 рр.) демонструє невисоку ефективність. У 2011 р. програма була високоефективною (198,9 балів), у 2012-2013 рр. ефективність програми середня – 191,2 та 211,3 бали відповідно, а в 2014 р. – низькоефективна або 183,2 бали.
5. Здійснено кореляційно-регресійний аналіз визначення залежностей температури повітря, кількості опадів та снігового покриву на кількість туристів. Отримано наступні значення показників: коефіцієнт множинної кореляції *R* становить 0,93, що свідчить про наявність у

моделі високої залежності; коефіцієнт детермінації – 0,87, тобто значна частина досліджуваної ознаки визначається досліджуваними факторами (87% варіації пояснює лінійна модель, що означає правильність вибору факторів). Критерій Фішера більше критичного ($F=18,50667>F_{крит}=3,26$), що з ймовірністю 95% свідчить, що рівняння регресії статистично значиме і може використовуватись. Отримане рівняння свідчить проте, що позитивний вплив на результативний показник має середня температура повітря та висота снігового покриву, а кількість опадів спонукає до зменшення кількості обслужених туристів. Моделювання планових показників демонструє, що при висоті снігового покриву 23,5 см. та середній температурі -4,4°С буде найбільша кількість обслужених туристів 6475 осіб.

6. Сформовано алгоритм дій, якого необхідно дотримуватися при розробці цільових програм розвитку туризму та рекреації задля врахування впливу специфічних факторів на результативні показники програми.
7. Побудовано структурно-логічну схему дослідження та виявлення туристично-рекреаційної спеціалізації регіону. Ідентифіковано туристичні ресурси Закарпаття, що дало змогу визначити перспективні види туризму та рекреації, які доцільно розвивати у дестинації та досліджено спеціалізацію кожного з районів.
8. Проаналізовано концептуальні основи ДПП в Україні, що забезпечать формування системних передумов сталого розвитку туризму. Встановлено, що реалізація інвестиційних проектів туристично-рекреаційної сфери Закарпаття («Будівництво гірськолижного комплексу в районі с. Ясіня Полонина Драгобрат, с. Кваси – г. Близниця», гірськолижний комплекс «Боржавські Полонини», гірський курорт «Петрос», розробка концепції та програми розбудови території туристичного комплексу «Синяк» в Мукачівському районі,

«УЖГОРОД-ПОЛОНИНА РУНА»**)** в рамках ДПП передбачає укладення договору концесії.

9. Розроблено наступні блоки комплексу заходів стимулювання системного розвитку туризму та рекреації у регіоні: фінансовий (бюджетне фінансування, фінансування позабюджетних цільових фондів, власних коштів суб'єктів підприємництва, громадських організацій, цільових кредитів банків, грантів від міжнародних організацій, інвестиційних коштів); інформаційно-маркетинговий (ТІЦ та концепція маркетингу місць) і організаційний (формування та надання послуг, безпека, семінари, навчання, інновації).
10. Проаналізовано бюджетне та цільове позабюджетне фінансування туризму та рекреації в регіоні. Дослідження концентрації ТІЦ по території України виявило, що на Закарпатті їх найбільша кількість – 27 од. Виділено основні проблеми на шляху створення та функціонування ТІЦів.
11. Дослідження еластичності попиту за ціною показало, що попит на туристичні послуги нееластичний, що дає змогу туристичним операторам підвищувати ціну для одержання більших прибутків.

Результати напрямків покращення системного розвитку сфери туризму та рекреації у регіоні викладені у таких публікаціях автора [40; 45; 46; 47; 61; 62].

ВИСНОВКИ

Дослідження механізму управління туризмом та рекреацією надало можливість сформулювати низку важливих висновків і пропозицій щодо напрямків забезпечення ефективності системного розвитку туристично-рекреаційної галузі у регіоні:

1. Регіон з точки зору системного підходу являє собою сукупність багатьох елементів, яким притаманні причинно-наслідкові зв'язки, що формують потребу управлінських дій. Поєднання структурно-логічних складових регіону формує його структуру, що передбачає наявність управляючої підсистеми (органи державної влади та місцевого самоврядування), яка здійснює безпосередній вплив на управляєму підсистему (сфери народногосподарського комплексу). Керування розвитком здійснюється за допомогою методів і заходів управління за рахунок яких відбувається безперервне перетворення системи. Системний розвиток сфери туризму та рекреації в межах регіональної економіки може реалізуватися через застосування теорії дестинацій, як базового концепту, що найкращим чином враховує специфіку галузі та передбачає наявність підприємств зі створення турпродукту та обслуговування його споживання, підприємств харчування та розміщення, санаторно-курортних та оздоровчих підприємств. Інституційне середовище та інфраструктурне забезпечення в значній мірі впливають на розвиток регіону, як системи, оскільки перше з них формує напрямки економічних перетворень, а друге – забезпечує результативне функціонування системи. Встановлено, що інституційне середовище регіону складається з макросередовища (інститути політики, економіки, права та соціальний) і мікросередовища (інститут ринку регіону, норми поведінки та етнокультура населення, неформальні інститути). Туризм та рекреація з одної сторони є складовою частиною інфраструктурного забезпечення регіону, а з

іншої – використовує загальне інфраструктурне забезпечення задля належного обслуговування туристів, що породжує принцип інфрасистемності.

2. Різні трактування дефініцій туризм та рекреація згруповані за наступними підходами: сукупність взаємовідносин внаслідок подорожування, тимчасове переміщення (подорож) людей з різною метою, форма відпочинку, економічна система (або галузь економіки); процес відновлення сил людини, форма дозвілля. Дослідження сучасних тенденцій туристично-рекреаційного ринку України виявило передумови до монополізації, що в окресленій площині притаманне для міжнародних туристичних ринків, де активно відбуваються процеси злиття та поглинання туристичних підприємств, що обумовлено прагненням економіки до системного розвитку. Тенденції монополізації українського туристичного ринку в основному здійснюються закордонними компаніями, які реалізують свій турпродукт через: франчайзингові мережі турагенств, відкриття власних офісів, співпрацю з турагенствами на основі підписання агентського договору.
3. На основі узагальнення та систематизації міжнародних та вітчизняних нормативно-правових положень стосовно статистики показників туризму та точок зору багатьох науковців виділено наступні групи показників рівня розвитку туризму та рекреації: 1) обсяг туристського потоку; 2) стан і розвиток матеріально-технічної бази; 3) показники фінансово-економічної діяльності; 4) показники розвитку міжнародного туризму. Здійснено оцінку просторової асиметрії розвитку туризму та рекреації у регіонах України, що дало змогу виділити п’ять груп областей з подібним станом туристично-рекреаційної галузі, а саме: регіони-лідери, регіони з активною та добре розвиненою галуззю; регіони з хорошими умовами розвитку галузі, регіони з незадовільним станом галузі; регіони-аутсайдери. Проведено

динамічний аналіз показників туризму та рекреації Закарпаття за систематизованими напрямками показників, які доповнено автором розрахунками індексу сезонності (дало змогу виявити тенденції щодо зміни об’єму реалізації туристичних послуг).

4. Встановлено, що сутнісне наповнення поняття «управління розвитком регіону» доцільно розглядати з точки зору поступової взаємодії таких блоків як фактори, цілі, показники, принципи, методи впливу, функції, що виступають як діалектичне поєднання потреб, інтересів суспільства, можливостей регіону і ефективного використання всіх наявних ресурсів. Побудовано наявні структури управління розвитком туризму та рекреації на загальнодержавному та регіональному рівнях. Проведено експертну оцінку проблем адаптації сфери туризму та рекреації до системного підходу в управлінні регіоном за результатами якої найвагоміший вплив мають соціально-економічні та інституційно-регуляторні проблеми.
5. Формування ЗСП передбачає реалізацію наступних етапів: визначення проекцій ЗСП, формування стратегічних цілей, вибір показників, розробка стратегічної карти та цільових значень показників. Виділено чотири проекції ЗСП (фінанси, клієнти, внутрішні бізнес-процеси, навчання і розвиток), які розглянуто через призму специфіки туристично-рекреаційної галузі. Розраховано поточні та цільові значення показників. Доведено доцільність впровадження збалансованої системи показників на регіональному рівні, як інструменту вимірювання системного розвитку туристичної дестинації.
6. Проведення кореляційно-регресійного аналізу довело вплив температури повітря, кількості опадів та снігового покриву на кількість туристів. Отримано наступні значення показників: коефіцієнт множинної кореляції R становить 0,93, що свідчить про наявність у моделі високої залежності; коефіцієнт детермінації – 0,87, тобто значна частина досліджуваної ознаки визначається досліджуваними

факторами. Внаслідок обґрунтування впливу зазначених факторів на результативний показник автором запропоновано доповнити алгоритм дій при розробці цільових програм розвитку туризму та рекреації формуванням переліку неконтрольованих факторів впливу на результативні показники туристично-рекреаційної сфери та визначення відсотка коливання прогнозованих показників через вплив специфічних факторів.

7. На основі ідентифікації туристичних ресурсів Закарпаття обґрунтовано туристично-рекреаційну спеціалізацію районів, наприклад в Ужгородському та Мукачівському районах необхідно розвивати культурно-пізнавальний, лікувально-оздоровчий та подієвий туризм; в Хустському – лікувально-оздоровчий, спортивний; в Рахівському – лікувально-оздоровчий, сільський, екологічний, спортивний, подієвий і т.д. Запропоновано комплекс заходів стимулювання системного розвитку туризму та рекреації у регіоні, що складається з фінансового, інформаційно-маркетингового та організаційного блоків, які сприяють збільшенню прибутку від продажів туристично-рекреаційних послуг. Розрахунок коефіцієнта еластичності попиту за ціною на туристичні путівки Закарпатських туроператорів становить 0,33, тобто попит нееластичний. Така сама ситуація спостерігається у 16 областях, 5 з яких отримали збиток, тому збільшувати прибуток від продажів за рахунок збільшення об’єму продажів туристичних путівок, підвищення ціни, зниження змінних та постійних витрат можливе у 11 областях (Закарпатська, Запорізька, Львівська, Миколаївська, Одеська, Рівненська, Сумська, Хмельницька, Черкаська, Чернівецька, Чернігівська).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абрамов Л.К. Цільові програми та механізми по забезпеченню прозорості у процесі їх реалізації: [навч. посіб.] / Л.К. Абрамов, Т.В. Азарова. – Кіровоград: ІСКМ, 2010. – 100 с.
2. Акимова Э.Ш. Развитие инфраструктурного обеспечения добывающей промышленности региона: дис. канд. эконом. наук : 08.00.05 / Эльвира Шевкетовна Акимова. – Симферополь, 2014. – 221 с.
3. Алехин Э.В. Управление региональной экономикой : [учебное пособие] / Э.В. Алехин. – Пенза, 2011. – 222 с.
4. Алисултанова А. А. Совершенствование управления конкурентоспособностью туристической фирмы : автореф. дис. на соискание учен. степени канд. эконом. наук : спец. 08.00.05 «Экономика и управление народным хозяйством: экономика, организация и управление предприятиями, отраслями, комплексами (сфера услуг)» / А. А. Алисултанова. – Махачкала, 2011. – 26 с.
5. Амосов О.Ю. Регіонально-адміністративний менеджмент : [навч. посіб.] Для студ. вищ. навч. закл. / [О.Ю. Амосов, В.В. Мамонова, О.В. Безуглий та ін.] за заг.ред. В.В. Мамонової. – Х. : Магістр, 2010. – 188 с.
6. Анализ мирового и отечественного опыта решения проблемы организации устойчового развития территорий / [В.И. Торкатюк, Э.Ю. Шевченко, Н.И. Кузичкина и др.] // Научно-технический сборник. – Харьков. – 2010. – № 94. – С. 119-125.
7. Асаул А.Н. Теория и методология институциональных взаимодействий субъектов инвестиционно-строительного комплекса [Електронний ресурс] / А.Н. Асаул. СПб.: «Гуманистика», 2004. – 280 с. Режим доступу: http://www.aup.ru/books/m11/3_2.htm
8. Баранова В.В. Создание кластера в сфере зеленого туризма в Украраине [Електронний ресурс] / В.В. Баранова. – Режим доступу: http://sustainable-mariupol.org.

9. Барлукова А.В. Механизм управления как неотьемленый елемент системы управления туризмом / А.В. Барлукова // Известия ИГЭА. – 2010. – № 6 (74). – С.121-124.
10. Бачо Р.Й. Теорія потенціалів в сучасному управлінні туристично-рекреаційною галуззю регіону / Р.Й. Бачо // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Економічні науки». Херсон, – 2014. – Вип. 9-1. Част. 3. – С.123-126.
11. Бачо Р.Й. Оцінка бюджетного фінансування розвитку туристично-рекреаційної галузі в Закарпатській області у посткризовий період / Р.Й. Бачо // Науковий вісник Ужгородського університету: серія Економіка. – Ужгород, – 2015. – Вип. 1 (45). − С.47-51.
12. Бекирова С.Э. Механизм стимулирования социально-экономического развития региона / С. Э. Бекирова // Науковий вісник: фінанси, банки, інвестиції. – 2010. – № 3 (8). – С. 79-85.
13. Бикташева Д. Л. Системный подход к управлению развитием государственного сектора экономики : автореф. дис. на соискание учен. степени канд. экон. наук : спец 08.00.05 «Экономика и управление народным хозяйством» / Д. Л. Бикташева. – Саратов, 2004. – 20 с.
14. Бойко А.Е. Системный поход к пониманию туризма как вида экономической деятельности / А.Е. Бойко // – Известия ИГЭА. – 2010. – № 3 (71). – С.81-84.
15. Бойко М. Методичні основи оцінювання економічних інтересів туристичних підприємств / Бойко М. // Економічний часопис XXI. – 2012. – №9-10. – С. 48-53.
16. Буднікевич І.М. Наукова складова інноваційного потенціалу регіону / І.М. Буднікевич, Т.Є. Корнієнко // Науковий вісник ЧТЕІ КНТЕУ. – Чернівці. – 2001. – Вип. 2. – С. 102-107.
17. Бюждетний кодекс України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2456-17/page.

18. Вавіленкова А.І. Особливості опитування експертів при побудові логічних моделей управління складними об’єктами / А.І. Вавіленкова // Математичні машини і системи. – 2009. – № 2. – С.107-112.
19. Василенко Н. В. Институциональная среда организаций: характеристики и уровни регулирования [Електронний ресурс] / Н.В. Василенко // Проблемы современной экономики. – 2008. – № 3 (27). – Режим доступу: http://www.m-economy.ru/art.php?nArtId=2081.
20. Васильева М.В. Государственный финансовый контроль в управлении регионом [Электронный ресурс] / М.В. Васильева. – Режим доступу: http://www.smartcat.ru/RegionEconomic/portfolioA.shtml.
21. Ватченко О.Б. Теоретичне обгрунтування сутності терміна «регіон» / О.Б. Ватченко // Вісник Дніпропетровської державної фінансової академії. Серія «Економічні науки». – Дніпропетровськ, – 2009. – №1 (21). – С. 48-53
22. Вахович І.М. Зміст та структура ендогенного потенціалу регіону / І.М. Вахович, М.С.Забедюк // Економіка та держава: науково-практичний журнал. – 2010. – №2. – С. 41-43.
23. Верба В.А. Управління розвитком компанії : [навч. посіб.] / В.А. Верба, О.М. Гребешкова. – К.: КНЕУ, 2011. – 482 с.
24. Використання механізмів державно-приватного партнерства при створенні оптових ринків сільськогосподарської продукції : [результати досліджень]. – К., 2010. – 113 с.
25. Володченко О. М. Використання методу експертної оцінки для визначення ефективності популяризації України як туристичної країни / О.М. Володченко // Наукові записки інституту журналістики. – 2010. – № 41. – С. 38-41.
26. Ворова Э.А. Инфраструктурное обеспечение инновационного развития предпренимательских сетей в строительстве : автореф. дис. на соискание учен. степени канд. эконом. наук: спец. 08.00.05

«Экономика и управление народным хозяйством (управление инновациями)» / Э.А Ворова. – М., 2013. – 24 с.

27. Гаврилов А.И. Региональная экономика и управление : [учебное пособие для вузов] / А.И. Гаврилов. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2002. – 239 с.
28. Гадеудина Е. Д. Использование метода экспертной оценки для определения целесообразности развития инфраструктуры туристского региона в районах Сахалынской области / Е. Д. Гадеудина // Известия Иркутской государственной экономической академии. – 2009. – №1.– С. 60-63.
29. Гарасимів З. Відміна ліцензій для турагентів заганяє туристичну галузь у тінь / З. Гарасимів // «Номер 1». – 2011. – №7 (279). – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ternotour.com.ua.
30. Гаркуша Н.М. Моделі і методи прийняття рішень в аналізі та аудиті : [навч. посібник] / Н. М. Гаркуша, О. В. Цуканова, О. О. Горошанська. – 2-ге вид. – К. : Знання, 2012. – 591 с.
31. Городня Т. А. Економіка туризму: теорія і практика : [навч. посібник] / Т. А. Городня, А. Ф. Щербак. – К. : Кондор, 2012. – 436 с.
32. Горбач Л. М. Теорії та концепції економічного розвитку регіонів: суть, значення та генезис. / Л.М. Горбач // Розміщення продуктивних сил і регіональна економіка. – 2007. – № 12. – С. 153-157.
33. Городничев А.Ю. Сравнительный анализ современных моделей анализа и оценки результатов деятельности предприятий, основанных на КПД / А.Ю. Городничев // Аудит і финансовый анализ. – 2006. – № 4. – С. 72-79.
34. Государственно-частное партнерство: пути совершенствования законодательной базы: сборник научных статей. [под ред. Зверева А.А.].– М:. Европейский банк реконструкции и развития, 2009. – 244 с.
35. Грабар М.В. Системний розвиток сфери туризму та рекреації: загальна специфіка / М.В. Грабар // Вісник Хмельницького національного університету. – 2012. – № 2, т.1. – С. 249-256.

36. Грабар М.В. Концепції регіонального розвитку: від теорій розміщення виробництва до новітніх концепцій / Грабар М.В. // Проблеми формування нової економіки XXI століття: матеріали V Міжнародної наук-практ. конф., (м. Київ, 21-22 грудня 2012 р.) : у 3 т. – Дніпропетровськ : Біла К.О., 2012. – Т.2. – С.49-52.
37. Грабар М.В. Інституційні засади системного розвитку регіону / М.В. Грабар // Економічний простір: збірник наукових праць. – Дніпропетровськ: ПДАБА, 2012.– № 67.– С. 93-104.
38. Грабар М.В.Системний підхід в управлінні розвитком сферою туризму та рекреації / М.В. Грабар, В.А. Бігорі // Економічний простір: збірник наукових праць. – Дніпропетровськ: ПДАБА, 2013. – № 72.– С. 35-46.
39. Грабар М.В. Сфера туризму та рекреації регіону: основні аспекти оцінки розвитку / М.В. Грабар // Сталий розвиток економіки: міжнародний науково-виробничий журнал. – 2013. – №2. – С.173-179.
40. Грабар М.В. Вплив туристично-інформаційних центрів на системний розвиток туризму та рекреації Закарпаття / М.В. Грабар, В.А. Бігорі //Актуальні питання підвищення конкурентоспроможності держави, бізнесу та освіти в сучасних економічних умовах : матеріали І Міжнар. наук.-практ. конф., (м. Кам'янець-Подільський, 14-15 лютого 2013 р.) : у 3 т. – Дніпропетровськ : Біла К.О., 2013. – Т.3. – С. 85-87.
41. Грабар М.В. Проблемні аспекти системного розвитку туристично-рекреаційної галузі / М.В. Грабар, Ю.А. Кирилюк // Економіко-географічна освіта і національна самосвідомість: актуальні проблеми їх формування: збірник статей VIII всеукраїнської наук.-практ. конф. студентів і молодих учених (м. Донецьк 18 квітня 2013 р.). – Донецьк: ДІСО, 2013. – С. 59-61.
42. Грабар М.В. Роль збалансованої системи показників в управлінні якістю / М.В. Грабар, М.С. Уліганець // Інноваційний шлях розвитку суспільства: проблеми, досягнення та перспективи : зб. наук. праць

міжнар. наук.-практ. Інтернет-конф., (м. Камянець-Подільський, 30-31 травня 2013 р.).– Тернопіль : ПДАТУ.: Крок, 2013. – С.70-72.

43. Грабар М.В. Збалансована система показників у сфері туризму та рекреації / М.В. Грабар, М.С. Уліганець // Сталий розвиток економіки: міжнародний науково-виробничий журнал. – 2013. – №4. – С. 209-213.
44. Грабар М.В. Современные подходы к системному развитию туризма и рекреации / М.В. Грабар // Социально-гуманитарный вестник Юга России. – Краснодар, 2013. – № 8 (39). – С. 116-121.
45. Грабар М.В. Методи оцінки потенціалу туристично-рекреаційної галузі регіону / М.В. Грабар // Моделювання регіональної економіки: збірник наукових праць. – Івано-Франківськ, – 2014. – № 2 (24). – С. 445-455.
46. Грабар М.В. Основні тенденції розвитку сільського зеленого туризму на Закарпатті / М.В. Грабар // Моделювання регіональної економіки: збірник наукових праць.– Івано-Франківськ, – 2015. – №1(25). – С. 170-181.
47. Грабар М.В. Туристично-рекреаційна спеціалізація регіону / М.В. Грабар, Н.Н. Пойда-Носик // Науковий вісник Ужгородського університету: серія «Економіка». – 2015. – Випуск 2 (46). – С. 149-153.
48. Грабовецький Б.Є. Основи економічного прогнозування : [навч. посібник] [Електронний ресурс] / Б.Є. Грабовецький. – Вінниця: ВФ ТАНГ, 2000. – Режим доступу: http://buklib.net/books/21986.
49. Гранберг А.Г. Основы региональной экономики / А.Г. Грандберг. – Государственный университет Высшая школа экономики, [третье изд.]. – М., 2003. – 494 с.
50. Грищенко С. Підготовка та реалізація проектів публічно-приватного партнерства: [практичний посібник для органів місцевої влади та бізнесу] / С. Грищенко – К., ФОП Москаленко О.М., 2011. – 140 с.
51. Громов В.В. Стратегическое управление развитием туризма в регионе на основе системного похода: автореф. дис. на соискание учен. степени канд. эконом. наук спец. 08. 00. 05 «Экономика и управление народным

хозяйством (региональная экономика)» / В.В. Громов. – Петрозаводск, 2003. – 22 с.

52. Дацишин М. Інституційне забезпечення регіональної політики та практика взаємодії органів влади в Україні / М. Дацишин, В. Керецман – К.: Вид-во «К.І.С.», 2007. – 102 с.
53. Дащук Ю.Є. Рекреаційний потенціал регіону, як об'єкт наукових досліджень / Ю.Є Дащук // Вісник Харківського національного технічного університету сільського господарства: Економічні науки. – Х.: ХНТУСГ, 2012. – Вип. 126. – 325 с.
54. Дегтярёв А.Н. Асинхронности формирования и ассиметрия институциональных матриц как фактор трансформации социально-экономических систем (историко-экономический анализ) [Електронний ресурс] / А.Н. Дегтярёв, С.В.Дегтярёва // Экономическое возрождение России» Санкт-Петербург. – Режим доступу: http://ekvr.narod.ru/problems19.htm.
55. Державна цільова соціальна програма розвитку в Україні спортивної та туристичної інфраструктури у 2011-2022 роках [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua.
56. Деркач С. На Закарпатті є всі умови для розвитку туристичного бізнесу [Електронний ресурс] / С. Деркач. – Режим доступу: http://ua-reporter.com/print/106462.
57. Державна регіональна політика України: особливості та стратегічні пріоритети : [монографія] за ред. Варналія З. С. – К.: НІСД, 2007. – 768 с.
58. Державне управління регіональним розвитком України : [монографія] [Воротіна В. Є., Жаліла Я. А.. Біла С.О. та ін.] / за заг. ред. В. Є. Воротіна, Я. А. Жаліла. – К. : НІСД, 2010. – 288 с.
59. Джурко И. Без системного развития энергетики нет смысла говорить о росте сибирских и дальневосточных регионов [Електронний ресурс] / И. Джурко. – Режим доступу: http://www.dveuk.ru/press/2/2012-02-16.htm.

60. Димеденко І. Модель збалансованої системи показників у формуванні аналітичної інформації про діяльність підприємств туристичного бізнесу / І. Димеденко // Економічний аналіз. – 2009.– № 4. – С. 190-193.
61. Дичка М.В. Застосування державно-приватного партнерства у санаторно-курортній сфері / М.В. Дичка // Аналіз сучасних економічних процесів та інформаційні технології : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., (м. Дніпропетровськ, 24-25 листопада 2011 р.) : У 6 т. – Дніпропетровськ: Біла К.О., 2011. – Т.6. – С. 23-26.
62. Дичка М.В. Конкретизація механізму державно-приватного партнерства у туристичній індустрії Закарпаття / М.В. Дичка // Проблеми формування нової економіки XXI століття : матеріали IV Міжнар. наук-практ. конф., (м. Київ, 22-23 грудня 2011 р.) : у 8 т. – Дніпропетровськ : Біла К.О., 2011. – Т.4. – С. 20-23.
63. Діяльність підприємств сфери послуг : [статистичний бюлетень] Державна служба Статистики України / за ред. І.В. Качалова. – К., 2011. – 159 с.
64. Діяльність підприємств сфери послуг : [статистичний бюлетень] Державна служба Статистики України / за ред. І.В. Качалова. – К., 2014. – 159 с.
65. Дмитриев М.Н. Экономика туристского ринка : [учебник] / М.Н.Дмитриев, М.Н. Забаева, Е.Н. Малыгина. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2010. – 312 с.
66. Долішній М. І. Регіональна політика на рубежі XX –XXI століть: нові пріоритети : [монографія] / Мар'ян Іванович Долішній. – К.: Наукова Думка. – 2006. – 509 с.
67. Доценко О.С. Практикум з загальної теорії статистики: [навч. посіб.] / О.С. Доценко. – Севастополь: Вид-во СевНТУ, 2010. – 204 с.
68. Дубовой О.Ф. Вплив чинників інституційного середовища на механізм державного регулювання динаміки економічного зростання /

О.Ф. Дубовой, О.В. Кіндрат, Б.І. Кабаці // Науковий вісник НЛТУ України. – 2010. − Вип. 20.8. – С. 212-216.

69. Дудерєв І.М. Експертний метод виявлення найбільш значущих факторів експериментальних досліджень. – [Електронний ресурс] / І.М Дудерєв, І.В. Тараймович. – Режим доступу: http://lib.lntu.info/books/mbf/opv/2011/11-81/page5.html.
70. Дядечко Л.П. Економіка туристичного бізнесу : [навч. посібник] / Л.П. Дядечко. – К.: Центр учбової літератури, 2007. – 224 с.
71. Экономика современного туризма [под ред. Г.А. Карповой]. – Изд. Торговый Дом «Герда», 1998. – 406 с.
72. Экономика туризма: [учеб. пособие для вузов по эконом. специальностям и направлениям] / И. Т. Балабанов, А. И. Балабанов. – М.: Финансы и статистика, 2003. – 116 с.
73. Економічна енциклопедія: У 3 т. / [Редкол.: С.В. Мочерний (відп. ред) та ін.]. – К.: Видавничий центр «Академія», 2002. – Т. 3. – 952 с.
74. Єпіфанов А.О. Управління регіоном : [навч. посіб.] / А.О. Єпіфанов, М.В. Мінченко, Б.А. Дадашев; за заг. ред. д-ра екон. наук А.О. Єпіфанов. – Суми : ДВНЗ «УАБС НБУ», 2008. – 361 с.
75. Єріна А. М. Статистичне моделювання та прогнозування : [навч. посібник] / А. М. Єріна. – К.: КНЕУ, 2001. – 170 с.
76. Ерохина Е.А. Теория экономического развития, системно-синергетический подход. – [Електронний ресурс] / Е.А Ерохина. Томск: Изд-во Томского ун-та, 1999. – 160 с. – Режим доступу: http://www.finansy.ru/book/macro/001erohina.htm.
77. Єрьомін С. Розміщення продуктивних сил [підручник] / С. Єрьомін. – К. : Знання, 2003. – 350 с.
78. Зазгарская И.Б. Проблемы и перспективы развития туризма на территории украинских Карпат. – [Електронний ресурс] / И.Б. зазгарская. – Режим доступу: http://tourlib.net/books_tourism/zazgarskaya1.htm.

79. Закарпаття. Пропозиції щодо розвитку туризму 2011-2015 р. – [Електронний ресурс] / Кафедра туризму УжНУ, туристичний інформаційний центр Закарпаття. – Ужгород, 2011. – 11 с. – Режим доступу: http://tourism.uz.ua/statti.html
80. Закарпаття – санаторії та туризм [статистичний збірник] / за ред. М.М. Білей. – Ужгород, 2014. – 109 с.
81. Закарпаття – санаторії та туризм [статистичний збірник] / за ред. Г.Д. Гриник. – Ужгород, 2012. – 107 с.
82. Закарпаття – санаторії та туризм [статистичний збірник] / за ред. Г.Д. Гриник. – Ужгород, 2011. – 99 с.
83. Закарпаття – санаторії та туризм [статистичний збірник] / за ред. Г.Д. Гриник. – Ужгород, 2010. – 99 с.
84. Закарпаття – санаторії та туризм [статистичний збірник] / за ред. Г.Д. Гриник. – Ужгород, 2009. – 95 с.
85. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо обмеження державного регулювання господарської діяльності». – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2608-17.
86. Закон України «Про державно-приватне партнерство». – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua
87. Закон України «Про стимулювання інвестиційної діяльності у пріоритетних галузях економіки з метою створення нових робочих місць» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua.
88. Закон України «Про туризм» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua.
89. Захарченко В.І. Інноваційний менеджмент: теорія і практика в умовах трансформації економіки : [навч. посіб.] / В. І. Захарченко, Н. М. Корсікова, М. М. Меркулов.– К.: Центр учбової літератури, 2012. – 448 с.

90. Зелик І. Регіональні ТІЦи: як створити та координувати діяльність мережі інформаційних центрів різних форм власності [Електронний ресурс] / Зелик І. – Режим доступу: http://linc.com.ua.
91. Золотухин О. И. Ценообразование : [конспект лекций для студентов эконом. специальностей] / О. И. Золотухин. – Санкт-Петербург, 2012. – 112 с.
92. Іванова Є. В. Інституційні основи механізму регіонального управління / Є. В. Іванова // Научный Вестник ДГМА. – 2011. – № 2 (8Е). – С. 265-269.
93. Институциональная экономика: учеб. пособие [под рук. акад. Д. С. Львова]. – М.: ИНФРА-М, 2001. – 318 с.
94. Кабушкин Н.И. Менеджмент туризма [учеб. пособие] / Н.И. Кабушкин. – 2-е изд., перераб. – Мн.: Новое знание, 2001. – 432 с.
95. Каплан Р.С. Сбалансированная система показателей. От стратегии к действию. / Р.С. Каплан, Д.П. Нортон – 2-е изд. испр. и доп. / пер. с англ. – М.: ЗАО «Олимп-Бизнес», 2006. – 320 с.
96. Каралкіна Н. Незворотні зміни клімату прогнозують Закарпаттю [Електронний ресурс] / Н. Каралкіна // РІО. – 2013. – Режим доступу: http://www.rionews.com.ua/newspaper/socio/now/n1321318129.
97. Карпенко О.О. Теоретичні аспекти кластерної політики підприємств / О.О. Карпенко // Проблеми підвищення ефективності інфраструктури. – 2012. – №32. – 350 с.
98. Квартальнов В.А. Туризм : [учебник]. – [Електронний ресурс] / В.А. Квартальнов. – М.: Финансы и статистика, 2002. – 320 с. Режим доступу: http://tourlib.net/books_tourism/kvartalnov_tourism.htm.
99. Керецман В.Ю. Державне регулювання розвитку регіонів в Україні: теорія і практика: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра наук з держ. упр.: спец. 25.00.02 «Механізми державного управління» / В.Ю. Керецман. – К., 2005. – 27 с.
100. Кифяк В.Ф. Організація туристичної діяльності в Україні : [навч. посібник] / В.Ф. Кифяк. – Чернівці: Книги-ХХІ, 2003. – 300 с.

101. Кіш В. В Ужгороді виділили на розвиток туризму... аж 20 тис. грн. [Електронний ресурс] / В. Кіш. – Режим доступу: http://goloskarpat.info/blog
102. Кирдина С.Г. «Х- и У- экономики: институцыональный анализ: монография / Светлана Георгиевна Кирдина. – М.: Книга, 2004. – 238 с.
103. Класифікатор видів економічної діяльності. Перелік груп і розділів КВЕД України. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.juridicheskij-supermarket.ua/page_kved.html.
104. Коваленко Е. Г. Региональная экономика и управление: [учебное пособие] / Е. Г. Коваленко. – СПб.: Питер, 2005. – 288 с.
105. Коваль Я.В. Регіональна економіка : [навч. посібник] / Я.В. Коваль, І.Я. Антоненко. – К.: ВД «Професіонал», 2005. – 272 с.
106. Колективні засоби розміщування в Україні у 2014 році : [статистичний бюлетень] Державна служба Статистики України / за ред. І.В. Качалова. – К., 2015. – 200 с.
107. Колесник О.О. Система показників статистики туризму / О.О. Колесник // Вісник Житомирського державного технологічного університету. – 2009. – №2. – С. 241-244.
108. Коноваленко Ю. М. Сутність інституційного середовища фінансового сектора економіки / Ю.М. Коноваленко // Економічний вісник Донбасу. – 2011. – № 1 (23). – С. 92-97.
109. Консовский А.А. Развитие организационно-экономических основ концессионных соглашений в сфере российского туризма : автореф. дис. на соискание учен. степени канд. эконом. наук : спец 08.00.05 «Экономика и управление народным хозяйством: экономика, организация и управление предприятиями, отраслями, комплексами (сфера услуг)» / А.А. Консовский. – М., 2008. – 24 с.
110. Концепція Державної цільової програми розвитку туризму та курортів на період до 2022 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon1.rada.gov.ua.

111. Корж В. Системний розвиток дитячо-юнацького спорту активізує столичну спортивну галузь [Електронний ресурс] / В. Корж. – Режим доступу: http://kievcity.gov.ua/news/8361.html.
112. Коротич О.Б. Державне управління регіональним розвитком країни: визначення основних понять / О.Б. Коротич // Вісник економічної науки України. – 2010.– № 2. – С.57-61.
113. Котирєва С.О. Сутність та особливості управління економічним потенціалом підприємства / С.О. Котирєва, С.Т. Дуда // Науковий вісник НЛТУ України. – 2007. – Вип. 17.1. – С. 234-239.
114. Константиновская Л.В. Общий закон развития систем / Л.В. Константиновская // Сознание и физическая реальность.– М.: Фолиум. – 2001. – Т.6, №2. – С. 26-34.
115. Кравченко Н.О. Рекреаційне господарство Полісся: сучасний стан та перспективи розвитку / Н.О. Кравченко. – Ніжин: МІЛАНІК, 2007. – 172 с.
116. Кравченко Т. В. Теоретичні засади державної регіональної політики [Електронний ресурс] / Т.В. Кравченко // Державне будівництво. – 2009. – № 2. – Режим доступу: http://www.kbuapa.kharkov.ua/e-book/db/2009-2/doc/1/07.pdf.
117. Клубчук С. К. Види оцінки туристичного потенціалу регіону // [Електронний ресурс] / С.К. Клубчик. – Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Vliet/2009_4/2/6_Klubcuk.pdf.
118. Кудирко О.В. Стратегічне управління дослідницькими компаніями на основі системи збалансованих показників та стратегічної карти [Електронний ресурс] / О.В. Кудирко // – Режим доступу: http://economy.kpi.ua/ru/node/388.
119. Купалова Г.І. Теорія економічного аналізу : [навч. посібник] [Електронний ресурс]. / Г.І. Купалова.– Режим доступу: http://pidruchniki.ws/196503.

120. Кусков А. С. Рекреационная география: учебно-методический комплекс / А. С. Кусков, В. Л. Голубева, Т. Н. Одинцова. – М.: МПСИ, Флинта, 2005. – 496 с.
121. Кустовська О. В. Методологія системного підходу та наукових досліджень : [курс лекцій] / О.В. Кустовська. – Тернопіль: Економічна думка. – 2005. – 124 с.
122. Крылов С.И. Формирование финансовой составляющей сбалансированной системы показателей и анализ входящих в неё показателей / С.И. Крылов // Финансовая аналитика: проблемы и решения. – 2008. – № 4(4). – С. 80-89.
123. Кынин А. Развитие технических систем // А. Кынин, В. Леняшин, Н.Фейгенсон. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.metodolog.ru/01488/01488.html.
124. Лавров И.В. Институционалые матрицы формирование богатства: теория и методология / И.В. Лавров // Вестник ОГУ. – 2005. – № 6. – С. 91-96.
125. Лендєл М.А. Регіон в системі прикордонного співробітництва : [монографія] / М.А. Лендєл, П.Ю. Студеняк. – Ужгород, Всеукраїнське державне вид-во «Карпати», 2009. – 470 с.
126. Лист Міністерства економіки України «Про визначення понять «експорт» та «імпорт» туристичних послуг» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ua-info.biz/legal/baseqi/ua-tmerze.htm.
127. Літвінов О.С. Дискусійні питання сутності стимулів в економіці / О.С. Літвінов // Вісник соціально-економічних досліджень. – Одеса, 2009. – № 37. – С. 101-106.
128. Лозовой М. Возможности государственно-частного партнерства в туризме / М. Лозовой // M. Strategy Partners, с.17.
129. Лопатюк Р. І. Прогнозування рівня інвестиційної діяльності підприємств аграрної сфери / Р. І. Лопатюк // Ефективна економіка. – 2014. – №6 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.economy.nayka.com.ua.

130. Лола Н.В. Програмно-цільовий метод управління економікою: основні ознаки та особливості / Н.В. Лола // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http:// articles/816econom.lnu.edu.ua.

131. Лужанська Т.Ю.Сільський туризм: історія, сьогодення та перспективи : [навч. посіб] / [Т.Ю. Лужанська, С.С. Махлинець, Л.І. Тебляшкіна] за ред. д.г.н., проф. Волошина І.М. – К.: Кондор, 2008. – 385 с.

132. Лучик В. Є. До проблеми інституціоналізації державної регіональної політики / В.Є. Лучик // Экономика и право. – 2011. – №3. – С. 124-127.

133. Любіцева О.О. Методика розробки турів [навчальний посібник] / О.О. Любіцева. – К.: Альтерпрес, 2003. – 104 с.

134. Львова Т. В. Влияние качества туристских услуг на экономику дестинации (на примере города-курорта Сочи): автореф. дис. на соискание учен. степени канд. эконом. наук спец. 08.00.05 – «Экономика и управление народным хозяйством (рекреация и туризм)» / Т.В. Львова. – Сочи, 2011. – 22 с.

135. Мальська М.П. Міжнародний туризм і сфера послуг : [підручник]. / М.П. Мальська, Н.В. Антонюк, Н.М. Ганич. – К.: Знання, 2008. – 661 с.

136. Мальська М.П. Організація туристичного обслуговування: підручник / М.П. Мальська, В.В. Худо, Ю.С. Занько. – К. : Знання, 2011. – 275 с.

137. Мальська М.П. Актуальні проблеми управління туристичною індустрією: навчальний посібник / М.П. Мальська, Пурська І.С. – Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2006. – 78 с.

138. Максимюк Н.В. Оценка влияния факторов на эффективность деятельности предприятий индустрии туризма АРК / Н.В. Максимюк // Ученые записки Таврического национального университета имени В.И. Вернадского Серия «Экономика и управление». – 2011. – № 2. – С. 123-131.

139. Малин А.С. Исследование систем управления: учебник для вузов / А.С. Малин, В.И. Мухин. – М.: ГУ 2002. – 400 с.

140. Малин А.С. Региональное управление [учебное пособие] /А.С. Малин. – М.: Изд. Дом ГУ ВШЄ, 2006. – 267 с.
141. Маслиган О.О. Сучасна управлінська парадигма фінансового потенціалу виробничого підприємства: дис. канд. економ. наук : 08.00.04 / Олена Олександрівна Маслиган. – Ужгород, 2009. – 331 с.
142. Маслиган О.О. Конкретизація специфіки управління кластерами підприємств сфери рекреації та туризму / О.О. Маслиган // Економічний простір. – 2011. – №56/1. – С. 217-229.
143. Маркетингова стратегія формування та просування загальнонаціонального туристичного продукту України на міжнародному та внутрішньому ринку на період 2010-2015 рр. / Всеукраїнська федерація роботодавців в сфері туризму України (ФРТУ). – К.: 2009 – 27 с.
144. Матвієнко Р.О. Управління регіональним розвитком в умовах перехідної економіки України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук : спец. 08.10.01 «Розміщення продуктивних сил і регіональна економіка» / Р.О. Матвієнко. – К., 2005. – 20 с.
145. Машкович Е.А. Оценка понятия «туристиская дестинация» в контексте современной туристики / Е.А. Машкович // Известия ИГЭА. – 2007. – № 6 (56). – С. 90-94.
146. Международные рекомендации по статистике туризма, 2008 год [методологические исследования]. – Департамент по экономическим и социальным вопроса г. Мадрид и Нью-Йорк. – 2010.– 90 с.
147. Мельник Ю. М. Проблеми застосування збалансованої системи показників на вітчизняних підприємствах / Ю. М. Мельник, О. С. Савченко // Маркетинг і менеджмент інновацій. – 2011.– № 1.– С.192-203.
148. Менеджмент регіонального розвитку : [монографія] /за ред. О. В. Васильєва, К. А. Фісуна – Х.: ХНАМГ – 2010. – 375с.
149. Менеджмент туризма: Туризм как обьект управления [учебник].– М.: Финанси и статистика, 2002. – 302 с.

150. Мескон М. Основы менеджмента: [учеб. пос.] / М. Мескон, М. Альберт, Ф. Хедоури– М.: Дело, 2000. – 701 с.
151. Метеопост. Статистика погоди. Кліматичні дані по місяцях і роках [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://meteopost.com/weather/climate
152. Мигунова Г. С. Управление конкурентоспособностью региона на основе сбалансированной системы показателей / Г. С. Мигунова // Вестник ОрелГИЭТ. – 2012. – №4(22). – С. 26-31.
153. Минасов М.Ш. Системные составляющие и проблемы обеспечения устойчивого развития агропромышленного комплекса / М.Ш. Минасов // Никоновские чтения. – 2011. – № 11. – С. 266-270.
154. Миронова Т.Л. Управління розвитком регіону [Електронний ресурс] / Т.Л. Миронова, О.П. Добровольська, А.Ф. Процай, С.Ю. Колодій. – Режим доступу: http://ebooktime.net/book_107.html.
155. Михайліченко Г.І. Інноваційний розвиток туристичних підприємств: напрями змін та фактори впливу [Електронний ресурс] / Г.І. Михайліченко// Економіка. Управління. Інновації. – 2012. – №1 (7) – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/ejournals/eui/-2012_1/PDF/12mgitfv.pdf.
156. Мірошник Р.О. Розвиток туристичної галузі України: особливості та проблеми / Р.О. Мірошник, І.В. Щир // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». – 2013. – № 754. – С. 41-46.
157. Міценко Н.Г. Теоретичні засади визначення сутності категорії «виробничий потенціал підприємства» / Н.Г. Міщенко, А.В. Щербаков // Науковий вісник НЛТУ України. – 2009. – Вип. 19.3. – С. 302-304.
158. Міщенко Д. А. Аналіз методів державного регулювання аграрного сектора економіки України / Міщенко Д. А. // Наукові праці. Державне управління. – 2010. – Випуск 135, том 147. – С.123-127.
159. Мордовченков Н.В. Региональная инфраструктура как фактор повышения качества жизни населения : [монография] / Н.В. Мордовченков, М.Г. Николаева. – Н. Новгород, 2010. – 206 с.

160. Музиченко-Козловська О.В. Економічне оцінювання туристичної привабливості території : [монографія] / Оксана Володимирівна Музиченко-Козловська. – «Новий світ-2000», 2012. –176 с.
161. Національна економіка : [навч. посібник] / за заг. ред. В. П. Решетило; Харк. нац. акад. міськ. госпва. – Х. : ХНАМГ, 2009. – 386 с.
162. На Закарпатті створили мережу туристично-інформаційних центрів [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakarpattya.net.ua
163. Николаенко Д.В. Рекреационная география [учебное пособие для ВУЗов]. / Д.В. Николаенко.– Владос, 2001. – 288 с.
164. Новий тлумачний словник української мови: у 4 т. – Т. 4. – К.: Аконіт, 1998. – 941 с.
165. Нохріна Л.А. Методичні вказівки з дисципліни «Економіка та ціноутворення на підприємствах туристської індустрії» / Нохріна Л.А., Александрова С.А., Щербина Л.В. – Х.: ХНАМГ, 2007 – 51с.
166. Обґрунтування господарських рішень та оцінювання ризиків : навч. посіб. / [Донець Л. І., Шепеленко О. В., Баранцева С. М. і ін.] : за заг. ред. Л. І. Донець. – К.: Центр учбової літератури, 2012. – 472 с.
167. Основы региональной экономики: учебник для вузов. – Изд. 2-е. – М.: ГУ ВШЭ, 2001. – С. 496
168. Офіційний сайт Агенцій регіонального розвитку України [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.narda.org.ua
169. Офіційний сайт Асоціації лідерів Туристичного Бізнесу України [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://altu.com.ua/Altu/Members.
170. Офіційний сайт Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ukrstat.gov.ua.
171. Офіційний сайт Державного агентства з інвестицій та управління національними проектами України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ukrproject.gov.ua.

172. Офіційний сайт Закарпатської ОДА [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.carpathia.gov.ua.
173. Офіційний сайт Закарпатського туристичного інформаційного порталу [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.zakarpattyatourism.info.
174. Офіційний сайт Кабінету Міністрів України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.kmu.gov.ua.
175. Офіційний сайт Карпати.info – каталог туристичних послуг в Українських Карпатах [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.karpaty.info/ua.
176. Офіційний сайт Торгово-промислової палати Закарпаття [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://tpp.uzhgorod.ua/hun/page-230.html.
177. Офіційний сайт Турінфоцентру Закарпаття [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zaholovok.com.ua
178. Офіційний сайт «Укрпрофтуру» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ukrproftur.ua.
179. Офіційний сайт Фонду соціального страхування з тимчасової втрати працездатності [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.fse.gov.ua.
180. Офіційний сайт GfK, Ukraine [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.gfk.com/ua.
181. Офіційний сайт Центру українсько-угорського регіонального розвитку [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://umti.org/about.
182. Охріменко А. Г. Тенденції формування туристичного потоку до України / А. Г. Охріменко // Економічний часопис XXI. – 2012. – №9-10. – С. 38-42.
183. Павлов А.Н. Методы обработки экспертной информации : учебно-метод. пособие / А.Н. Павлов, Б.В. Соколов. – СПб.: ГУАП, 2005. – 42 с.

184. Павлова Э.Н. Дестинация как концепт развития региональной системы непрерывного профессионального туристского образования: автореф. дис. на соискание учен. степени докт. пед. наук спец. 13.00.08 – «Теория и методика профессионального образования» / Э.Н. Павлова. – М., 2009. – 45 с.

185. Панасюк М. В. Управление регионом: территориальный подход : [монография] / Михаил Валентинович Панасюк. – Казань, 2005. – 161 с.

186. Пахомова Т. І. Збалансована система показників як інструмент контролінгу в системі регіонального управління [Електронний ресурс] / Т. І. Пахомова, І. В. Храмцова // Теоретичні та прикладні питання державотворення. – 2009. – Вип. 5. – Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/e-journals/tppd.

187. Пашкова Г.Г. Теоретико-методологічні підходи до визначення поняття регіон [Електронний ресурс] / Г.Г. Пашкова // Збірник наукових праць Донецького державного університету управління – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/znpdduu/du/2010_152/28.pdf.

188. Петрова Н.Б. Роль державно-приватного партнерства в формуванні туристських кластерів / Н.Б. Петрова, Н.Ю. Мущинська // Комунальне господарство міст. – 2011. – №100. – С. 373-393.

189. Планування місцевих бюджетів на основі програмно-цільового методу : навч. посібн. / [під заг. ред. В.В. Зубенко]; ІБСЕД, Проект «Зміцнення місцевої фінансової ініціативи впровадження». – 4-те видання, виправлене та доповнене – К., 2013 – 120 с.

190. Поздняков А.В. Свойства целостных систем // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://rusnauka.narod.ru/lib/phisic/chaos/2/index.html#cont1.

191. Пойда-Носик Н.Н. Інвестиції в туристично-рекреаційну галузь України: теорія та практика регулювання : монографія / Н.Н. Пойда-

Носик, Р.Й. Бачо, І.І. Січка. – Ужгород: Вид-во ФОП Бреза А.Е., 2014. – 208 с.

192. Постанова Верховної ради України «Про концепцію сталого розвитку населених пунктів» [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1359-xiv.

193. Поступна О. В. Гомогенний регіон як тип територіальної структури [Електронний ресурс] / О.В. Поступна – Режим доступу: http://www.kbuapa.kharkov.ua/e-book/db/2011-1/doc/2/03.pdf.

194. Проблеми розвитку туризму і готельного господарства: регіональний аспект: монографія / за заг. ред. І. М. Писаревського. – Х.: ХНАМГ, 2009. – 276 с.

195. Програма розвитку публічно-приватного партнерства. Діагностичний огляд законодавства про державно-приватне партнерство. – К., 2011. – 76 с.

196. «Програма розвитку туризму і курортів у Закарпатській області на 2011 – 2015 роки» [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://document.ua/pro-programu-rozvitku-turizmu.

197. Проектирование сбалансированной системы показателей : учеб. пособие под. ред. О. И. Эргардт. – Барнаул, 2012. – 114 с.

198. Про затвердження Методики розрахунку обсягів туристичної діяльності [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua.

199. Прохоров А. Время показало, кто настоящий хозяин [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://2000.net.ua/2000/nedeljaukrai-ny/itogi/42907.

200. Пуцентейло П.Р. Економіка і організація туристично-готельного підприємництва : [навч. посібник] / П.Р. Пуцентейло. – К.: Центр учбової літератури, 2007. – 344 с.

201. П’ятницька Г.Т. Розвиток теорії регіонального управління та компаративний аналіз її основних дефініцій / Г.Т. П’ятницька, О.В. Сініціна // Держава та регіони. – 2011. – № 6. – С. 93-100.

202. Разработка сбалансированной системы показателей. Методика [Електронний ресурс] 2011. – 51 с. – Режим доступу: http://www.businessstudio.ru.
203. Разработка сбалансированной системи показателей. Практическое руководство с примерами. – 2-е изд., расшир. / под. ред. А.М. Гершуна, Ю.С. Нефедьевой. – М.: ЗАО «Олимп-Бизнес», 2005. – 128 с.
204. Рассадникова С.І. Державно-приватне партнерство у розбудові екологічної інфраструктури: становлення, особливості, інвестиції / С.І. Рассадникова // Економіка: реалії часу. – 2012. – №1(2). – С. 133-142.
205. Регіональна економіка : [підручник] / за ред. Є.П. Качана. – К.: Знання, 2011. – 670 с.
206. Резолюція Київського міжнародного туристичного форуму [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.tourism.gov.ua/files.
207. Річний звіт 2011 Карпатського фонду [Електронний ресурс]. 32 с. – Режим доступу:http://www.carpathianfoundation.org.ua/docs/2011.pdf.
208. Розметова О.Г. Концесійний договір як інноваційна форма інвестування санаторно-курортної сфери / О.Г. Розметова // Регіональні проблеми розвитку туризму та рекреації / Ін-т економіко-правових досліджень НАН України. – Донецьк: ТОВ «Юго-Восток, Лтд», 2005. – С. 115-121
209. Родионов И. Б. Теория систем и системный анализ : [конспект лекций] / [Електронний ресурс] / И.Б. Родионов. – Режим доступу: http://victorsafronov.narod.-ru/systems-analysis/lectures/rodionov.html.
210. Романюк М.Д. Економіка регіону: сучасні тенденції та особливості розвитку в контексті соціальних пріоритетів / М.Д. Романюк // Вісник Прикарпатського університету. Економіка – Івано-Франківськ: Плай, 2012. – Вип. 9. – С. 3-9.

211. Рутинський М.Й. Туристичний комплекс Карпатського регіону України: [навч. посібник] / М.Й. Рутинський, О.В. Стецюк. – Чернівці: Книги – XXI, 2008. – 440 с.
212. Садовенко А.П. Сталий розвиток суспільства: навч. посібн. / А.П. Садовенко, В.І. Середа, Л.Ц. Масловська. – К., 2009. – 236 с.
213. Сакс Дж. Д., Макроэкономика. Глобальный подход / Дж. Д. Сакс, Ф.Б. Ларрен. – М.: Дело, 1996. – 848 с.
214. Саломатина Л.Н. Влияние глобализации на развитие рекреационной сферы [Електронний ресурс] / Л.Н. Саломатина, А.В. Байдак. // Економіка промисловості. – 2007. – Режим доступу: http://dspace.nbuv.gov.ua/dspace/bitstream/handle/123456789/2680/st_39.
215. Санаторно-курортне лікування, організований відпочинок та туризм в Україні : [статистичний бюлетень] Державна служба Статистики України / за ред. І.В. Качалова. – К., 2011. – 92 с.
216. Свида І.В. Інфраструктурне забезпечення розвитку туризму (на матеріалах Закарпатської області) : [монографія] / Іванна Василівна Свида. – Ужгород: Карпати, 2012. – 336 с.
217. Селецький С.І. Правове регулювання туризму в Україні : [навчальний посібник]. / С.І. Селецький. – К.: Центр учбової літератури, 2012. – 186 с.
218. Симкин Д.Г. Теоретические основы развития региона в современных условиях / Д.Г. Симкин // Вестник ОГУ. – 2010. – №8. – С. 10-19.
219. Ситченко Л. Ю. Управление развитием гостиничного комплекса на основе сбалансированной системы показателей эффективности : автореф. дис. на соискание. учен. степени канд. экон. наук : спец. 08.00.05 «Экономика и управление народным хозяйством» / Л. Ю. Ситченко. – Санкт – Петербург, 2008. – 24 с.
220. Смирнов В.В. Особенности ефективного управления развитием региона: методология, стратегия, механизм, организация /

[Електронний ресурс] В.В.Смирнов // Аудит и финансовый анализ. – 2007.– №6. – Режим доступу: http://www.auditfin.com.

221. Созинов В.А. Исследование систем управления [учебное пособие] / В.А. Созинов, С.Г. Масленникова [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://abc.vvsu.ru/Books/issled_sist_upr/default.asp.
222. Сочка К. Звіт з базового дослідження стратегічного пріоритету Закарпатської області «Розвиток туризму та курортно-рекреаційної сфери» / К. Сочка. – Ужгород, 2007. – 26 с.
223. Стан та перспективи розвитку регіонів України [дослідження]. – К., 116 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.fes.kiev.ua/new/wb/media/InfrASTRUKTURA.pdf.
224. Статистичний щорічник Закарпаття за 2014 рік. Державна служба Статистики України. Головне управління статистики у Закарпатській області / за ред. Г.Д. Гриник. – Ужгород, 2013. – 543 с.
225. Статистичний щорічник Закарпаття за 2011 рік Державна служба Статистики України Головне управління статистики у Закарпатській області / за ред. Г.Д. Гриник. – Ужгород, 2012. – 543 с.
226. Статистичний щорічник Закарпаття за 2009 рік Державний комітет Статистики України Головне управління статистики у Закарпатській області / за ред. Г.Д. Гриник. – Ужгород, 2010. – 543 с.
227. Статистичний щорічник Закарпаття за 2008 рік Державний комітет Статистики України Головне управління статистики у Закарпатській області / за ред. Г.Д. Гриник. – Ужгород, 2009. – 558 с.
228. Статистичний щорічник України за 2014 р. Державна служба Статистики України / за ред.. О.Г. Осауленка. – К., 2013. – 545 с.
229. Статистичний щорічник України за 2009 р. Державна служба Статистики України / за ред. О.Г. Осауленка. – К., 2010. – 561 с.
230. Стратегическое планирование устойчивого развития региона / [Шутенко Л.Н., Торкатюк В.И., Пан Н.П., Кравцова С.В.] // Научно-технический сборник. 2010.– №94. – С.179-184.

231. Стратегічне управління національним економічним розвитком : [монографія] в 2 т. / ред. О.В. Кендюхова. – Донецьк ДВНЗ ДонНТУ. – 2013. – Т.2. – 392 с.
232. Стукало Н.В. Сучасні детермінанти регіонального розвитку / Н.В. Стукало, Н.І. Деркач // Економіка розвитку. – 2012. – №3(63). – С. 22-27.
233. Сулаймони Ш. Некоторые теоретические подходы к определению региона и региональных макропроцессов взаимодействия (регионализация, регионализм) [Електронний ресурс] / Ш. Сулаймони. – Режим доступу: http://www.centralasia.narod.ru/articles/12.pdf.
234. Сучасні концепції менеджменту: навчальн. посіб. [за ред. д-ра екон. наук, проф. Л.І. Федулової]. – К.: Центр учбової літератури, 2007. – 536 с.
235. Сучасний стан регіонального врядування та розвитку в Закарпатській та Запорізькій областях. – Стислий виклад звітів щодо оцінювання стану регіонального врядування та розвитку у Закарпатській та Запорізькій областях. Вересень 2006 р. – 20 с.
236. Шимова О.С. Устойчивое развитие : [учеб. пособие] [Електронний ресурс] / О.С. Шимова. – Издательство: БГЭУ, 2010. – Режим доступу: http://www.twirpx.com/file/1055833.
237. Тверезовська Н. Т. Програмно-цільове управління освітою / Н. Т. Тверезовська // Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України, 2011. – Вип. 159. Ч. 3. – С. 233-244.
238. Терещенко Д.А. Розробка системної моделі управління діяльністю підприємства / Д.А. Терещенко, А.Б. Гур`янов // Вісник економіки транспорту і промисловості. – 2011. – № 35, – С. 177-181.
239. Тернавська Н. Закарпаття туристичне: красива картинка з путівника чи оманлива мильна булька? / Н. Тернавська // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakarpattya.net.ua/Zmi/8Zakarpattia-turystychna.
240. Ткач О. В. Особливості сучасної просторої організації економіки регіону / О. В. Ткач // Вісник Хмельницького національного

університету. Економічні науки. –Хмельницький. – 2013. – Вип. І. №169. – С. 42-48.

241. Ткаченко Т.І. Сталий розвиток туризму: теорія, методологія, реалії бізнесу: [монографія] / Т. І. Ткаченко - 2-ге вид., випр. та доповн. – К. : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2009. – 463 с.

242. Ткач О. Системное развитие человека, коллектива, общества // [Електронний ресурс] / Ткач О. – Режим доступу: http://www.festival.zp.ua/sistemnoe-razvitie- kollektiva-obschestva.html.

243. Тодосійчук В.Л. Регіональна економіка: [підручник] / В.Л. Тодосійчук. – Вінниця, ВДАУ, 2008. – 434 с.

244. Топалова Е.Х. До питання про визначення сутності поняття «регіон» / Е.Х. Топалова // Актуальні проблеми державного управління в системі соціального та економічного розвитку українського суспільства. – 2010. – №3. – С. 45-52.

245. Торпоі Й. Як створити успішну мережу ТІЦІв і як фінансувати їхню діяльність: Закарпатський досвід / Й. Торпоі // [Електронний ресурс]. – Режим доступу:http://linc.com.ua.

246. Туризм і місто: досвід, проблеми та перспективи: монографія / за заг. ред. І. М. Писаревського; Харк. нац. акад. міськ. госп-ва. – Х.: ХНАМГ, 2011. – 284 с.

247. Туристична діяльність в Україні у 2014 році : [статистичний бюлетень] Державна служба Статистики України / за ред. І.В. Качалова. – К., 2015. – 76 с.

248. Туристична діяльність в Україні у 2013 році : [статистичний бюлетень] Державна служба Статистики України / за ред. І.В. Качалова / К., 2014. – 270 с.

249. Туристичний збір запровадили 192 населені пункти Закарпаття [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakarpattya.net.ua/News/85822.

250. Туристско-информационный центр (ТИЦ): законодательство и организационно-правовые формы. – Симферополь, 2012. – 51 с.
251. Управление развитием туризма в регионе. Опыт реализации Стратегии Республики Карелии / Институт экономики КарНЦ РАН, под общей ред. Ю.В. Савельева, О.В. Толстогузова. – Петрозаводск: Изд-во Карельского научного центра РАН, 2008. – 141 с.
252. Ульянченко Ю. О. Методологічні засади формування кластерної політики в умовах глобалізації [Електронний ресурс] / Ю.О. Ульяненко // Державне будівництво – 2010. – № 2.– Режим доступу: http://www.kbuapa.kharkov.ua/e-book/db/2010-2/doc/1/06.pdf.
253. Уткин Э.А. Государственное и региональное управление : [учебное пособие] / Э.А. Уткин, А.Ф. Денисов. – М.: ИКФ «ЭКМОС», 2002. – 320 с.
254. Федорович А.В. О некоторых подходах к формированию системы сбалансированых показателей индикативного планирования [Електронний ресурс] / А.В. Федорович. – Режим доступу: http://kraspubl.ru/content/view/165/38.
255. Фоменко Н.В. Рекреаційні ресурси та курортологія / Н.В. Фоменко. – К.: Центр навчальної літератури, 2007. – 312 с.
256. Филиппова И.Г. Институциональная матрица: отказ от экономического детерминизма політики / И.Г. Филлипова // Вісник СНУ ім. В. Даля. – 2011. – №8 (162). – С. 255-266.
257. Фролова М.В. Системный подход к изучению рынка туристських услуг / М.В. Фролова. // Человек. Природа. Общество. Актуальные проблемы: материалы 15-й междунар. конф. молодых ученых 23-30 окт. 2009 г. СПб.: Изд-во С.-Пб. ун-та. – 2010. – С. 233-238.
258. Фролова Т.А. Конспект лекций по курсу Экономика и предпринимательство в сфере социально-культурного сервиса и туризма [Електронний ресурс] / Т.А. Фролова. – Режим доступу: http://tourlib.net/books_tourism/frolova1.htm.

259. Хоменко Я.В. Інституційне середовище як основа сталого економічного зростання / Я.В. Хоменко // Наукові праці ДонНТУ. Серія: економічна. – 2007. – Вип. 31-3. – С. 164-168.

260. Царева Н. В. Организация государственно-частного партнерства в сфере туристких услуг в Российской Федерации: автореф. дис. на соискание учен. степени канд. эконом. Наук : спец. 08.00.05 «Экономика и управление народным хозяйством (сфера услуг)» / Н.В. Царева. – М., 2012. – 25 с.

261. Цирель С.В. Еще раз о роли теории институциональных матриц политики [Електронний ресурс] / С.В. Цирель. – Режим доступу: http://ecsocman.hse.ru/data/512/832/1219/14-TsIREL_144-148.pdf.

262. Цюцюра С.В. Роль та особливості застосування програмно-цільових методів управління на сучасному етапі розвитку Росії / С.В. Цюцюра, О.В. Криворучко, М.І. Цюцюра // Збірник наукових праць «Управління розвитком складних систем». – 2011. – №1. – С. 47-51.

263. Челноков И. В. Региональная экономика: организационно-экономический механизм управления ресурсами развития региона / И.В. Челноков, Б. И. Герасимов, В. В. Быковский. – Тамбов: Изд-во Тамб. гос. техн. ун-та, 2002. – 112 с.

264. Черемис О. М. Обліково-аналітичне забезпечення оцінювання ефективності державних цільових програм [Електронний ресурс]. – Режим доступу:http://www.dbuapa.dp.ua.

265. Чмутова І.М. Обгрунтування складу збалансованої системи показників для оцінки діяльності банку / І.М. Чмутова, Безродна О.С. // Вісник економіки транспорту і промисловості. – 2012. – № 38. – С. 137-143.

266. Чудновский А.Д. Менеджмент туризма [учебник]. / А.Д. Чудновский, М.А. Жукова. – М.: Финанси и статистика, 2002. – 288 с.

267. Шаралдаева А. Б. Трансакционные издержки в условиях институциональных изменений: автореф. дис. на соискание учен. степени канд. эконом. наук: спец. 08.00.01 «Экономическая теория»

[Електронний ресурс] / А. Б. Шаралдаева. – Улан-Удэ, 2010. – Режим доступу: http://sartraccc.ru/Disser/sharaldaeva.pdf.

268. Шаститко А.Е. Институциональная среда хозяйствования в России: основные характеристики [Електронний ресурс] / А.Е. Шаститко. – Режим доступу: http://ecsocman.hse.ru.

269. Шелегеда Б.Г. Ринковий механізм регіонального управління / Б.Г. Шелегеда, Р.О. Баєвська // Экономика и право. – 2009. – № 1. – С. 16 –20.

270. Шилепницький П.І. Державно-приватне партнерство: за і проти / П.І. Шилепницький // «Економіка та менеджмент»: збірник наукових праць. Луцький національний технічний університет. – 2010. – № 7 (26). – С. 3-14.

271. Шершньова О. Експертне опитування в системі прийняття рішень у галузі регіонального розвитку туризмом / О. Шершньова // Ефективність державного управління. – 2008. – №14-15. – С. 349-356.

272. Щедровицкий Г.П. Системное движение и перспективы развития системно-структурной методологии / [Електронний ресурс] / Г.П. Щедровицкий. – Режим доступу: http://www.fondgp.ru/gp/biblio/rus/69.

273. Щодо розвитку державно-приватного партнерства як механізму активізації інвестиційної діяльності в Україні. Аналітична записка [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.niss.gov.ua.

274. Яковлев Г.А. Экономика и статистика туризма : [учебное пособие] / Г.А. Яковлев. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Изд-во РДЛ, 2004. – 376 с.

275. Guidelines for Planning and Management of Concessions, Licenses and Permits for Tourism in Protected Areas / [Paul F. J. Eagles, Cynthia M. Baycetich, Xiaoye Chen and other]. – Waterloo, Ontario, Canada, 2009. – 103 p.

276. Qin S. Y. Balanced Scorecard Approach to Evaluate Business Performance Measurement Using Web Tools in E-Tourism / S. Y. Qin, A. S. Atkins, H. Yu // International Journal of Computing Science and Communication Technologies. – 2013. – №5. – С. 822-828.

277. Simkiv L. Ye. Regional development policies in Ukraine: realities and prospects [Internet source] / L. Ye. Simkiv, D. Yu. Loziak // Economic Processes Management: International Scientific EJournal. – 2015. – № 2. – Access mode: http://epm.fem.sumdu.edu.ua/download/2015_2/2_16.pdf.
278. The Travel & Tourism Competitiveness Report 2007 / editors Jennifer Blanke and Thea Chiesa / World Economic Forum Geneva, Switzerland 2007. – 459 p.
279. The Travel & Tourism Competitiveness Report 2009 / editors Jennifer Blanke and Thea Chiesa / World Economic Forum Geneva, Switzerland 2009. – 497 p.
280. The Travel & Tourism Competitiveness Report 2011 / editors Jennifer Blanke and Thea Chiesa / World Economic Forum Geneva, Switzerland 2011. – 497 p.
281. The Travel & Tourism Competitiveness Report 2013 / editors Jennifer Blanke and Thea Chiesa / 2013 World Economic Forum 481 p.
282. Travel & Tourism Economic Impact 2014 Ukraine. World Travel & Tourism Council 17 p. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.wttc.org.

Додаток А

Трактування дефініцій категорії «регіон» різними авторами

Джерело	Сутність	Положення	Критичний аналіз положень
1	2	3	4
Воротіна В. Є., Жаліла Я. А [58, с. 10]	адміністративно окреслена частина економіки країни, що характеризується єдністю та цілісністю відтворювальних процесів і управління	адміністративно-територіальна одиниця	поняття регіон може застосовуватися для позначення декількох адміністративно-територіальних одиниць;
Керецман В.Ю. [99, с. 20]	сукупність частин соціального, природно-ресурсного та інших потенціалів держави, що збігаються просторово, й по відношенню до цієї сукупності можуть і повинні здійснюватися певні регулятивні дії з боку держави, місцевих органів влади та самоврядування, інших суб'єктів	потенціал держави, що становить об'єкт управління	потенціал передбачає можливості і здатності до цілеспрямованого розвитку, що не є структурними частинами системи управління
Мочерний С.В. [73, с. 164]	комплекс підсистем, елементів і їх характерних властивостей, взаємодія між якими та середовищем зумовлює якісно або сутнісно нову інтегративну цілісність	сукупність підсистем та взаємодій між ними, що формують цілісність	формує системне уявлення про регіон
Лєвінтов А. [167, с. 97]	арена діяльності і взаємодії різних груп інтересів, що знаходяться між собою у відносинах політики, тобто кожен з них має своє уявлення про майбутнє регіонального простору та напрям використання його ресурсів, між цими суб'єктами немає ієрархії та адміністративного підпорядкування	місце взаємодії різних інтересів та політичних відносин суб'єктів між якими немає адміністративного підпорядкування	суб'єктам регіональної взаємодії переважно притаманний спільний інтерес – розвиток регіону, але відрізняються формами його досягнення; дані суб'єкти крім політичних перебувають у економічних та соціальних відносинах
Пашкова Г.Г. [187]	система усіх її елементів; сукупність процесів, відносин і зв'язків між ними (внутрішні взаємодії); з яких виникають закономірності, закони і тенденції розвитку;	система елементів взаємозв'язки між якими впливають на тенденції розвитку	найбільш точно описує регіон як систему

Продовж. додатку А

1	2	3	4
	зовнішні взаємодії і впливи на систему		
Розпорядження Президента України «Про комісію з розробки Концепції державної регіональної політики України» [174]	частина території країни, яка характеризується комплексом властивих їй природно-географічних, економічних та інших ознак. Регіон може збігатися з кордоном адміністративно-територіальної одиниці або об'єднувати території кількох таких одиниць	частина території країни з спільними ознаками	регіону притаманні не тільки спільні властивості але й механізм управління
Закон України «Про основи державної регіональної політики» [174]	визначене законодавством територіальне утворення субнаціонального рівня, на основі якого сформовано відповідну систему органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування (Автономна Республіка Крим, області, міста Київ та Севастополь)	територіальне утворення з системою органів влади	не враховано внутрішні взаємодії та наслідки управління

Додаток Б

Дослідження сутності дефініцій «туризм» та «рекреація» у сучасних наукових дослідженнях та нормативно-правових актах

Трактування сутності поняття туризм		
Автор	**Визначення**	**Узагальнений підхід**
1	2	3
В. Хунцігер і К. Крапф [135, с. 25]	низка явищ і взаємовідносин, які виникають у результаті подорожі, якщо вона не призводить до постійного місця перебування у визначеному місці та не пов’язана з отриманням прибутку	сукупність взаємовідносин внаслідок подорожування
Міжнародна асоціація наукових експертів у сфері туризму [241, с. 25]	сукупність відносин і явищ, які виникають під час переміщення і перебування людей у місцях, які відрізняються від їх постійного місця проживання і роботи	
П.Бернекер [65, с. 25]	сукупність взаємовідносин і послуг, пов'язаних із тимчасовою і добровільною зміною мандрівником місця проживання через некомерційні або непрофесійні причини	
О.О. Любіцева [133, с. 5]	система відносин і явищ, які є результатом використання людиною свого вільного часу і пов’язані з її переміщенням між місцем постійного проживання і місцем проведення дозвілля	
А.С. Кусков, В.Л. Голубєва, Т.Н. Одінцова [120, с. 271]	сукупність відносин, зв'язків і явищ, які супроводжують поїздку і перебування людей у місцях, що не являються місцями їх постійного або тривалого проживання і не пов'язаних з їх трудовою діяльністю	
Закон України «Про туризм» [88, с. 11]	тимчасовий виїзд (подорож) осіб з постійного місця проживання з пізнавальною оздоровчою, професійно-діловою, спортивною, релігійною та іншою метою на термін від 24 годин до одного року поспіль, без зайняття оплачуваною діяльністю в місці тимчасового перебування	тимчасове переміщення (подорож) людей з різною метою
Рекомендаційний законодавчий акт «Про основні принципи співробітництва держав – учасниць СНД в галузі туризму», 1994 [120, с. 268]	тимчасовий виїзд людей з постійного місця проживання в вакаціонних, оздоровчих, пізнавальних або професійно-ділових цілях без занять оплачуваною діяльністю в місці тимчасового перебування	
Н.Ф. Реймерс, [100, с.10]	подорож з метою відпочинку і знайомства з новими регіонами й об’єктами	

Продовж. додатку Б

1	2	3
О.О. Бейдик [100, с.10]	форма масового подорожування та відпочинку з метою ознайомлення з навколишнім середовищем, що характеризується екологічною, освітянською та іншими функціями	
статистична комісія ООН 1993р. [71, с. 20]	діяльність осіб, які подорожують і здійснюють перебування в місцях, що знаходяться за межами їх звичайного середовища, протягом періоду, що не перевищує одного року поспіль, з метою відпочинку, діловими та іншими цілями	
Гаазька декларація по туризму 1989р.	всілякі вільні переміщення людей від місця їх постійного проживання і роботи, а також сфера послуг, створена для задоволення потреб, що виникають в результаті цих переміщень	
конференція ВТО зі статистики подорожей та туризму 1991р. [135, с. 11],	діяльність осіб, що породжують та здійснюють переування в місцях, які знаходяться поза межами звичного середовища перебування, на період не більше одного року поспіль з метою відпочинку, лікування, діловою та іншою	
Кифяк В.Ф. [100, с. 10]	форма організації відпочинку, проведення дозвілля, пізнання рідного краю, навколишнього середовища, знайомство з історією культуро і традиціями певної країни	форма відпочинку
ООН 1954р. [71, с. 20]	активний відпочинок, що впливає на зміцнення здоров'я, фізичний розвиток людини, пов'язаний з пересуванням за межами постійного місця проживання	
Всесвітня конференція по туризму (Мадрид 1981 р.) [71, с. 20]	вид активного відпочинку, який представляє собою подорожі, що здійснюються з метою пізнання тих чи інших районів, нових країн і поєднувані в ряді країн з елементами спорту.	
Манільська декларація по світовому туризму 1980р. [71, с. 20]	діяльність, що має важливе значення в житті народів в силу безпосереднього впливу на соціальну, культурну, освітню та економічну сфери життя держав і їх міжнародні відносини	
В. Азар [71, с. 21]	велика економічна система з різноманітними зв'язками між окремими елементами в рамках як народного господарства окремої країни, так і зв'язків національної економіки зі світовим господарством в цілому	економічна система (галузь економіки)
Н. Лейпер [241, с. 25]	просторова різнопланова діяльність, яка стосується багатьох аспектів життя та різних сфер економіки	
М.І.Кабушкін [94, с. 12]	галузь економіки, що включає в себе діяльність туристських організаторів, агентів і посередників	

Продовж. додатку Б

Трактування сутності поняття рекреація		
1	2	3
Н.В. Фоменко [255, с. 5]	процес відновлення фізичних, духовних і нервово-психічних сил людини, який забезпечується системою заходів і здійснюється у вільний від роботи час на спеціалізованих територіях	процес відновлення сил людини
Т.В. Ніколаєнко [163, с. 37],	будь-яка діяльність або бездіяльність, спрямована на відновлення сил людини, що може здійснюватися як на території постійного проживання, так і за її межами	
Т.Д. Крисанова, Л.Ю. Горшкова, Н.В. Пічугін, Л.А. Тархова, О.В. Ушакова, Ю.В. Швецова [120, с. 17]	відновлення витрачених людиною в процесі праці сил, а також накопичення певного запасу цих сил для подальшої діяльності розвитку фізичного та інтелектуального потенціалу	
Н.Ф. Реймерс [120, с. 17]	відновлення здоров'я та працездатності має проходити шляхом відпочинку поза житлом, за допомогою участі в організованому або неорганізованому туристичному поході або проведення відпускного періоду в спеціалізованих установах відпочинку (санаторіях, будинках відпочинку)	
В.А. Квартальнов [98, с. 40]	розширене відтворення фізичних, інтелектуальних та емоційних сил людини	
І.І. Дедю [119, с. 17]	відпочинок, відновлення, оздоровлення	
В.Ф. Кифяк [100, с. 43]	розширене відтворення сил людини (фізичних, інтелектуальних та емоційних) або діяльність, спрямована на відновлення продуктивних сил людини	
М. Нудельман [115]	процес відтворення фізичних, духовних і нервово-психічних сил людини	
Ю. Хромов [115]	усі форми дозвілля в закритих приміщеннях, відкритому просторі і урбанізованому середовищі	форма дозвілля
Н.О. Кравченко [115]	одна з форм дозвілля, суспільне явище, пов’язане з відтворенням і розвитком фізичних, психічних, духовних та інтелектуальних сил людини, що відбувається в місцях, які можуть бути використані для цих цілей як межах населеного пункту, що є місцем проживання, так і позм ним	

Додаток В

Туроператори Закарпаття (сформовано автором за даними [173; 175; 177])

Міс-то	Туропе-ратори	Види послуг	МТ[1]
1	2	3	4
Ужгород	ТОВ «КАРПАТ-ТУР»	Туристичний оператор, з в'їзного та виїзного туризму. Спеціалізується на європейському напрямку, а саме: автобусні та індивідуальні тури в: Хорватію, Болгарію, Словенію, Чорногорію, Румунію, Албанію, Грецію, Італію; екскурсійні тури по Європі з виїздом з Ужгорода та Львова; гірськолижні курорти в: Чорногорії, Словенії, Словаччини, Болгарії, Боснії та Герцеговині, Італії. Дитячий туризм, тури вихідного дня. В'їзний туризм по Україні та Закарпаттю	нема
	ТОВ «Бусоль Вояж»	Короткочасний та довготривалий відпочинок спрямований на лікування, туризм і активний відпочинок. Основні напрямки Закарпаття, Угорщина, Хорватія, Словаччина. Розробка маршрутів на замовлення. Індивідуальні і групові екскурсійні тури для будь-яких вікових категорій. Обслуговування семінарів і конференцій, бронювання готелів і пансіонатів, екстремальний туризм, прийом іноземних туристів	нема
	«Синдбад путешест-венник»	Відпочинок на Закарпатті: екскурсійні тури, тематичні тури, корпоративний відпочинок, дитячий відпочинок, санаторії, турбази	нема
	«Marco Polo tour»	Мальта, Туніс, Єгипет, Україна, ОАЕ, Угорщина, Австрія, Чехія, Словаччина, Болгарія, Туреччина, Польща	Нема
	ТОВ «Сакура тревел»	Відпочинок у Карпатах: екскурсії та тури по Закарпаттю; розробка індивідуальних турів по програмі замовника; оздоровлення та лікування у Закарпатті	нема
	ПП «Камелія-Тур»	Спеціалізується на Закарпатті, Угорщині, Словаччині (екскурсії, тури вихідного дня, сільський туризм, турбази, пансіонати)	нема
	«ЧП КАРПАТ – ТУР»	Екскурсійні тури по Закарпаттю і Європі	нема
	«Пеликан Тревел Групп»	Австрія, Болгарія, Угорщина, Греція,Домінікана, Єгипет, Індія, Індонезія, Іспанія, Італія, Кіпр, Мальдіви, ОАЕ, Польща, Словаччина, Таїланд, Туреччина, Швейцарія, Шрі-ланка	нема
	ТОВ «Мома-турс»	Основні напрямки Росія, Кузбас, Кавказ, Крим	нема
	ТОВ «Содіс-Карпати»	Різноманітні екскурсії, тури для широкого кола туристів: Через полонину Руна на Пикуй; Гори і ріки Карпат; Закарпатська феєрія; За день за Карпати; Вікенд в Карпатах; Овіяні легендами; Старовинне місто над Ужем; Замок Паланок; Мінеральні джерела Закарпаття; Закарпатська гостина	нема
	ПП «ТАНОЛ»	Закарпаття, ОАЕ, Туреччина, Шрі-Ланка, Хорватія Чорногорія, Угорщина, Словаччина, Чехія, Йорданія, Польща, Туніс	Нема

Продовж. додатку В

1	2	3	4
Ужгород	ПП «Лара-тур»	Основні напрямки Європа, ОАЕ, Єгипет, Словаччина, Австрія, Туреччина, Хорватія, Чорногорія, Болгарія, Греція. Тури по Закарпаттю	нема
	ТОВ «Про Карпати»	Тури і екскурсії в Карпати і Закарпаття, оздоровлення СПА-тури, дитячі табори, весілля в Карпатах, романтичні та інші види турів	нема
Мукачево	ТОВ «Адріа-турс»	Пріоритетними напрямками є Закарпаття, Чорногорія, Угорщина, Словаччина, Хорватія, Греція, Ізраїль, Єгипет, Англія, Ізраїль. Спеціальні програми: лікування на термальних курортах; культурний відпочинок у найкрасивіших замках; винні тури з дегустацією вин	нема
	«SAFAR»	Міжнародний та внутрішній туризм	нема
Свалявський р-н	«Галін-тур»	Відпочинок на морі: Туреччина, Єгипет, ОАЕ, Ізраїль, Таїланд, Болгарія, Греція, Туніс, Хорватія, Чорногорія, екзотичні країни. Екскурсійні тури. Тури вихідного дня. Автобусні тури. Круїзи по морю. Екскурсійні тури Україною	нема

Примітка: 1 – мережа турагенств.

Додаток Д

Рейтинг областей України за показниками реалізації туристично-рекреаційних послуг (2014 р.)

Області	Кількість реалізо-ваних ТО[1] ТП[2] одиниць	Рей-тинг	Кількість туроднів за реалі-зованими ТО[1] ТП[2] туродні	Рей-тинг	Дохід від наданих послуг СК таОЗ[3], тис.грн.	Рей-тинг	Дохід від надання додаткових послуг СК та ОЗ[3] тис.грн.	Рей-тинг	Загальна вартість перебу-вання у СК таОЗ[3] тис.грн.	Рей-тинг	Сума рей-тингів	Се-редній рей-тинг
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
Вінницька	2136	11	21614	10	7 478,70	6	255637,2	5	304 328,70	6	38	7,6
Волинська	2316	9	24564	8	2 169,30	15	69 669,00	16	87 137,90	16	64	12,8
Дніпропетровсь-ка	4449	5	49365	4	3 780,20	10	251 589,90	6	363 378,30	5	30	6
Донецька	180	21	1192	21	2 994,20	11	207 858,90	9	243 264,90	10	72	14,4
Житомирська	236	20	1676	20	2 263,90	14	54 267,90	17	64 270,70	19	90	18
Закарпатська	3027	6	35850	5	35 248,10	1	352 688,60	3	385 831,00	3	18	3,6
Запорізька	2280	10	30797	6	12 559,00	5	280 156,70	4	368 328,50	4	29	5,8
Івано-Франківська	56276	1	193931	2	2 833,30	12	206 040,40	10	265 804,40	8	33	6,6
Київська	1005	15	13556	15	201,1	22	174 464,80	11	240 191,60	11	74	14,8
Кіровоградська	770	17	7114	19	253,1	21	27 345,20	21	46 564,00	21	99	19,8
Луганська	0	23		23	1 809,90	16	19 264,10	24	17 204,70	24	110	22
Львівська	52947	2	900932	1	27 045,90	2	1 105 418,10	1	1 402 221,90	1	7	1,4
Миколаївська	1140	14	16550	12	6 187,60	7	142 857,10	12	139 643,70	13	58	11,6
Одеська	20069	3	140009	3	18 327,50	4	493 661,40	2	710 800,40	2	14	2,8
Полтавська	0	23	0	23	19 220,20	3	228 984,60	7	295 852,00	7	63	12,6
Рівненська	895	16	11798	16	2 531,80	13	70 132,80	15	86 130,80	17	77	15,4
Сумська	2383	8	22895	9	298,9	20	33 865,40	20	52 847,90	20	77	15,4

Продовж. додатку Д

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
Тернопільська	1309	13	15920	13	617	19	51 059,00	18	77 763,70	18	81	16,2
Харківська	556	19	8338	17	5 684,90	8	212 315,30	8	250 950,30	9	61	12,2
Херсонська	2991	7	20993	11	4 056,10	9	132 645,40	13	193 626,30	12	52	10,4
Хмельницька	6156	4	14452	14	769,8	17	80 051,70	14	126 704,70	14	63	12,6
Черкаська	621	18	7787	18	662,8	18	48 464,30	19	89 036,90	15	88	17,6
Чернівецька	2051	12	29934	7	0,3	24	26 048,00	23	36 599,80	23	89	17,8
Чернігівська	62	22	1082	22	0,5	23	26 650,50	22	36 776,10	22	111	22,2

Примітка: 1 – туристичні оператори

2 – туристичні путівки

3 – санаторно-курортні та оздоровчі заклади

*– складено на основі [106, с.30, 34; 247, с. 56-59, 116,118].

Додаток Е

Динаміка туристичних потоків регіону*

Роки	Обслуговані туристи		Із загальної кількості туристів						Кількість екскурсантів	
	Всього	Темп приросту (+;-), %	Іноземні туристи		Туристи – громадяни України, що виїжджали за кордон		Внутрішні туристи		Всього	Темп приросту (+;-), %
			Всього	Темп приросту (+;-), %	Всього	Темп приросту (+;-) , %	Всього	Темп приросту (+;-), %		
2000	144775	-	6411	-	97181	-	41183	-	58916	-
2001	71104	-50,9	6542	2,0	20518	-78,9	44044	6,9	53912	-8,5
2002	77225	8,6	6708	2,5	16675	-18,7	53842	22,2	62164	15,3
2003	91054	17,9	11339	69,0	13881	-16,8	65834	22,3	67566	8,7
2004	52569	-42,3	10112	-10,8	5320	-61,7	37137	-43,6	52144	-22,8
2005	63796	21,4	14728	45,6	7377	38,7	41691	12,3	45669	-12,4
2006	69942	9,6	11726	-20,4	10011	35,7	48205	15,6	50226	10,0
2007	72970	4,3	8985	-23,4	11456	14,4	52529	9,0	44098	-12,2
2008	76965	5,5	10735	19,5	12710	10,9	53520	1,9	54640	23,9
2009	56320	-26,8	7761	-27,7	9305	-26,8	39254	-26,7	28394	-48,0
2010	52080	-7,5	8425	8,6	11423	22,8	32232	-17,9	22053	-22,3
2011	57029	9,5	9096	8,0	10931	-4,3	37002	14,8	16618	-24,6
2012	20180	-64,6	733	-91,9	11792	7,9	7655	-79,3	4890	-70,6
2013	19892	-1,4	515	-29,7	12963	9,9	6414	-16,2	1776	-63,7
2014	11625	-41,6	6	-98,8	9815	-24,3	1804	-71,9	3661	106,1

Примітка: *– складено на основі [80, с. 12].

Додаток Ж

Матеріально-технічна база об’єктів розміщення Закарпаття*

Роки	**Кількість ліжко-місць**		**Із загальної кількості ліжко-місць**							
	Всього	**Темп приросту (+;-), %**	**Санаторії**		**Санаторії-профілакторії**		**Бази відпочинку**		**Готелі та інші місця для короткотермінового проживання**	
			Всього	**Темп приросту (+;-), %**	**Всього**	**Темп приросту (+;-), %**	**Всього**	**Темп приросту (+;-), %**	**Всього**	**Темп приросту (+;-), %**
2005	9408	-	3254	-	410	-	2592	-	3152	-
2006	9620	2,3	3763	15,6	375	-8,5	1886	-27,2	3496	10,9
2007	10173	5,7	4083	8,5	175	-53,3	1966	4,2	3801	8,7
2008	11485	12,9	4007	-1,9	350	100,0	1555	-20,9	5367	41,2
2009	11632	1,3	3939	-1,7	398	13,7	1505	-3,2	5554	3,5
2010	11994	3,1	3938	0,0	429	7,8	1766	17,3	5380	-3,1
2011	13529	12,8	4217	7,1	425	-0,9	1646	-6,8	6936	28,9
2012	11905	-12,0	4097	-2,8	305	-28,2	1383	-16,0	6120	-11,8
2013	15850	33,1	4691	14,5	305	0,0	1161	-16,1	9693	58,4
2014	16589	4,7	4876	3,9	301	-1,3	1252	7,8	10160	4,8
СТП[1]	-	0,1	-	0,1	-	-0,1	-	-0,1	-	0,2

1 – середньорічний темп приросту

*– складено на основі [80, с. 39, 41].

Додаток З

Кількість місць в об’єктах ресторанного господарства*

Роки	Кількість місць в обєктах РГ		Із загальної кількості					
			у міських поселеннях			у сільській місцевості		
	Всього	Темп приросту (+;-), %	Всього	Частка, %	Темп приросту (+;-), %	Всього	Частка, %	Темп приросту (+;-), %
2005	37544	-	24513	65,3	-	13031	34,7	-
2006	35800	-4,6	24019	67,1	-2,02	11781	32,9	-9,59
2007	32977	-7,9	21738	65,9	-9,50	11239	34,1	-4,60
2008	28197	-14,5	17776	63,0	-18,23	10421	37,0	-7,28
2009	27440	-2,7	16257	59,2	-8,55	11183	40,8	7,31
2010	26905	-1,9	15575	57,9	-4,20	11330	42,1	1,31
2011	24801	-7,8	15107	60,9	-3,00	9694	39,1	-14,44
2012	20235	-18,4	11911	58,9	-21,16	8324	41,1	-14,13
2013	16253	-19,7	8967	55,2	-24,72	7286	44,8	-12,47
СТП	-	-1	-	-	-1	-	-	-1

*– складено на основі [80, с. 81]

Додаток И

Кількість господарських одиниць сфери туризму та рекреації Закарпаття*

Роки	Кількість організацій, що мали ліцензію на здійснення туристичної діяльності		Кількість санаторно-курортних та оздоровчих закладів		Кількість готелів та аналогічних засобів розміщення		Кількість обєктів РГ	
	Всього	Абсолютний приріст, од	Всього	Абсолютний приріст, од	Всього	Абсолютний приріст, од	Всього	Абсолютний приріст, од
2005	48		68		38		829	
2006	53	5	69	1	39	1	766	-63
2007	64	11	69	0	45	6	705	-61
2008	84	20	61	-8	61	16	613	-92
2009	94	10	60	-1	69	8	556	-57
2010	112	18	62	2	67	-2	544	-12
2011[1]	30	-82	60	-2	159	92	494	-50
2012	130	100	57	-3	151	-8	400	-94
2013	82	-48	56	-1	228	77	324	-76
2014	74	-8	58	2	229	1	-	-
САП[2]	2,9	-	-1,1	-	21,2	-	-56,1	-

Примітка: 1- починаючи з 2011р. ліцензуванню підлягає тільки діяльність туроператорів

2 - середньорічний абсолютний приріст

*– складено на основі [80, с. 15, 39, 41, 64, 81].

Додаток К

Обсяг наданих послуг сфери туризму та рекреації регіону*

Роки	Обсяг наданих послуг, млн. грн.		Із загальної кількості наданих послуг, млн. грн.							
			туристичні організації		саноторно-курортні і оздоровчі заклади		готелі і інші засоби розміщення		об'єкти ресторанного господарства	
	Всього	Темп приросту (+;-), %	Всього	Темп приросту (+;-), %	Всього	Темп приросту (+;-), %	Всього	Темп приросту (+;-), %	Всього	Темп приросту (+;-), %
2005	248905,4	-	21925,9	-	95763,4	-	61434,3	-	71501,2	-
2006	267299,7	7,4	23478,1	7,1	102310,1	6,8	68456,2	11,4	73055,3	2,2
2007	298362,3	11,6	28461,6	21,2	116721,3	14,1	72587,3	6,0	80592,1	10,3
2008	344739,9	15,5	40801,8	43,4	132606,1	13,6	78109,8	7,6	93222,2	15,7
2009	379297,1	10,0	27418,1	-32,8	193288,5	45,8	71733,4	-8,2	86857,1	-6,8
2010	439900,8	16,0	28184,4	2,8	231737,9	19,9	80062,6	11,6	99915,9	15,0
2011	405320,4	-7,9	30688,6	8,9	197767,2	-14,7	66382,1	-17,1	110482,5	10,6
2012	442358,5	9,1	28065,6	-8,5	226576,9	14,6	85437,6	28,7	102278,4	-7,4
2013	515806,9	16,6	45753,1	63,0	273377,4	20,7	102921,3	20,5	93755,1	-8,3
2014	538389,2	4,4	56263,5	23,0	288222,1	5,4	113063,5	9,9	80840,1	-13,8
СТП	-	0,2	-	0,2	-	0,2	-	0,1	-	0,0

*– складено на основі [80, с. 15; 224, с.243; 226, с. 250; 227, с. 262].

Додаток Л

Розрахунок індексу сезонності продажу турпродукту регіону

Роки	**Сума виручки в місяць, грн.**												Всього за рік, грн.
	січень	лютий	березень	квітень	травень	червень	липень	серпень	вересень	жовтень	листопад	грудень	
2012	3287,4	2101,4	1764,3	1987,3	2254,6	3352,1	2751,6	2983,2	2735,8	1733,2	1047,2	2067,5	28065,6
2013	6915,8	2096,7	1276,4	3967,3	5187,2	5592,4	5380,2	6464,5	2588,9	1867,3	1543,3	2873,1	45753,1
2014	8631,1	3763,3	1876,8	2986,3	5531,7	6123,5	5512,9	6685,4	4433,9	2976,4	2127,9	5614,3	56263,5
Всього	18834,3	7961,4	4917,5	8940,9	12973,5	15068,0	13644,7	16133,1	9758,6	6576,9	4718,4	10554,9	130082,2
Середній рівень	6278,1	2653,8	1639,2	2980,3	4324,5	5022,7	4548,2	5377,7	3252,9	2192,3	1572,8	3518,3	3613,4
Індекс сезонності,%	173,7	73,4	45,4	82,5	119,7	139,0	125,9	148,8	90,0	60,7	43,5	97,4	

Додаток М

Структура товарів та послуг туристського споживання (розроблено автором на основі [103, 198])

№	Назва послуг	Перелік послуг	Частка, що припадає на туристичне споживання*
1	2	3	4
1	Послуги розміщення	Послуги готелів та аналогічних засобів розміщення. Послуги розміщення, що надаються безплатно (у родичів, на дачі тощо).	90 %
2	Громадське харчування та продаж напоїв	Послуги ресторанів, барів, кафе, їдалень, закусочних. Послуги з постачання готової їжі. Послуги з проведення банкетів, урочистостей та інших заходів з показом розважальних програм або без них.	20-60%
3	Послуги пасажирського транспорту	Послуги залізничного транспорту. Послуги автомобільного та іншого сухопутного транспорту. Послуги водного транспорту. Послуги повітряного транспорту. Послуги допоміжної пасажирської транспортної служби. Оренда пасажирських транспортних засобів. Технічне обслуговування та ремонт пасажирських транспортних засобів.	80%
4	Послуги турагентів, туроператорів, туристських гідів	Послуги з розробки, організації та надання туристського продукту. Послуги з бронювання місць в готелях, автотранспорті, ресторанах, кінотеатрах, музеях та інших закладах. Екскурсійні послуги.	100%
5	Послуги у сфері культури	Сценічне мистецтво. Послуги музеїв та інші культурні послуги.	80%
6	Рекреація та інші види дозвілля	Спорт та інші види спортивного дозвілля. Санаторно-курортні послуги.	80%
7	Інші туристські послуги	Фінансові та страхові послуги. Інші види оренди. Інші послуги туристам.	70%

* Відсоток, що рекомендується Всесвітньою туристичною організацією при розрахунку обсягу послуг з врахуванням переліку «Характерні туристські товари та послуги» відповідно до Державного класифікатора продукції і послуг України ДК 016-97

Додаток Н

Трактування сутності поняття «управління регіоном» у сучасних наукових дослідженнях

Автор	Трактування поняття управління регіоном	Підхід
1	2	3
О.Б. Коротич [112, с. 59]	управління просторовим розвитком світу, наднаціональних територіальних формувань, держави або регіонів субнаціонального рівня як цілісними соціально-економічними комплексами та їх підсистемами	управління територією (простором)
А. Жулавський [201, с. 94]	управління будь-якою територією незалежно від існуючих політичних та адміністративно-територіальних кордонів	
М.В. Васильєва [20, с. 7]	управління умовами життя населення: соціальними, економічними, техніко-технологічними, екологічними та іншими в межах цієї території, що спрямовано на ефективне використання місцевих природних, фінансових і трудових ресурсів, розвиток соціальної інфраструктури, реалізацію розроблених проектів територіально-соціальної системи або її підсистем з метою забезпечення якості життя громадян регіону	
М.В. Панасюк [185, с.136]	управління територією з метою підтримання пропорційного, стабільного розвитку території при досягненні оптимальної якості життя територіальної спільності населення	
А.С. Малин [140, с. 16]	регулювання поведінки управляємого об’єкту (державного і недержавного) регіональними органами, організаціями, посадовими особами з цілями визначеними державою і регіоном, що направлені на діяльність об’єкта шляхом застосування різних засобів: економічних, адміністративних, ідеологічних, правових і не правових шляхом стимулювання, вимагання, репресій і заборон	вплив (регулювання) органів державної влади на регіон
Е.Г. Коваленко [104, с. 47], Е.В. Альохін [3, с. 134]	державне управління, яке здійснюється органами державної влади в адміністративно-територіальних межах усіма підвідомчими галузями і сферами, що входять в їх компетенцію, і відповідно до розмежування їх повноважень	
Е.А. Уткін, А.Ф. Денисов [253, с. 10], словник понять і термінів регіонального управління [201, с. 94]	організуючий і регулюючий вплив органів державної влади на життєдіяльність населення регіону, з метою її упорядкування та відтворення, що спирається на їх владну силу	
С. В. Кумакова [201, с. 94]	діяльність регіональних органів влади, спрямована на створення найбільш сприятливих умов для населення	
О. Ю. Амосов, В.В.Мамонова,	інституціоналізована структура з керування та координації, яка базується на взаємодії різних	

Продовж. додатку Н

1	2	3
О.В. Безуглий [5, с.17]	адміністративних органів, приватних та громадських організацій у регіоні	
А.Г. Мазур [105, с. 204-205]	інтеграція всіх видів управління в даному регіоні	вид управлінської діяльності
Р.О. Матвієнко [144, с. 6]	вид управлінської діяльності з планування та регулювання соціально-економічних процесів на території регіонів, які характеризуються не лише територіальною єдністю, а поєднанням соціальних і економічних процесів, сукупністю умов відтворювальної діяльності	
О.Д. Лазор, О.Я. Лазор, А.О. Чемерис [201, с. 95]	здійснення управління в економічній, політичній, соціальній, екологічній сферах регіону	
Т.Л. Миронова, О.П. Добровольська, А.Ф. Процай, С.Ю. Колодій [154]	управління розвитком і функціонуванням регіону, що відрізняється від усіх інших видів управління на адміністративній території виражається інтегрованою функцією галузевого, державного, місцевого (самоврядування) і міжгалузевого управління	
Я.В. Коваль, І.Я. Антоненко [105, с. 205]	звужений рамками регіону окремий вид суспільного управління	
А.І. Гаврилов [27, с. 87]	управління соціально-економічними процесами в регіоні з використанням наявних та залучених ресурсів з метою покращення якості життя населення	
Б.Г. Шелегеда, Р.О. Баєвська [269, с. 18]	інтеграції всіх видів управління (територіального, галузевого, міжгалузевого, програмно-цільового тощо) в регіоні	

Додаток П

Зразок анкети

Шановний експерте!

Здобувач УжНУ проводить дослідження щодо визначення ступеня впливу проблем адаптації сфери туризму та рекреації до системного підходу в управлінні розвитком регіону.

Просимо Вас взяти участь у дослідженні, прорангувавши зазначені нижче групи проблем: ранг від 1 до 5 присвоюється кожній групі проблем, при цьому 1 характеризує найсильніший вплив, а 5 – найменший.

Інституційно-регуляторні: неврегульованість туристично-рекреаційного законодавства, відсутність єдиного координаційного органу регулювання діяльності комплексу, відсутність на рівні області генерального плану використання території туристично-рекреаційного призначення, мала кількість пунктів аварійно-рятувальних загонів, їх незадовільне оснащення та низька матеріально-технічна база, високий рівень неорганізованих в'їздних туристичних потоків із сусідніх країн, інертність органів державної влади	
Соціально-економічні: непрофесійність працівників, неадекватна цінова політика, низький рівень сервісу, якості обслуговування та дозвілля, значна територіальна диференціація у господарському використанні рекреаційного потенціалу, високий рівень «тінізації» діяльності туристично-рекреаційних закладів	
Інфраструктурні: низький рівень інфраструктури в багатьох районах, розбиті дороги, відсутність нормального транспортного сполучення з віддаленими районами, не промарковані туристичні маршрути	
Природоохоронні: повсюдні стихійні сміттєзвалища, брудні береги річок, масові «лисини» від вирубок у горах, погіршення якості навколишнього середовища, збільшення транспортних потоків, рівня шуму, необхідність визначення рівня екологічного навантаження на конкретні рекреаційні місцевості, запровадження та порядок визначення плати за використання природних рекреаційних ресурсів	
Культурні: занедбані історичні пам'ятки, знищення архітектурної та культурної спадщини, не проводяться реставраційні роботи, відсутність паспортів охоронних зон, пам'яток архітектури та їх ареалів	

Пропозиції _____

_____

Додаток Р

Зведена таблиця балів анкетування та оцінок впливу проблем на системний розвиток туризму та рекреації регіону

Експерти № п/п	Проблеми					Разом
	інституційно - регуляторні	соціально-економічні	культурні	природоохоронні	інфраструктурні	
1	**2**	**3**	**4**	**5**	**6**	**7**
I	2	1	5	4	3	-
II	2	1	5	3	4	-
III	2	1	5	3	4	-
IV	2	1	5	4	3	-
V	2	1	5	4	3	-
VI	2	1	5	4	3	-
VII	4	3	2	5	1	-
VIII	1	2	4	5	3	-
IX	3	2	4	5	1	-
X	1	2	4	5	3	-
Сума $\sum r_i$	21	15	44	42	28	150
$r_i - \bar{r}$	9	15	-14	-12	2	-
Відхилення s	81	225	196	144	4	650
Вагомість ω	0,1400	0,1000	0,2933	0,2800	0,1867	1
$(1-\omega_i)$	0,8600	0,9000	0,7067	0,7200	0,8133	-

Примітка: 1 – характеризує найсильніший вплив, 5 – найменший.

Додаток С

Розрахунок показників ЗСП туризму та рекреації регіону*

№ п/п	Найменування показника	Формула	Початкове значення	Цільове значення
1	2	3	4	5
1	Прибуток сфери туризму та рекреації, млн. грн.	$П = П_т + П_р + П_г + П_{РГ}$, де $П_т$ – прибуток туристичних підприємств $П_р$ – прибуток санаторно-курортних закладів $П_г$ - прибуток засобів розміщення $П_{РГ}$ – прибуток РГ	405,32	697,43
2	Темп зростання прибутку	$K_t = \frac{y_t}{y_0}$ y_t - рівень ряду динаміки y_0 - початковий (базисний) рівень ряду динаміки	1,63	2,8
3	Рентабельність, %	$P = \frac{П}{B} \times 100\%,$ де В – витрати на реалізацію послуг	9,67	15,9
4	Операційні витрати, млн. грн.	$B_o = B_м + B_{оп} + B_i + A + СЗ + I_в$, де $B_м$ – матеріальні витрати $B_{оп}$ – витрати на оплату праці $СЗ$ – соціальні заходи B_i – інші операційні витрати A – витрати на амортизацію $I_в$ – інші витрати	369,590	601,27

Продовж. додатку С

1	2	3	4	5
5	Частка обсягу реалізованих туристично-рекреаційних послуг регіону, %	$Ч = \frac{О_р}{О_к} \times 100\%,$ де $О_к$ – обсяг реалізованих послуг у державі $О_р$ – обсяг реалізованих послуг у регіоні	2,59	3,41
6	Темп приросту нових клієнтів	$T_t = \left(\frac{y_t}{y_o} - 1 \right) \times 100\%$	9	16
7	Частка нових клієнтів у структурі клієнтського портфеля, %	$Ч = \frac{КП}{КН} \times 100\%,$ де $КП$ – клієнтський портфель $КН$ – нові клієнти	8,47	13,95
8	Частка доходу від нових клієнтів, %	$Ч = \frac{Дкп}{Днк} \times 100\%,$ де $Дкп$ – дохід від клієнтського портфеля $Днк$ – дохід від нових клієнтів	6,68	10,59
9	Частка ринку, яку займає туристична дестинація, %	$Ч_з = \frac{ЧТ_р}{ЧТ_к},$ де $ЧТ_р$ – чисельність туристів, що обслуговуються у регіоні; $ЧТ_к$ – загальна чисельність туристів, що обслуговуються у країні	1,89	2,67
10	Рівень задоволення споживачів туристично-рекреаційними продуктами	$З = \frac{СВ}{t},$ де СВ – сумарні витрати туризму та рекреації на усунення рекламацій туристів за період t (*грн.)*	0,53	0,71
11	Забезпечення населення посадковими місцями у РГ, од	$ЗМ_{РГ} = \frac{КС \times Нм}{10000}$ де *Нм* – норматив місць на 1000 жителів (28 од.)	198	280

Продовж. додатку С

1	2	3	4	5
		$КС$ – кількість населення		
12	Рівень якості послуг	$X_i = \frac{\sum a_i}{\sum e_i}$, де $\sum a_i$ – сума експертних оцінок $\sum e$ – кількість експертів	0,66	0,81
13	Рівень комфортності		0,76	0,89
14	Рівень впровадження АСУ		0,44	0,57
15	Коефіцієнт використання місткості готелів та аналогічних засобів розміщення	$К_м = \frac{КН}{КМ \times 365}$, де *КН* – кількість ночівель; *КМ* – кількість місць	0,14	0,19
16	Коефіцієнт використання місткості санаторіїв		0,39	0,49
17	Транспортна доступність регіону, %	$ТДР = \frac{ЗДД}{ДДТ} \times 100\%$, де ЗДД – загальна довжина доріг ДДТ – довжина доріг з твердим покриттям	48	69
18	Продуктивність праці, грн./чол.	ПП= $\frac{ОР}{Чсер}$, де ОР – оборот реалізації *Чсер* – середньооблікова чисельність персоналу	86,18	157,34
19	Плинність кадрів	ПК= $\frac{Кзв}{Чсер} \times 100\%$, де Кзв – кількість звільнених	14,84	12,02
20	Частка персоналу, що підвищила кваліфікацію, %	$ПК = \frac{КПК}{Чсер} \times 100\%$ де $КПП$ – кількість працівників, що підвищили кваліфікацію	1,25	1,87

*– складено на основі [80, с.12, 15, 32, 56, 57, 61, 74, 75; 224, с. 242, 373, 380].

Додаток Т

Основні параметри регіональних програм розвитку туризму в Україні (розроблено автором на основі [174])

Назва програми	Мета	Необхідні фінансові ресурси	Очікувані результати
1	2	3	4
Програма розвитку туризму в Тернопільській області на 2013-2015 роки	удосконалення системи управління туристичною галуззю, зміцнення її матеріальної бази, створення умов для реалізації інвестиційних проектів, нарощування обсягів надання туристичних послуг, розвитку сільського зеленого туризму, підвищення ефективності використання рекреаційних ресурсів та об'єктів історико-культурної спадщини, поліпшення транспортного обслуговування, випуску якісної рекламної продукції	3172 тис. грн.	збільшення обсягів реалізації туристичних та супутніх послуг до 800 млн гривень;збільшення потоку туристів в область до 2 млн осіб; залучення в туристично-рекреаційну галузь області не менше як 18 млн гривень коштів інвесторів; збільшення кількості робочих місць, створених у туристично-рекреаційній галузі та суміжних сферах діяльності, до 8 тис.;зростання обсягів платежів до бюджетів різних рівнів до 80 млн гривень
Регіональна програма розвитку туризму в Івано-Франківській області на 2011-2015 роки	розвиток туристичної галузі області, створення конкурентоспроможного на національному та міжнародному ринках туристичного продукту; розвиток матеріально-технічної бази і сучасної інфраструктури туризму, залучення інвестицій, ефективного використання природного, історико-культурного та туристично-рекреаційного потенціалу, підвищення якості та асортименту туристичних послуг, розширення мережі туристично-екскурсійних маршрутів, здійснення системної рекламно-інформаційної діяльності, підтримку в'їзного та внутрішнього туризму, зокрема сільського, поліпшення кадрового забезпечення	5136 тис. грн.	позитивний імідж Івано-Франківщини як розвинутого туристичного регіону в Україні та Східній Європі, сприяти створенню конкурентоздатних туристичних продуктів на основі високоякісної, унікальної та різноманітної пропозиції завдяки багатству природної та історико-культурної спадщини, що в свою чергу забезпечить зростання надходжень у бюджети всіх рівнів.
Програма розвитку туризму та рекреації у Львівській області на 2011 − 2013 роки	формування високоефективного туристично-відпочинкового та санаторно-лікувального комплексу відповідно до міжнародних вимог, який давав би змогу задовольнити потреби як вітчизняних, так і іноземних туристів	900 тис. грн.	зростання туристичних потоків і надходжень від туристичної діяльності, збільшення зайнятості населення в туризмі та суміжних галузях.
Програма розвитку туризму і курортів у Закарпатській області на 2011 – 2015 роки	удосконалення та поліпшення функціональної і технічної якості регіонального туристичного продукту, оптимізація використання туристичних ресурсів, посилення конкурентоспроможності на внутрішньому та міжнародних туристичних ринках, забезпечення надходжень до бюджетів усіх рівнів, сприяння соціально-	2700 тис. грн.	зростання потоку внутрішніх туристів на 10 % щороку; зростання потоку іноземних туристів на 50-60 тисяч щороку; збільшення обсягів, наданих туристичних послуг до 500 млн.грн. на рік; збільшення частки сфери туризму і діяльності курортів у валовому внутрішньому продукті

Продовж. додатку Т

1	2	3	4
	економічному розвитку регіону, як складової держави та зростання якості життя населення		регіону до 5 % загального обсягу; збільшення терміну перебування туристів на території області у вітчизняних готелях та інших закладах тимчасового розміщення
Програма розвитку туризму в Чернівецькій області на 2013-2015 роки	удосконалення системи державного регулювання туризму, покращання інфраструктури на транспортних шляхах та туристичних маршрутах області, створення умов для безперешкодного доступу осіб з обмеженими можливостями до туристичної інфраструктури	1600 тис. грн.	збалансований розвиток туризму області та ефективне управління туристичним середовищем, нарощування обсягів надання туристичних послуг за рахунок в'їзного та внутрішнього туризму, розвитку сільського та екологічного туризму, підвищення якості та розширення асортименту туристичних послуг, розвиток туризму у прикордонних районах області.
Програма розвитку туризму в Херсонській області на 2011-2015	становлення туризму як провідної галузі економіки області та забезпечення її сталого розвитку; створення позитивного іміджу Херсонщини як осередку туризму на загальнодержавному та міжнародному рівнях; удосконалення туристичної інфраструктури області; створення конкурентоспроможного туристичного продукту на національному та міжнародному ринках; забезпечення підвищення якості надання туристичних послуг	4703,0 тис. грн.	збільшення потоку туристів в область до 1,5 млн. осіб; збільшення чисельності іноземного (в'їзного) туризму на 10% щороку; зростання обсягів надходжень від туристичної галузі до бюджетів усіх рівнів на 2-3% щороку; збільшення кількості садиб, що приймають туристів, на 2-5% щороку; зростання чисельності внутрішнього туризму на 10% щороку
Програма розвитку туризму в Черкаській області на 2012-2020 роки	підвищення ефективності функціонування туристично-рекреаційної сфери області; раціональне використання туристичних та рекреаційних ресурсів краю та об'єктів історико-культурної спадщини; формування конкурентоспроможного регіонального туристичного продукту; покращення туристичного іміджу та рекреаційної привабливості регіону; впровадження нових дієвих механізмів державного управління туризмом, створення мережі ТІЦ	4 000,0 тис. грн.	відновлення матеріально-технічної бази туризму; створення нових робочих місць; розвиток сільського зеленого туризму; залучення іноземних інвестицій
Обласна програма розвитку туризму і курортів в Полтавській області на 2011–2015 роки	удосконалення державної політики у сфері туризму і діяльності курортів, оптимізація використання туристичних ресурсів, формування обласного туристичного продукту, конкурентоспроможного на внутрішньому та міжнародному туристичних ринках, забезпечення зростання надходжень до бюджетів усіх рівнів, сприяння соціально-економічному розвитку області та зростанню якості життя населення	1,5 млн. грн.	зростання потоку внутрішніх туристів на 10 щорічно; збільшення обсягів наданих туристичних послуг 7 % щорічно; збільшення частки сфери туризму і діяльності курортів у валовому внутрішньому продукті до 5 %загального обсягу; збільшення на 5 відсотків щорічно кількості робочих місць у туристично-рекреаційній та туристичній сферах; впровадження ефективної маркетингової та інформаційної політики
Програма розвитку туристично-рекреаційної галузі	створення конкурентоспроможної туристично-рекреаційної галузі області, сприяти соціально-економічному розвитку регіону за рахунок збільшення прибуткової частини місцевого бюджету,	603 556,0 млн. грн.	збільшення обсягів внутрішніх і в'їзних туристичних потоків в 1,4 рази;збільшення обсягу інвестицій в основний капітал суб'єктів туристичної діяльності в 1,3

Продовж. додатку Т

1	2	3	4
Одеської області на 2011-2015 роки	притоку інвестицій та валютних надходжень, збільшення кількості робочих місць і самозайнятого населення, залучення шкільної і студентської молоді до активних форм відпочинку та ознайомлення з історико-культурним потенціалом області		рази;збільшення обсягу надання туристичних послуг в 1,4 рази; зростання коефіцієнта використання місткості готелів та інших засобів тимчасового розміщення до 0,22; збільшення платежів до Зведеного бюджету по Одеській області в 1,2 рази; збільшення надходжень валюти від надання туристичних послуг нерезидентам України в 1,1 рази;
Програма розвитку туризму в Сумській області на 2011-2015 роки	вдосконалення туристичної галузі області, оптимізація використання туристичних ресурсів, формування регіонального туристичного продукту, конкурентоспроможного на національному та міжнародному туристичних ринках та здатного максимально задовольнити туристичні потреби мешканців області та її гостей, створення сприятливих умов для залучення інвестицій.	3 763 тис. грн.	зростання потоку внутрішніх туристів на 5% щороку; збільшення обсягу туристичних послуг на 20% щороку; залучення інвестицій у розвиток інфраструктури туризму; посилення рівня безпеки туристів; активізація туристичної діяльності, взаємозв'язок інфраструктури туризму з іншими сферами соціально-економічного та культурного розвитку області
Обласна цільова Програма розвитку туризму в Чернігівській області на 2013-2020 роки	формування на території області конкурентоспроможного туристичного продукту, здатного максимально задовольнити потреби внутрішнього і міжнародного (в'їзного) туризму	10842,50 тис. грн.	створення належних умов для розвитку туристичної сфери та суміжних галузей економіки; збільшення надходжень до бюджетів усіх рівнів; підвищенню туристичного іміджу області; залучення інвестицій
Регіональна програма розвитку культури, мистецтва і туризму в Волинській області на 2011 - 2015 роки	підвищення ефективності діяльності закладів культури і мистецтва області, забезпечення реалізації прав громадян на доступ до інформації, здобуття мистецької освіти, залучення до культурних цінностей і духовних надбань.	76102,5 тис. грн.	системний розвиток культурної сфери області, підвищення якості культурно-мистецьких послуг, відродження традиційної народної культури, збереженню культурної та археологічної спадщини, розвитку туризму
Програма розвитку туризму у Хмельницькій області на 2013 – 2015 роки	розвиток туристичної галузі області, створення та розвиток матеріально-технічної бази і сучасної інфраструктури туризму, ефективне використання природного, історико-культурного та туристично-рекреаційного потенціалу, підвищення якості та асортименту туристичних послуг, розширення мережі туристично-екскурсійних маршрутів, здійснення системної рекламно-інформаційної діяльності, підтримку в'їзного та внутрішнього туризму, зокрема сільського, поліпшення кадрового забезпечення	439,3 тис. грн.	стимулювання інвестиційної привабливості регіону, суттєвої модернізації туристичної та транспортної інфраструктури, завантаження потужностей суміжних галузей, розвитку індустрії сервісу, збільшення потоку туристів, зросте кількість високоякісної рекламної продукції про туристичні можливості краю, поліпшиться якість ринку екскурсійних послуг та умови відпочинку й оздоровлення населення
Програма розвитку рекреаційно-курорт-ного комплексу та туризму в Запорізькій області на 2011-2015 роки	створення конкурентноспроможного туристичного продукту, який має максимально задовольнити потреби вітчизняних та іноземних туристів за умови збереження історико-культурних, природних, рекреаційних та лікувальних ресурсів.	3437,0 тис. грн.	зростання туристично-рекреаційної привабливості регіону, збільшення кількості туристів та екскурсантів, зростання коефіцієнту завантаження готелів, зростання частки туризму у ВРП

Продовж. додатку Т

1	2	3	4
Програма розвитку туризму в Рівненській області на 2011 - 2015 роки	перетворення Рівненської області на центр туристичної активності Західного регіону України в рамках концепції сталого економічного розвитку області «Західна брама» та забезпечення створення конкурентоздатного на всеукраїнському та міжнародному ринках туристичних послуг туристичного продукту	5055,0 тис. грн.	розвиток туристичної інфраструктури та створення сприятливих умов для залучення іноземних туристів в область; підтримка тенденції інтенсифікації внутрішніх туристичних потоків формування позитивного туристичного іміджу Рівненської області
Програма розвитку культури і туризму в Харківській області на 2014 – 2018 роки	створення умов для збагачення та розвитку культури і мистецтва; збереження, популяризація, актуалізація національної культурної спадщини; створення конкурентоспроможного туристичного продукту на регіональному, національному та міжнародному ринках, формування привабливого іміджу Харківщини	1775,0 тис. грн.	популяризація культурної спадщини, використання її для розвитку туризму, мистецьких ремесел та залучення до пам’яткоохоронної роботи широких верств населення та, зокрема, молоді; створенню якісного регіонального туристичного продукту

Додаток У

Моделювання планових показників кореляційно-регресійного аналізу

3865,002	13,3	23,5	6,8	0	0	0	0	0	0	0	3	18,1
-4,4	5378	6475	4679	3947	3947	3947	3947	3947	3947	3947	4270	5894
0,4	5288	6385	4589	3858	3858	3858	3858	3858	3858	3858	4180	5804
0,6	5284	6381	4585	3854	3854	3854	3854	3854	3854	3854	4176	5801
9,9	5110	6207	4411	3680	3680	3680	3680	3680	3680	3680	4002	5627
14,7	5020	6118	4321	3590	3590	3590	3590	3590	3590	3590	3913	5537
18,8	4944	6041	4245	3513	3513	3513	3513	3513	3513	3513	3836	5460
18,6	4947	6045	4248	3517	3517	3517	3517	3517	3517	3517	3840	5464
19,2	4936	6033	4237	3506	3506	3506	3506	3506	3506	3506	3828	5453
11,8	5075	6172	4376	3644	3644	3644	3644	3644	3644	3644	3967	5591
10	5108	6206	4409	3678	3678	3678	3678	3678	3678	3678	4001	5625
5,8	5187	6284	4488	3756	3756	3756	3756	3756	3756	3756	4079	5703
-2,7	5346	6443	4647	3916	3916	3916	3916	3916	3916	3916	4238	5862

Додаток Ф

Збільшення прибутку туроператорів від продажів туристичних путівок, тис. грн.

Області	Коефіцієнт еластичності попиту за ціною	TP_0	TP_1	Q_1	ΔQ	δQ	P_1	ΔP	δP	ΔAVC_1	ΔAVC	δAVC	FC_1	ΔFC	δFC
Вінницька[1]	2,25	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Волинська[1]	-1,35	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Дніпропетровська[1]	-1,8	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Донецька[1]	14,18	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Житомирська[2]	0,96	-771,67	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Закарпатська	-0,33	16513,33	18164,67	259	7	2,7	407,49	6,55	1,63	156,14	-6,55	-4,02	41936,17	-1651,33	-3,79
Запорізька	-0,91	206702,5	227372,75	207	17	8,8	1471,89	108,79	7,98	21,79	-108,79	-83,31	6804,75	-20670,25	-75,23
Івано-Франківська[2]	0,74	-2017143,3	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Київська[2]	-0,75	-5270,83	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Кіровоградська[2]	-0,83	-12520,83	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Луганська[3]	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Львівська	0,15	1919310	2111241	4804	392	8,9	668,15	43,5	6,96	91,54	-43,5	-32,21	49038,17	-191931	-79,65
Миколаївська	-0,27	135680,83	149248,92	104	9	9,5	1688,48	142,82	9,24	-105,8	-142,82	-385,82	-5928,08	-13568,08	-177,59
Одеська	-0,19	1553939,2	1709333,1	1791	118	7,1	1836,61	92,92	5,33	334,89	-92,92	-21,72	491366,92	-155393,92	-24,03
Полтавська[3]	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Рівненська	-0,57	31051,67	34156,83	79	4	5,5	1048,39	41,63	4,14	210,65	-41,63	-16,5	22114,83	-3105,17	-12,31
Сумська	0,12	132033,33	145236,67	217	18	9,2	797,37	66,49	9,1	-55,12	-66,49	-585,08	-2351,67	-13203,33	-121,67
Тернопільська[2]	0,97	-6956,67	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Харківська[2]	-0,25	-27252,5	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Херсонська[1]	1,78	-23133,33	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Хмельницька	0,28	111285,83	122414,42	557	44	8,7	304,34	21,69	7,67	10,79	-21,69	-66,78	5921,42	-11128,58	-65,27
Черкаська	-0,85	13145,83	14460,42	55	3	5,4	1051,3	25,4	2,48	529,43	-25,4	-4,58	9917,08	-1314,58	-11,7
Чернівецька[1]	1,75	83548,33	91903,17	184	14	7,9	785,16	48,88	6,64	69,05	-48,88	-41,45	13782,67	-8354,83	-37,74
Чернігівська	-0,12	5019,17	5521,08	6	1	19,4	1271,66	97,15	8,27	6,56	-97,15	-93,67	11,42	-501,92	-97,78

Примітка: 1 – попит еластичний, застосування методу неможливе; 2 – підприємства отримали збиток, тому застосування методу неможливе; 3 – явищ необхідних для розрахунків не було.

ЗАКАРПАТСЬКА ОБЛАСНА ДЕРЖАВНА АДМІНІСТРАЦІЯ
ДЕПАРТАМЕНТ ЖИТЛОВО-КОМУНАЛЬНОГО ГОСПОДАРСТВА, БУДІВНИЦТВА ТА ІНФРАСТРУКТУРИ
пл. Народна, 4, м. Ужгород, 88008, тел./факс: (0312) 61-21-07
e-mail:odainfra@carpathia.gov.ua, oblcomhosp@carpathia.gov.ua, код ЄДРПОУ 38802082

23.10.2014 № 1771/01-09 На № _____ від _____

ДОВІДКА
про впровадження результатів дисертаційної роботи
Грабар Марини Василівни
на тему: „Системний розвиток туризму та рекреації у регіоні”

Департамент житлово-комунального господарства, будівництва та інфраструктури облдержадміністрації використовує результати та окремі пропозиції, представлені у дисертаційній роботі Грабар Марини Василівни, при реалізації Програми розвитку туризму та курортів Закарпатської області на 2011-2015 роки, а саме у частині:
- забезпечення сталого розвитку туризму та курортів на території Закарпатської області;
- щодо оптимізації системи управління туризмом у регіоні;
- дослідження регіональної системи управління туризмом та рекреацією.

Формування збалансованої системи показників розвитку туризму та рекреації у регіоні буде передбачено у Програмі розвитку туризму та рекреації у Закарпатській області на 2016-2020 роки.

Заступник директора департаменту-
начальник управління інфраструктури,
транспорту та туризму облдержадміністрації **Е. Маєяр**

Любка 61-29-65

УКРАЇНА
ЗАКАРПАТСЬКА ОБЛАСНА ДЕРЖАВНА АДМІНІСТРАЦІЯ
ДЕПАРТАМЕНТ АГРОПРОМИСЛОВОГО РОЗВИТКУ

пл.Народна, 4, м.Ужгород, 88008, тел.: (03122) 3-22-88, 3-41-19 факс,
E-mail deparr@carpathia.gov.ua. Код ЄДРПОУ 33614655

04.09.17 № 04-7/1087 На № _____ від _____

ДОВІДКА

про використання результатів та окремих пропозицій Грабар М.В., поданих в дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук на тему: „Системний розвиток туризму та рекреації у регіоні"

Представлені в дисертаційній роботі Грабар Марини Василівни розробки використані при реалізації Регіональної програми розвитку сільських територій Закарпатської області на період до 2020 року та напрямки до 2025 року в частині дослідження просторової асиметрії економічного розвитку регіону та визначення територій перспективних для розвитку сільського туризму в Закарпатській області.

В.о. директора департаменту **В. Тереля**

Хайнас
3-33-96

УКРАЇНА
ЗАКАРПАТСЬКА ОБЛАСНА ДЕРЖАВНА АДМІНІСТРАЦІЯ
ДЕПАРТАМЕНТ ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ І ТОРГІВЛІ

пл. Народна, 4, м. Ужгород, 88008, тел.: 3-53-03 (факс), 61-29-18,
e-mail: economy@carpathia.gov.ua, код ЄДРПОУ 02741440

06.11.14 № 03.1/639 На № _____ від _____

ДОВІДКА

про використання результатів та окремих пропозицій Грабар М.В., поданих в дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук на тему: „Системний розвиток туризму та рекреації у регіоні”

Представлені в дисертаційній роботі Грабар Марини Василівни розробки використані при розробці Програми економічного та соціального розвитку Закарпатської області на 2013 рік та основних напрямів розвитку на 2014 і 2015 роки в частині оптимізації діагностики проблем економічного розвитку регіону та механізму стимулювання економічного розвитку Закарпатської області.

Директор департаменту **Ю. Гузинець**

Турок
616674

ЗАКАРПАТСЬКА ОБЛАСНА ДЕРЖАВНА АДМІНІСТРАЦІЯ
УПРАВЛІННЯ ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНИХ ЗВ'ЯЗКІВ,
ІНВЕСТИЦІЙ ТА ТРАНСКОРДОННОГО СПІВРОБІТНИЦТВА

88008, Україна, Ужгород, пл.Народна,4, тел.: +38 (0312) 61-77-21, 3-41-49 факс: 61-77-13
E-mail: uzez@carpathia.gov.ua

07.11.14 №04.1-06.326 На_____від_____

ДОВІДКА

про використання результатів та окремих пропозицій Грабар М.В., поданих в дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук на тему: „Системний розвиток туризму та рекреації у регіоні"

Представлені в дисертаційній роботі Грабар Марини Василівни розробки використані при реалізації Програми формування позитивного міжнародного інвестиційного іміджу та залучення іноземних інвестицій у Закарпатську область на 2011-2015 роки в частині підвищення розвитку транскордонного співробітництва на основі механізму державного-приватного партнерства в туристично-рекреаційній галузі Закарпатської області.

Заступник начальника управління **М. Бізіля**

Ковальчук
613113

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
МУКАЧІВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

вул. Ужгородська, 26, м.Мукачево, 89600, телефон/факс (03131) 2-11-09
E-mail: www.msu.edu.ua, info@msu.edu.ua, код ЄДРПОУ 36246368

№ 3047

від «05» листопада 2014 р.

ДОВІДКА
про впровадження результатів дисертаційного дослідження
Грабар Марини Василівни
на тему «Системний розвиток туризму та рекреації у регіоні»
на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук
за спеціальністю 08.00.05 – розвиток продуктивних сил і регіональна економіка

Результати дисертаційного дослідження Грабар М.В. на тему «Системний розвиток туризму та рекреації у регіоні» впроваджувалися у навчальний процес Мукачівського державного університету.

Грабар М.В. проведено комплексне дослідження концепцій системного розвитку регіону, охарактеризовано сутність та структуру сфери туризму та рекреації; виділено загальні особливості та сучасні підходи до системного розвитку туризму та рекреації, розглянуто загальні аспекти оцінки розвитку туризму та рекреації регіону, визначено та систематизовано основні показники розвитку галузі, обґрунтовано пропозиції щодо запровадження технологій та механізму стимулювання системного розвитку туризму та рекреації у регіоні.

Окремі теоретичні положення та методичні рекомендації Грабар М.В., які було обґрунтовано в дисертації, використовуються в навчальному процесі Мукачівського державного університету при викладанні дисциплін «Спеціалізований туризм» для студентів напряму підготовки 6.140103 «Туризм» та дисципліни «Управління сталим розвитком туризму» для студентів спеціальності 7.14010301 «Туризмознавство».

Теоретико-методичні положення, які стосуються системного підходу в управлінні туризмом та рекреацією, дослідження сутності концепції сталого розвитку та інструментарію її реалізації, механізму управління туризмом використовуються при формуванні навчально-методичного комплексу дисципліни «Управління сталим розвитком туризму», а окремі результати – при проведенні лекційних та семінарських занять.

Перший проректор Мукачівського державного університету, к.філос. н., доц. Гоблик В.В.